

**ДЗ “ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”**

На правах рукопису

Маркотенко Тамара Савеліївна

УДК 378.16:811.161.2

**УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНО-
ОБРЯДОВИМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

**Науковий керівник:
Гавриш Наталія Василівна,
доктор педагогічних наук, професор**

Луганськ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ ЇХНЬОЇ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	11
1.1 Етнолінгвістичний складник мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів.....	11
1.2. Увиразнення мовлення студентів фразеологізмами як наукова проблема.....	30
1.3. Педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів соціально-обрядовими фразеологізмами.....	58
Висновки з першого розділу.....	70
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНО-ОБРЯДОВИМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ.....	73
2.1. Рівні володіння майбутніми вихователями дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами на констатувальному етапі експерименту.....	73
2.2. Поетапна реалізація педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів навчальних дошкільних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами.....	105
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи.....	148
Висновки з другого розділу.....	170
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	197

ВСТУП

Актуальність дослідження. Етнокультурна спрямованість державної освітньої політики зумовлена зростанням інтересу суспільства до витоків національної культури, етнічної історії, споконвічних світоглядних уявлень людей, їхнього духовного життя, відображених у віруваннях, повір'ях, обрядах, у міфології, моральних та естетичних орієнтирах, ментальності українського народу. У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті та інших законотворчих актах держави наголошено на необхідності засвоєння дітьми надбань національної культури, мовного коду, який виражає глибинні самобутні національні реалії, притаманні їй носіям [47; 58; 71; 107; 134].

З метою реалізації цих завдань від народження дитини разом з батьками мають бути педагоги, які б транслювали й прищеплювали їй елементи національної, передусім мовної культури, однак для цього вони й самі повинні володіти повною мірою цим безцінним багатством. Мовна підготовка студентів вищих педагогічних закладів традиційно спрямована передусім на засвоєння мови переважно на нормативному рівні й не передбачає увиразнення мовлення майбутніх вихователів фольклорними джерелами, прислів'ями, приказками, фразеологічними одиницями, тими засобами, що надають мовленню окремої людини індивідуальної самобутності, неповторності.

Проблема збагачення, увиразнення мовлення майбутніх педагогів спирається на фундаментальні праці, присвячені духовному розвитку особистості на основі рідної мови (Ф. Буслаєв, Г. Ващенко, Б. Грінченко, І. Срезневський, В. Сухомлинський); етнокультурному спрямуванню мовної освіти дітей і молоді (А. Богуш, В. Дороз, І. Огієнко, Г. Онкович, С. Русова, О. Семенов, М. Стельмахович); вивченню впливу етнопедагогічних і етнопсихологічних чинників на формування мовної особистості (А. Вежбицька, О. Вишневський, С. Єрмоленко, І. Зимняя, Ю. Караулов, О. Леонт'єв, М. Пентилюк, О. Потєбня). Учені одностайні в тому, що особливу роль у забезпеченні етнокультурної спрямованості мовної освіти відіграють соціально-обрядові фразеологізми – стійкі словосполучення, що вербалізують феномен духовної культури

(вірування, звичаї та обряди українського народу, його моральні норми поведінки).

Співвідношення української етнокультури й фразеології, генезу, склад і семантичну структуру фразеології аналізували у своїх дослідженнях Н. Бабич, В. Білоноженко, А. Івченко, В. Калашник, А. Коваль, Л. Коломієць, В. Кононенко, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко, О. Юрченко та ін. Науковці підкреслюють важливість забезпечення для якісної мовної освіти засвоєння національно-специфічних явищ української культури, досягнення матеріальних і духовних цінностей українського народу як національно-культурної спільноти (А. Богуш, А. Будник, Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Дороз, В. Жайворонок, Т. Левченко, О. Потапенко, Л. Скуратівський).

Водночас очевидними стають суперечності між: суспільними потребами в забезпеченні етнокультурної спрямованості освітньої політики та невідповідністю змісту етнолінгвістичного складника мовної підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти; необхідністю вдосконалення змістових та процесуальних характеристик мовної підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти в аспекті увиразнення їхнього мовлення та відсутністю відповідної методики. Це й зумовило вибір теми дисертаційної роботи “Увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами”.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Тема входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” “Створення нових освітніх технологій на засадах сучасних концепцій підготовки професійно-педагогічних кадрів” (протокол № 6 засідання Вченої ради ЛНПУ імені Тараса Шевченка від 28.01.2006 р.). Автором досліджувався аспект увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами. Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 10 від 29.05.2009 р.) і Міжвідомчою радою з

координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 16.06.2009 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами.

Завдання дослідження:

1. Визначити й науково обґрунтувати сутність поняття “увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів”, уточнити поняття “соціально-обрядові фразеологізми” в контексті реалізації етнолінгвістичного складника мовної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; “евфемізація”, “фразеологічні одиниці” та розкрити засоби увиразнення мовлення.

2. З’ясувати критерії, показники і схарактеризувати рівні виразності мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

3. Визначити й обґрунтувати педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами та експериментально перевірити їхню ефективність.

4. Розробити й апробувати експериментальну модель увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами.

Об’єкт дослідження: мовна-мовленнєва підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Предмет дослідження: педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами.

Гіпотеза дослідження – ефективність увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами підвищиться, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, віддзеркалених у фразеології;

- цілеспрямоване послідовне впровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту;
- забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки висунутої гіпотези використано такі **методи дослідження**:

– *теоретичні методи*: історико-генетичний аналіз національної практики побутового вживання фразеологізмів, прислів'їв, приказок; системний аналіз філософської, психолінгвістичної, етнолінгвістичної, лінгводидактичної літератури – для з'ясування стану розробленості проблеми, визначення сутності базових понять дослідження; прогностичний аналіз і моделювання – для визначення умов сприяння увиразненню мовлення студентів, розробки методики увиразнення мовлення майбутніх вихователів соціально-обрядовими фразеологізмами; систематизації – для складання системи когнітивно-розвивальних вправ та мовленнєвотворчих завдань на основі фразеологічного матеріалу;

– *емпіричні методи*: діагностувальні (анкетування, тестування, бесіди, опитування, виконання контрольних завдань, контрольних вправ) для виявлення вихідного рівня виразності мовлення майбутніх вихователів; обсерваційні методи (включене педагогічне спостереження, самопостереження, самооцінка) для виявлення динаміки вмінь і знань з етнолінгвістичної проблематики; метод укладання портфоліо, мовленнєвотворчі завдання, система мовленнєвих вправ – для цілеспрямованого увиразнення мовлення майбутніх вихователів соціально-обрядовими фразеологізмами; методи математичної статистики результатів експериментальної роботи з метою з'ясування ефективності експериментальної методики.

Базою дослідження виступили Інститут педагогіки і психології Державного закладу “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” та його філіалів (Старобільський, Стахановський і Ровеньківський факультети), історико-філологічний факультет Республіканського вищого навчального

закладу “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта), факультет дошкільної педагогіки та практичної психології Слов’янського державного педагогічного університету.

Наукова новизна дослідження: *уперше* визначено й науково обґрунтовано сутність поняття “увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів”, педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів (занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, віддзеркалених у фразеології; цілеспрямоване послідовне впровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту; забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв’язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів); *розроблено* й апробовано модель увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, що охоплює етнокультурологічний, лінгвістичний, літературно-творчий і методичний напрями роботи; *визначено* критерії (мотиваційний, когнітивний, мовленнєвий, методичний з відповідними показниками), *схарактеризовано* рівні виразного мовлення майбутніх вихователів (високий, достатній, середній, низький); *уточнено* сутність понять “фразеологічні одиниці”, “евфемізація”, “соціально-обрядові фразеологізми” в контексті мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; класифіковано фразеологізми як засіб увиразнення мовлення майбутніх вихователів; *подальшого розвитку набули* зміст і методика мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Практична значущість: розроблено спецсеминар “Роль фразеології у формуванні мовної картини світу майбутніх вихователів ДНЗ”, укладено словник фразеологізмів соціально-обрядової групи, які можуть бути використані в роботі вихователя з дітьми та їхніми батьками, класифіковано й розроблено систему когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту (за дидактичною метою, характером розумових операцій, ступенем самостійності й

формою виконання), створено комплекс діагностичних методик оцінювання рівнів виразного мовлення майбутніх вихователів.

Матеріали дослідження можуть бути використані в оновленні змісту й процесу мовно-мовленнєвої підготовки на етапі університетського навчання й у системі післядипломної педагогічної освіти фахівців спеціальностей “Дошкільна освіта”, “Початкова освіта”, зокрема під час викладання дисциплін “Сучасна українська мова”, “Практикум з української мови”, “Дитяча література”, “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія і методика навчання дітей української мови та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи”.

Результати дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес Державного закладу “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (акт про впровадження від 27.08.2010 р. № 1/2625), Державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського” (акт про впровадження від 05.04.2010р. № 372), історико-філологічного факультету Республіканського вищого навчального закладу “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) (акт про впровадження від 15.06.2010 р. № 91), Слов’янського державного педагогічного університету (акт про впровадження від 15.06.2010 р. № 66 –01–165), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (акт про впровадження від 30.12.2010 р. № 3212) .

Достовірність результатів дослідження забезпечено теоретичною й методологічною обґрунтованістю його вихідних положень, застосуванням комплексу методів науково-педагогічного дослідження відповідних до зазначеної мети й поставлених завдань; експериментально-дослідною роботою та перевіркою здобутих результатів запропонованої методики, якісним і кількісним опрацюванням експериментального матеріалу.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення, висновки й результати обговорено на регіональній науковій конференції “Літературна Луганщина” (м. Луганськ, 2001), щорічних

регіональних конференціях “Образне слово Луганщини” (м. Луганськ, 2002 – 2010), всеукраїнських науково-практичних (“Використання народознавчого, краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі” (м. Глухів, 1993), “Проблеми загальномовної та ареальної семантики” (м. Луганськ, 2001), “Українська література: стан, вивчення в сучасній школі, проблеми, перспективи” (м. Луганськ, 2004, 2008), “Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея” (м. Луганськ, 2008) та міжнародних (“Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: європейський вектор розвитку вищої освіти” (м. Луганськ, 2009), “Сучасний лінгвістичний і лінгводидактичний дискурсивний простір” (м. Луганськ, 2010); “Wykształcenie i nauka bez granic – 2009 r.” – Польща) науково-практичних конференціях, на всеукраїнських науково-практичних читаннях (м. Одеса, 2006). Теоретичні й практичні положення дослідження обговорено на засіданнях кафедри філологічних дисциплін та кафедри дошкільної й початкової освіти Інституту педагогіки і психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Основні положення й результати дослідження відображено у 20 публікаціях автора, з яких – 8 статей надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАКом України, 3 статті та 2 навчальні посібники у співавторстві.

Особистий внесок автора в роботі у співавторстві полягає в розробці вправ і завдань розділу “Фразеологія” в посібнику “Сучасна українська мова: Збірник вправ і завдань” (К., 2006), лекційного матеріалу розділу “Фразеологія” в посібнику “Курс лекцій з української мови” (Луганськ, 2010), в аналізі фразеологізмів, що відображають рідильну обрядовість, у доборі фразеологізмів з компонентом “піч” і весільних пісень.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (207 найменувань) і 10 додатків. Основний текст дисертації викладено на 176 сторінках, додатки – на 49 сторінках. У роботі вміщено 12 таблиць, що займають 8 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ ЇХНЬОЇ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1 Етнолінгвістичний складник мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів

Національна доктрина розвитку освіти в Україні висуває вимоги до підготовки в стінах ВНЗ усебічно освіченого, компетентного фахівця, здатного швидко адаптуватися до змінних умов навколишньої дійсності, успішно виконувати своє соціальне призначення, навчатися й самовдосконалюватися протягом усього професійного життя [201, с. 14].

З огляду на роль вихователя в навчанні й вихованні дітей дошкільного віку, формуванні в них, починаючи з перших років життя, ціннісного ставлення до традицій і культури свого народу проблема якісної професійної підготовки була й залишається надзвичайно актуальною. Логіка викладення змісту підрозділу вимагає визначити передусім наукову платформу, на яку спиралося б і саме дослідження і на якій ґрунтувалася б експериментальна робота.

На кожному з етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні панували різні освітні парадигми, методологічні підходи до процесу підготовки фахівців педагогічної освіти – знаннєвий, компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, що знайшло відображення в низці дисертаційних досліджень, монографій, інших наукових праць (Є. Барбіна, І. Богданова, В. Гріньова, І. Зязюн, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, З. Курлянд, Н. Ничкало та ін.).

У дослідженні процесу увиразнення мовлення майбутніх вихователів соціально-обрядовими фразеологізмами були окреслені провідні *підходи*:

– компетентнісний (В. Байденко, Н. Гавриш, Н. Голуб, І. Зимня, С. Караман, Н. Кузьміна, М. Пентилюк, О. Пометун), що полягає у формуванні

інтелектуально розвиненої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності і здатна до транслювання мовлення у процесі професійної діяльності;

– особистісно зорієнтований (І. Бех, Є. Бондаревська, С. Кульневич, К. Плиско, В. Сериков, О. Хорошковська, А. Хуторської, І. Якиманська, Г. Янкович), який ураховує рівень мовленнєвого розвитку, індивідуальні особливості, пізнавальні потреби, інтереси, прагнення, творчі прояви кожного студента з орієнтацією на їх самовираження, самопізнання;

– інтегрований (М. Арцишевська, І. Бех, Г. Монахова, М. Сова, О. Сухаревська), суть якого полягає в інтегруванні лінгвістичної, педагогічної й методичної підготовки на основі міждисциплінарних зв'язків у межах чинної системи навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах;

– комунікативно-діяльнісний підхід (Н. Голуб, О. Горошкіна, І. Зимня, М. Пентилюк та ін.), що може забезпечити опанування мови на основі моделювання ситуацій, які б спонукали студента доцільно вживати фразеологізми.

Прогресивність *компетентнісного підходу* як одного з методологічних підходів дослідження, на відміну від знаннєвого, виявляється в його орієнтованості не на механічне засвоєння базових професійних знань, умінь і навичок, а на формування здатності активно й результативно діяти в просторі обраного професійного поля. Значний внесок у розробку теорії та практики формування професійної компетентності внесли В. Байденко, А. Деркач, І. Зимня, Н. Кузьміна, Т. Лопухіна, О. Пехота, О. Столяренко, О. Сущенко, А. Хуторської та інші науковці. Під поняттям “компетентнісний підхід” у контексті вищої педагогічної освіти розуміють спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток загальної й предметних складових компетентності як інтегративної характеристики особистості фахівця, що забезпечує його готовність реалізувати педагогічні знання й практичні вміння (С. Архангельський, С. Гончаренко, Н. Ничкало, В. Паламарчук та ін.). Науковці

слушно зауважують, що компетентність виявляє себе в професійній діяльності в органічній єдності загальних і специфічних предметних умінь і знань з особистісними, професійно значущими якостями людини як суб'єкта цієї діяльності. Вона не може розглядатися ізольовано від конкретної життєвої, навчальної чи професійної ситуації за умов її реалізації. “У ній одночасно мобілізуються знання, уміння, навички і способи поведінки особистості, зумовлені конкретною ситуацією [121, с. 126]”. Тому процес навчання у ВНЗ має максимально враховувати ці обов'язкові складники та бути спрямованим не лише на формування в студентів сукупності ЗУНів, а й на становлення та розвиток професійних якостей. Отже, сформованість професійної компетентності є результатом цілеспрямованої підготовки, яку представлено розвиненими професійно важливими якостями, набутими вміннями, досвідом, що ґрунтуються на сукупності засвоєних базових професійних знань (В. Безрукова, І. Гришина, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Сластьонін та ін.).

Підготовку професійно компетентного педагога неможливо здійснювати поза *суб'єктно-діяльнісним підходом*, згідно з яким знання є не самоціллю освітнього процесу, а виступають засобом особистісного й професійного становлення й розвитку людини, оскільки засвоєння знань – це процес глибоко індивідуальний, що вимагає від особистості активної інтелектуальної й духовної, а також енергетичної роботи (П. Гальперін, І. Зимня, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, А. Фурман та ін.). Як суб'єкт навчання студент не просто сприймає в готовому вигляді знання, що надходять іззовні, він намагається опанувати, привласнити їх, тобто здійснює певні пізнавально-навчальні дії, результатом яких стає компетентність, набутий власний досвід, свідомо самостійна й відповідальна позиція (І. Зимня, Н. Кузьміна, Х. Міллер, В. Серіков, А. Хуторської). Суб'єктно-діялісний підхід істотно змінює характер навчальної діяльності, адже з його допомогою студент поступово оволодіває узагальненими способами навчальних дій і саморозвитку в процесі свідомого самостійного виконання навчальних завдань, які спочатку контролює й оцінює викладач, а потім сам студент [205]. Отже, ефективність результату,

продуктивність навчання залежить від позиції студента в процесі навчання, яке перетворюється на учіння. Науковці справедливо зауважують, що для досягнення результату навчання обов'язково важлива і репродуктивна, і творча навчальна діяльність студента (С. Караман, М. Львов, В. Мельничайко та ін.). Виконання навчальних завдань на репродуктивному рівні зводиться до роботи за шаблоном, із використанням готових зразків, це готує студента до самостійного виконання творчих завдань. Творчий рівень навчальної діяльності зумовлює мотиваційна готовність висловити особистісне ставлення до явищ дійсності, пізнати щось нове, бажання неодмінно отримати результат. Творча позиція студента виявляється в здатності до багатоваріантного вирішення навчально-мовленнєвих завдань, вияву власного ставлення до процесу їх виконання.

У лінгводидактиці розмежують терміни комунікативний (О. Біляєв, Н. Бутенко, М. Вашуленко, Л. Мацько) підхід і діяльнісний (Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн), пояснюючи це тим, що комунікативний – забезпечує засвоєння мови в її комунікативній функції, а діяльнісний підхід передбачає включення студентів до різних видів діяльності [202, с. 93].

На нашу думку, комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови є найбільш доцільним, оскільки в мовленнєвій діяльності його складники невідривні один від одного (комунікація є видом мовленнєвої діяльності). Науковці слушно зауважують, що основою комунікативно-діяльнісного підходу є чинники, що сприяють функціонуванню й розвитку особистості, а також міжособистісні стосунки опосередковані цілями, змістом і завданнями соціально значущої діяльності (А. Богуш, І. Зимня, Л. Калмикова, К. Крутій, С. Цейтлін).

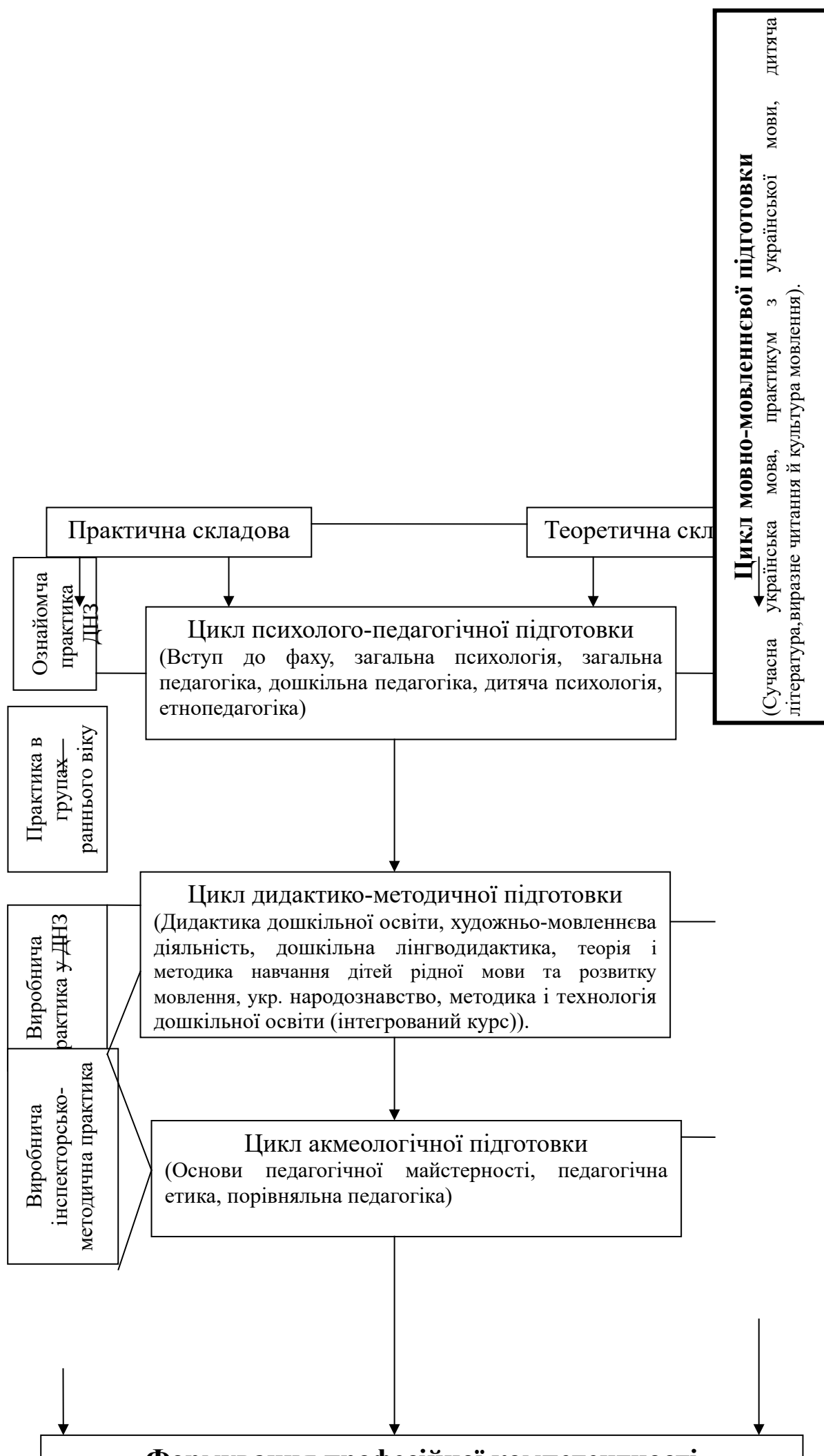
Крім зазначених підходів, у сучасній лінгводидактиці поступово утверджується й етнокультурологічний (О. Докуніна, Л. Паламар, В. Пустовий, М. Стельмахович), що зумовлено змінами в суспільному й духовному житті країни. Етнокультурологічний підхід дає можливість репрезентувати відомості про матеріальну й духовну культуру українського народу, етнокультурні стереотипи

мовленнєвого спілкування. Саме цей підхід виявився одним із провідних у нашому дослідженні, оскільки важливою є здатність студента сприймати мову в культуроносній функції (аналізувати, оцінювати й використовувати одержані відомості про країну через ознайомлення з мовою, дізнаватися про норми мовленнєвої поведінки тощо) і будувати власну поведінку відповідно до норм, вироблених у суспільстві.

Як методологічний підхід до вивчення змістовних і процесуальних характеристик вираження мовлення студентів спеціальності “Дошкільне виховання” фразеологізмами також було обрано *рефлексивний підхід* (А. Асмолов, Е. Гришина, В. Желанова, А. Хуторської, А. Шаров та ін.). Рефлексія (у перекладі з латинської – зворотне звернення, тобто самоаналіз) є базовим психологічним механізмом розуміння себе, іншого, ситуації, у якій необхідно визначити свою позицію. Завдання вираження мовлення майбутніх вихователів у контексті мовно-мовленнєвої підготовки не можна вирішити через механічне запам’ятовування сталих висловів, заучування й відтворення їх готових тлумачень. Щоб народний досвід, народна мудрість через мовні форми ввійшли в душу майбутнього педагога, а через нього дійшли до душі дитини, її батьків, студент має відкрити для себе в кожному фразеологічному вислові власні смисли. Відтак, рефлексивно-аналітична діяльність під час виконання студентами мовленнєвотворчих завдань є обов’язковою умовою результативності вираження мовлення студентів, а здатність рефлексувати – одним із показників професійної компетентності.

Звернімося до визначення місця етнолінгвістичного складника в системі мовно-мовленнєвої підготовки фахівців дошкільної галузі. У процесі їхньої професійної підготовки мовний компонент посідає центральне місце з огляду на роль мови й мовлення в житті суспільства й окремої особистості. Це знаходить відображення у змісті й процесі підготовки фахівців дошкільної освіти (див. схему 1.1.).

Схема 1.1. Мовно-мовленнєвий складник системи професійної підготовки фахівців дошкільної освіти.

Як бачимо, протягом усього періоду навчання через теоретичну (засвоєння теоретичних курсів) та практичну (проходження навчальних та виробничих педагогічних практик) частини підготовки важливим складником є процес вивчення мови, що здійснюється під час опанування навчальних дисциплін “Практикум з української мови”, “Сучасна українська мова”, “Дитяча література”, “Виразне читання й культура мовлення”, зміст яких за останнє десятиріччя зазнав серйозних змін завдяки спрямованості на розвиток мовно-мовленнєвої компетенції студентів, формування базових лінгвістичних знань, мовно-мовленнєвих умінь і навичок, виховання ціннісного ставлення до мовної культури українського народу (О. Горошкіна, С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентиліук, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Семенов та ін.). Нормативні правові документи підготовки майбутніх вихователів ДНЗ орієнтують мовну освіту у ВНЗ на формування національно-мовної особистості – людини, здатної вільно й комунікативно доцільно спілкуватися в різних сферах суспільного життя, мати високий рівень національної свідомості, бути патріотом рідної мови. Чинні програми з професійної підготовки в аспекті розвитку мови майбутніх вихователів ДНЗ передбачають, що мовленнєва діяльність має бути основою навчання професії, базою для формування інших предметних компетентностей студентів.

Аналіз змісту навчальної та робочих програм з курсу “Сучасна українська мова” [133] засвідчив, що вони складені з урахуванням вимог формування мовної та мовленнєвої компетенцій студентів, передбачають засвоєння знань про мову, її граматичну структуру і словниковий склад, історію й закони її розвитку; отримання уявлень про роль мови в ментальності українського народу, у його суспільному житті, у розвитку інтелекту людини тощо, що складає їх мовну компетенцію; вироблення вмінь користуватись усною й писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети й завдань висловлення та сфери суспільного життя. Зміст навчального матеріалу програми сучасної української мови вищої школи спирається на

чотири змістові лінії – мовленнєву, мовну, соціокультурну й діяльнiсну (стратегiчну). При цьому зміст мовленнєвої лінії викладається за принципом структурної систематичності, а мовної – за лінійним принципом. Зміст курсу української мови забезпечує засвоєння мовних одиниць сучасної української літературної мови з одночасним формуванням умінь нормативного, доцільного, оптимального використання мовних засобів у різних сферах і ситуаціях мовленнєвого спілкування. Якщо в середній школі учні знайомляться з вимогами до мовлення (змістовність, логічність, багатство, точність, доречність, правильність тощо), поступово розширюючи й систематизуючи ці знання, то програмою для вищої школи передбачено систематизацію, вдосконалення знань і вмінь зі стилістики мови й мовлення, культури мовлення, риторики тощо [133].

Оскільки предметом вивчення цих лінгвістичних дисциплін є мовлення, то ознайомлення з ними необхідно проводити в реалізації об'єднаних мовленнєвих і мовних змістових ліній і спрямовувати на формування в студентів мовленнєвих умінь і навичок. Мовленнєві вміння науковці розуміють як здатність застосовувати засвоєні норми та правила мови в умовах вирішення комунікативних завдань, готовність до механічного виконання певних дій, застосування механізмів мовлення з різною метою [35; 39; 69; 106; 121; 124; 127]. Мовленнєві вміння передбачають можливість швидко знаходити способи вирішення задачі, що ґрунтується на створенні багатьох найтонших і найгнучкіших динамічних тимчасових зв'язків на основі встановлених раніше (Л. Мацько). Базові знання з української мови, набуті студентами на попередніх рівнях освіти, становлять інваріантний складник, оскільки частина лінгвістичних компетенцій уже сформована і є опорою для мовної освіти у вищому педагогічному закладі, передбачає оволодіння мовними й мовленнєвими вміннями, як-от: орфоепічними, орфографічними, граматичними, комунікативно-мовленнєвими (уміннями керувати мовленнєвою діяльністю у процесі розв'язання різноманітних комунікативних завдань) [15,с.74].

Аналіз навчальних і робочих програм з дисциплін лінгвометодичного спрямування показав, що в них закладено вимоги до формування в студентів лінгводидактичної компетентності. Водночас засвоєння мови на рівні не нижче нормативного належить до числа загальних компетенцій. Педагог же має оволодіти ще й уміннями транслювати здобуті знання дітям, тобто мовно-мовленнєва підготовка фахового спрямування передбачає також засвоєння сукупності методичних знань і вмінь через вивчення таких дисциплін, як “Теорія й методика навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення в дошкільних закладах з російськомовним режимом роботи”, “Дошкільна лінгводидактика” для кваліфікаційного рівня “Бакалавр”, “Актуальні питання дошкільної лінгводидактики” для кваліфікаційного рівня “Спеціаліст”, “Теорія та технологія навчання дітей дошкільного віку рідної мови” для кваліфікаційного рівня “Магістр”. Вивчення цих базових фахових дисциплін у процесі підготовки майбутнього вихователя дітей дошкільного віку спирається на міцний теоретичний фундамент – знання з педагогіки й психології, які забезпечують засвоєння закономірностей і принципів організації цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення та навчання мови дітей на етапі раннього й дошкільного дитинства. Важливим є й те, що опанування мовних дисциплін спрямоване на оволодіння вихователями способами вираження мовлення дітей образними засобами народної й літературної мов (О. Аматыєва, А. Анищенко, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Гончаренко, Т. Котик, К. Крутій, Н. Луцан, І. Луценко, Ю. Руденко та ін.).

Для обґрунтування змісту етнолінгвістичного складника мовно-мовленнєвої підготовки, у межах якої відбувалась робота з вираження мовлення майбутніх педагогів фразеологізмами, звернемося до досліджень, присвячених використанню на різних рівнях мовної освіти могутнього розвивально-виховного потенціалу історико-культурної спадщини українського народу, втіленої в народному слові.

З рідним словом пов’язана духовність, мудрість народу, а навчати на основі мовних традицій народу – означає здійснювати “навчання і виховання в

атмосфері культури рідного народу” (М. Стельмахович) [160, с.20]. Сила рідного слова, рідного мовлення, рідної мови є неосяжною, у ній втілено систему одвічних людських цінностей, багатючий досвід, традиції, повчання [28, с.5].

На хвилі зростання інтересу до використання в освітньому процесі народних традицій навчання й виховання підростаючого покоління виокремилася наукова галузь – етнолінгводидактика – як наука про “навчання мови на етнологічній основі з урахуванням даних про народ, націю, державу [70, с.8]”, що передбачає цілеспрямоване вивчення рідної мови на основі етнокультурних, етнопсихологічних, етносоціальних даних і ґрунтується на джерельній базі етнолінгвістики [147, с. 7]. На необхідності починати пізнання рідної мови, оволодіння мовними засобами із заглиблення в її духовну сутність, розвитку моральних позицій та естетичних цінностей як шляху формування мовної особистості наголошував І. Срезневський. Учений підкреслював, що сила слова, яка переходить із світу зовнішнього у світ духовний, стає більш могутньою [158, с. 18]. Такі ж ідеї репрезентує й методична концепція І.Огієнка, який вбачав в оволодінні рідною мовою знаряддя становлення й розквіту духовної культури людини як гідного представника свого народу [113].

Цінними для нас є думки С. Русової, яка також закликала спиратися на народнопедагогічний досвід у справі оволодіння мовою, оскільки саме він є першим способом свідомого навчання, утвердження національної ідеї в душах вихованців, вироблення національного почуття патріотизму. Народ, що вчиться чужою мовою, не має змоги розвивати свої культурні сили, він гнобиться іншими народами, бо є слабшим від них і “живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом [142, с. 32]”.

Необхідність міцного зв'язку мовної освіти на різних її рівнях з етнопедогогікою підкреслює М. Пентиліук, зазначаючи, що формування мовленнєвих умінь і навичок має відбуватися лише на ґрунті ознайомлення з національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки, звичаями, нормами, стереотипами українського народу [102, с. 43].

Наведені думки виявилися, на наш погляд, достатньо переконливими для обґрунтування в змісті мовно-мовленнєвої підготовки, спрямованої на виразнення мовлення майбутніх педагогів дошкільної освіти, етнокультурологічного складника як обов'язкового її елемента. Мовно-мовленнєва підготовка пов'язана із формуванням національно-мовної картини світу студентів на основі ознайомлення їх передусім з українським етносом, результатами пізнання, вірування, буття, виражених у мовних категоріях [69, с. 4], а також на основі аналізу мови фольклорних та художніх текстів, які є відображенням “етнічної ментальності й базових констант народної культури [196, с. 123]”. Цей складник реалізується у процесі вивчення студентами курсів “Українське народознавство” (теми: “Українські народні пісні та методика їх використання в роботі з дітьми”, “Методика проведення українських національних свят та обрядів”, “Методика ознайомлення дітей з родинними стосунками та сімейними традиціями українців”, “Методика ознайомлення дітей з побутом населення України”), “Етнопедагогіка” (теми “Звичаї і обряди у вихованні дітей дошкільного віку”, “Українські народні дитячі ігри”), проте акцент при вивченні матеріалу робиться на історико-культурних фактах, осмисленні етнопедагогічних моментів, а належної уваги до мовної форми відбиття національних традицій програмами даних курсів, на жаль, не передбачено. При цьому варто зазначити, що в процесі вивчення тем “Лексикологія”, “Фразеологія” у змісті дисципліни “Сучасна українська мова” важливе місце займає робота з формування мовних та мовленнєвих умінь. Етнічний компонент залишається поза увагою викладачів. Зміцнення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого й педагогічного циклів, на нашу думку, забезпечить набуття студентами етнолінгвістичних компетенцій та формування відповідних компетентностей.

У процесі мовно-мовленнєвої підготовки з метою формування мовно-мовленнєвих знань-умінь-навичок застосовують широкую палітру методів і прийомів. У лінгводидактиці й у теорії методики навчання мови

послугуються загальнопедагогічним визначенням методу та різними підходами до класифікації методів навчання. *Метод* визначають як сукупність прийомів, упорядкований спосіб діяльності викладача й учня з метою розв'язання навчального завдання (Ю. Бабанський, І. Лернер, Н. Скаткін). А. Богуш розглядає метод у контексті лінгводидактики як сукупність способів і прийомів узгодженої дії педагога й дитини, у результаті чого досягається певний рівень володіння мовленням та здійснюється істотний вплив на розвиток мовних здібностей, формування мовних і мовленнєвих компетенцій [15, с. 210]. Слідом за О. Біляєвим, ми визначаємо метод як систему послідовних способів взаємопов'язаної діяльності викладача й студентів, що спрямована на досягнення навально-виховних завдань [13]. Найвідомішими є класифікації методів навчання за джерелом знання (наочні, словесні, практичні), за характером навчальної діяльності (репродуктивний, творчий), за дидактичними завданнями (методи формування нових знань, методи закріплення знань й умінь, методи контролю й оцінки). Для вирішення завдань пропонованого дослідження найбільш значущими, на нашу думку, є практичні методи, спрямовані на засвоєння одержаної інформації. Коротко схарактеризуємо найважливіші з них. У мовно-мовленнєвій підготовці майбутніх педагогів широко застосовується *метод вправ*. Більшість дослідників розуміє *вправу* як планомірно організоване повторюване виконання дії (розумової або практичної) з метою оволодіння нею або підвищення її якості (С. Караман, Т. Ладиженська, М. Львов, Л. Мацько, М. Пентилюк); як багатократну рецепцію й відтворення мовної дії на різних рівнях мовної структури. Для нашого дослідження важливі *когнітивно-розвивальні* вправи, до яких ми відносимо такі, що складені на основі тексту з фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд із удосконаленням знань, умінь і навичок забезпечити одночасно формування української мовної картини світу, етнолінгвістичної компетенції, спрямовані на формування мовного чуття, дару слова, мовлення. Науковцями підкреслюється націленість когнітивно-

розвивальних вправ на організацію репродуктивної (відтворювальної) діяльності студентів, необхідної для вироблення вмінь та навичок [39].

Визначення місця етнолінгвістичного складника у структурі мовно-мовленнєвої фахової підготовки майбутніх вихователів дошкільної освіти може відбуватися й через аналіз представлення його в підручниках як засобах навчання. Підручники й навчально-методичні посібники з української мови й предметів лінгвометодичного спрямування побудовані відповідно до освітньо-професійної програми підготовки майбутніх вихователів ДНЗ. У більшості підручників лінгвістичну основу курсу сучасної української мови становлять теоретичні питання української мови на сучасному етапі її розвитку й націлені на засвоєння студентами теоретичних знань і формування лінгвістичних компетенцій (І. Білодід, І. Вихованець, А. Грищенко, М. Жовтобрюх, О. Пономарів). Так, підручники “Сучасна українська літературна мова” (за редакцією М. Плющ (1994), А.Грищенка (1997), О.Пономарева (2001)) містять основні відомості про фонетичну систему, лексичний склад і граматичну будову сучасної української літературної мови, що допомагає студентам опанувати її літературними нормами. Етнолінгвістичний складник простежується тільки у деяких реченнях-прикладках. Навчальні посібники із сучасної української мови мають переважно практичне спрямування, сприяють формуванню в студентів різноманітних мовно-мовленнєвих умінь і навичок [162; 163]. В окремих із них разом із різноманітними когнітивно-розвивальними вправами, які охоплюють усі розділи курсу сучасної української мови, уміщено завдання для усвідомлення різних способів системної організації лексики і фразеології, що в результаті дає можливість студентам опанувати лексичну й граматичну стилістику, використовувати багату палітру засобів виразності, відчувати семантичні й стилістичні обертони рідного слова [178]. Отже, огляд підруничкової бази з курсу сучасної української мови засвідчує відсутність зв’язку мовно-мовленнєвої роботи за етнокультурологічним та етнолінгвістичним напрямками. В окремих випадках цей зв’язок простежується, але досить побіжно.

Підручники з методичних курсів навчання дітей дошкільного віку української мови та розвитку мовлення в дошкільних закладах також в більшості своїй не відображають етнолінгвістичної та етнокультурної спрямованості. На відміну від інших, навчально-методичний комплекс “Дошкільна лінгводидактика” (за ред. А. Богуш) побудований з урахуванням етнопедагогічного та українознавчого напрямів. Автори дотримуються думки, що важливим аспектом в оволодінні методикою навчання дітей рідної мови є постійне удосконалення й увиразнення мовлення вихователя. Відтак, у посібнику чимало цікавої інформації, розвивальних завдань, зокрема й засобами фольклору, фразеології, для студентів, виконання яких сприятиме підвищенню власної культури мовлення. Навчальний посібник А. Богуш, Н. Лисенко “Українське народознавство в дошкільному закладі” (2002 р.) значною мірою теж орієнтує студентів на ознайомлення з теоретичними засадами та історією національної української етнопедагогіки, з українськими національними традиціями; сприяє збагаченню словника майбутніх педагогів народознавчими поняттями, народною термінологією, образними виразами, малими формами українського фольклору. Автори наголошують на тому, що “рідна мова та національна культура взаємопов’язані, поняття духовної культури формується в національній мові, оскільки мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини” [18, с. 8]. Аналіз змісту посібника свідчить про те, що в ньому вміщено достатню кількість сталих образних висловів, прислів’їв, приказок, невеликих за обсягом фольклорних творів, водночас відсутність завдань етнолінгвістичного змісту, на жаль, послаблює навчально-розвивальний ефект щодо увиразнення мовлення вихователів. Отже, здійснений огляд підруничкової бази навчання української мови майбутніх педагогів дошкільної освіти переконав у недостатній представленості в них інформації стосовно фразеологічного багатства мови та необхідності використання (для забезпечення самостійної й індивідуальної роботи студентів) фразеологічних словників і довідників. Крім того, зауважимо, що робота з фразеологічними словниками є одним з основних прийомів оволодіння фразеологічним

багатством мови. Цінний фразеологічний матеріал уміщують такі лексикографічні праці: “Фразеологічний словник” Н. Батюк (1966), “Фразеологічний словник української мови” Г. Удовиченка (1986), академічний “Фразеологічний словник української мови” (1993), “Словник стійких народних порівнянь” О. Юрченка та А. Івченка (1993), “Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник” І. Олійника, М. Сидоренка (1997), “Словник фразеологічних синонімів” Н. Коломійця, Є. Регушевського (1988), “Фразеологічний словник української мови” В. Ужченка та Д. Ужченка (1998). У зазначених зібраннях стійких сполучень представлені іскрометні вирази української мови. Крім того, в останньому словнику вперше широко подаються історичні, етимологічні та культурно-етнічні коментарі, які допомагають визначити тональність змісту фразеологізму, вписати його в певну епоху й мовну модель, за якою утворений вислів.

Узагальненим результатом мовно-мовленнєвого складника професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів є рівень *їх мовної і мовленнєвої фахової та етнолінгвістичної компетентності*, що і знаходить своє вираження в якісному виразному мовленні. У результаті теоретичного осмислення та аналізу інтерпретацій досліджуваних понять, які належать І. Гудзик, Р. Мільруд, Т. Симоненко, А. Хуторському та ін., ми визначаємо компетентність як особистісну характеристику студента, здатність, засновану на здобутих ним знаннях, його життєвому та навчальному досвіді, цінностях і нахилах. Компетенція – вужче поняття, що характеризує синтез знань, умінь і здатностей, що дозволяють студентові успішно здійснювати певну діяльність, функцію, роль. Зазначимо наявні підходи науковців до окреслених дифеніцій.

Найширшим вважають поняття “комунікативна компетентність”, що складається з мовної (опанування фонетики, лексики, граматики, фонології, орфографії тощо), мовленнєвої (володіння вміннями з аудіювання, читання, говоріння й письма) та соціокультурної, представленої двома складниками – країнознавчим та лінгвокраїнознавчим (О. Овчарук). Ю. Апресян, І. Горелов, І. Зимня, О. Кубрякова, Т. Ладигенська, Л. Мацько не розрізняють понять мовна

й мовленнєва компетентність, проте поняття мовна компетентність проектують не лише на об'єкт, а й на суб'єкт мовлення, тобто поняття мовленнєвої компетентності розглядають у структурі мовної компетентності. О. Арцишевська, О. Біляєв, М. Ватютнєв, Ф. Бацевич, О. Горошкіна А. Нікітіна чітко розмежовують поняття мовна й мовленнєва компетентність та наголошують, що мовленнєва компетентність не тільки пов'язана з мовною, а й формується на її основі. Мовну компетентність визначають як знання одиниць мови та правил їх застосування, а мовленнєву як уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями. Названі поняття узагальнюють коло інших, більш конкретних, пов'язаних з ними: *мовна, культурно-мовна, комунікативна мовна, мовно-мовленнєва, комунікативна мовленнєва* тощо (О. Овчарук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Селіванова, О. Семенов, Н. Шумарова та ін.).

Проблеми мовленнєвої компетентності у своїх дослідженнях розглядали О. Біляєв, А. Богуш, І. Гудзик, О. Горошкіна, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Р. Мільруд, М. Пентилюк, Т. Симоненко. М. Пентилюк розглядає мовленнєву компетентність як діяльність людини, спрямовану на розуміння або створення тексту (усного або писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності [154]. О. Горошкіна під мовленнєвою компетентністю розуміє практичне оволодіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм [39].

У межах досліджуваної нами проблеми найбільший інтерес являє собою визначення поняття *етнолінгвістична компетентність* як результату реалізації в загальному контексті мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів відповідного напрямку. Дослідники визначають етнолінгвістичну компетентність як здатність сприймати, аналізувати, оцінювати й використовувати знання й уявлення про країну через ознайомлення з її мовою; здатність сприймати соціокультурні особливості мови як найважливішого, стрижневого елемента культури будь-якого народу, що передбачає в аспекті знання мовних одиниць,

зокрема з національно-культурним компонентом семантики, і вміння використовувати їх відповідно до різних комунікативно-мовленнєвих ситуацій [121, с. 98]. У нашому розумінні, *етнолінгвістична компетентність* – це здатність особистості, що має забезпечити готовність репрезентувати відомості про матеріальну й духовну культуру українського народу, соціокультурні стереотипи мовленнєвого спілкування. Без формування етнолінгвістичної компетентності майбутніх вихователів дошкільних закладів неможливе увиразнення їхнього мовлення широкою палітрою етнолінгвістичних засобів, зокрема фразеологізмами.

Формування етнолінгвістичної компетентності вчені не розглядають ізольовано як завдання суто мовно-мовленнєвого розвитку, а слушно пов'язують із вихованням національно-мовної особистості, яка характеризується передусім національно-свідомим ставленням до мови, глибокими знаннями її, розвиненим мовленням, а отже, і мисленням, емоційно-естетичним сприйняттям мови й мовлення, що передбачає чутливість до слова, здатність розуміти всі відтінки його значення, відчувати красу рідної мови, її багатство, виразність [50, с. 6]. Серед чинників, які впливають на формування етнолінгвістичної компетентності особистості, великого значення надають вихованню людини на кращих традиціях культури народу, його історії та мови. Наукова спадщина І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших учених доводить, що мовлення особистості формується під впливом засобів рідної мови, рідної культури, історії, через засвоєння морально-етичних цінностей етносу, що сприятиме не лише збагаченню знань про національно-культурні особливості України, а й дає можливість оволодіти нормами мовленнєвої поведінки мовця й умінням будувати власну поведінку відповідно до цих норм [121, с.98]. Відомо, що національно-культурний простір будь-якого етносу (всі аспекти життя народу, культурний і господарський устрій, етнографічні особливості, світоглядні позиції) найяскравіше, найповніше представлено в його лексичній системі як макромоделі його життя й розвитку й

передусім у фразеологічному фонді української мови (Н. Бабич, В. Маслова, О. Назаренко, О. Рогач, О. Федик та ін.).

Як зазначалося, компетенція – вужче поняття. Термін “мовна компетенція” нерідко використовують у літературі як синонім поняття *лінгвістична компетенція*. Під лінгвістичною компетенцією розуміють здатність студентів виконувати елементарний лінгвістичний аналіз мовних явищ різних рівнів (Л. Мацько). При цьому, як відзначає М. Шанський, лінгвістична компетенція передбачає формування уявлення про те, як у цілому побудована мова, що в ній змінюється [136, с. 101].

Мовленнєва компетенція визначається науковцями як знання способів формування та формулювання думок за допомогою мови, що забезпечують можливість організувати та здійснити мовленнєву дію (реалізувати комунікативний намір), а також здатність користуватися такими засобами для розуміння думок інших людей і висловлення власних думок [136]. У цілому визначившись зі специфікою близьких, але не синонімічних понять *компетенція* й *компетентність*, О.Селіванова до першої стосовно культурно-мовної різновидності включає “здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значущі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями [146, с. 286]”. Мовленнєва компетенція, на думку А. Богуш, засвідчує оволодіння основними засобами формування та формулювання думки за допомогою мовних засобів різних рівнів (фонетичного, лексичного, словотворчого, морфологічного, синтаксичного) [15, с.75]. Уважаємо цю точку зору найбільш доцільною й вмотивованою, оскільки такий підхід сприяє вдосконаленню всієї системи вивчення мови на різних рівнях освіти.

Ознакою мовленнєвої компетенції є володіння фразеологічним рівнем мовлення. Науковці зазначають, що опанування фразеологічними одиницями під час навчання мови не лише сприяє розширенню етнознань (етнокультурна

та етнолінгвістична компетенції), а й формуванню вмінь активно вживати стійкі вислови в мовленнєвих ситуаціях (мовленнєва компетенція) (Н. Бабич, М. Пентилюк, О. Семенов, М. Стельмахович та ін.). Саме тому вчені здавна розглядають фразеологізми, прислів'я та приказки, у яких віддзеркалилася народна мудрість, як цінні народні засоби навчання, виховання, формування мовної особистості (Г. Ващенко, С. Русова, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський). Основний зв'язок фразеологізмів з національною культурою, за словами В. Маслової, полягає в їх внутрішній формі, у якій наявні сліди останньої – міфи, архетипи, звичаї й традиції, відображені історичні події та елементи матеріальної культури. Як зазначає дослідниця, у самому формуванні фразеологізмів простежується зв'язок із культурно-національними стереотипами, еталонами, символами [98, с.84]. У змісті фразеологізмів обов'язково міститься позитивна чи негативна оцінка довкілля, що є своєрідним відображенням морально-естетичних принципів народу, тому стали вислови – це основа виховання в дітей та молоді ціннісних орієнтирів, мовних еталонів. Отже, питанням розвитку мовної особистості – студента ВНЗ – в цілому приділяється увага, оскільки така система роботи збагачує інтелектуальний потенціал кожної людини, яка прагне здобути освіту.

Узагальнюючи теоретичні положення щодо визначення змісту етнолінгвістичного складника у структурі мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів, що забезпечує увиразнення мовлення образними засобами, зокрема й фразеологізмами, зазначимо, що він реалізується через: *етнокультурологічний* напрям, пов'язаний з вивченням у програмі курсів “Історія України”, “Українське народознавство” звичаїв, обрядів українців; *лінгвістичний*, що передбачає у процесі вивчення курсу української мови формування мовної й мовленнєвої компетентностей, набуття й систематизацію знань студентів з фразеологічної теорії, усвідомлення ролі фразеологізмів у мовленні вихователів; *методичний* напрям, спрямований на вмотивуване бажання майбутніх педагогів увиразнювати власне мовлення й мовлення своїх вихованців засобами образності, на опанування в процесі

вивчення курсів “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія і методика навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи” різними прийомами роботи з фольклорним, зокрема й фразеологічним, матеріалом на доступному дітям лінгвістичному рівні. Водночас для забезпечення увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ фразеологізмами необхідна цілісна методична система, яка б будувалася на основі міжпредметних зв’язків і сприяла засвоєнню студентами відповідної історико-культурної інформації та способів її привласнення.

1.2. Увиразнення мовлення студентів фразеологізмами як наукова проблема

На сучасному етапі розвитку суспільства мовлення, на жаль, усе частіше виконує ділову й інформаційну функції, що веде до втрати його індивідуальності, емоційності, образності, виразності. К. Горбачевич справедливо зауважує, що “у мові постійно точиться боротьба між її інформаційною та експресивною функціями, тобто між прагнення до точності й недвозначності найменування і потягом до все ширшого й нетривіального застосування слів і словосполучень [38, с. 69]”. У вітчизняній лінгводидактиці останніх років значно поживався інтерес до проблем виразності мовлення, удосконалення мовленнєвої діяльності студентів у науковій та професійній сферах, що знайшло практичне втілення в дисертаційних дослідженнях, зокрема, у зв’язку з розробкою основних положень системного підходу до формування культури професійного мовлення майбутніх учителів (О. Крєтова), формуванням комунікативних умінь як компонента педагогічної культури майбутнього вчителя (М. Васильєва), формуванням мовленнєвої культури майбутніх учителів загальнотехнічних дисциплін (Л. Лучкіна), удосконаленням професійного мовлення студентів факультету фізичного виховання (Л. Головата), розвитком мовленнєвої культури майбутніх учителів початкових

класів (К. Климова, В. Усатий), увиразненням мовлення майбутніх учителів історії професійно-орієнтованими фразеологізмами (Л. Прокопенко). Науковці стверджують, що обов'язковою вимогою й важливою передумовою ефективності викладу навчального матеріалу вчителем виступають образність, виразність і конкретність його професійного мовлення (Л. Прокопенко, О. Крєтова та ін.). Однак у дисертаційній роботі “Увиразнення мовлення майбутніх учителів історії професійно орієнтованими фразеологізмами” Л. Прокопенко розглядає тільки фраземи-терміни, що містять історичну інформацію й обмежені у використанні однією дисципліною.

Провідні ідеї та ключові питання сучасної лінгводидактики щодо проблем опрацювання фразеологічного рівня мовної системи, сутності фразеологізму як одиниці мови, що є засобом увиразнення мовлення, засвідчено в наукових дослідженнях Н. Бабич, В. Дороз, Л. Кожуховської, В. Кононенко, Г. Онкович, М. Пентилюк, Г. Передрій та ін. Науковці відзначають, що фразеологізми, з одного боку, сприяють точності, образності та яскравості уявлень, які формуються в дітей, з іншого – слугують більш сильному емоційному впливу і, як наслідок, забезпечують міцність запам'ятовування, відновлення в пам'яті знань (Н. Бабич, Т. Левченко, В. Тихоша та ін.). Л. Прокопенко зазначає, що з-поміж засобів, за допомогою яких створюється логічна й особливо – емоційно-образна палітра мовлення вчителя, фразеології належить виняткова роль [135, с. 7].

Особистісно-зорієнтована освітня парадигма, націлена на максимальне розкриття індивідуальної неповторності кожного, актуалізує й загострює проблему увиразнення мовлення майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів. Адже саме вихователь дошкільного закладу є тією людиною, яка однією з перших транслює рідну мову й прищеплює елементи національної культури дітям, формує гарне мовлення своїх підопічних. Відтак, мовленнєва діяльність вихователя дітей дошкільного віку як професійна діяльність педагога взагалі, полягає в тому, щоб реалізувати не лише формувальну функцію, а й забезпечувати навчально-виховний вплив на духовно-моральний розвиток дітей

як представників національної спільноти. Розвиток названих надзвичайно важливих комунікативно-мовленнєвих умінь забезпечують лінгвістичні курси та дисципліни комунікативного спрямування. Адже “відшукати найдоречніше, найпотрібніше слово у цілому океані слів – нелегке завдання навіть для людей, що досконало володіють мовою [78, с. 37]”. Майстерність створювати “красиве” образне мовлення полягає в тому, щоб з багатьох схожих чи однакових за значення виразів вибрати той чи той вислів, який найбільш точно передає потрібний відтінок смислу, який відповідає рівню мовленнєвої культури мовця, відображає склад його думки, настрою тощо.

Науковці підкреслюють, що оволодіння літературною мовою, лінгвістичними засобами з метою свідомої високоякісної комунікації починається із заглиблення в її духовну суть, розвитку моральних позицій та усвідомленню естетичних цінностей. На цьому наголошував І. Срезневський: “Сила слова, що переходить із світу зовнішнього у світ духовний, стає більш могутньою [158, с.18]”. Для нашого дослідження важливою також є методична концепція І. Огієнка, який убачав у рідній мові плідючий ґрунт для зростання духовного, бо в ній відбиті культурно-історичні цінності, спосіб думання, поведінка народу. У “Науці про рідномовні обов’язки” автор указує на необхідність виховувати в дітей, починаючи з перших років життя, шанобливе ставлення до мови своїх предків, жагу до розуміння таїнства, що відкриває мова про життя, традиції, одвічні цінності народу [113]. Цю ж думку знаходимо і в працях видатних педагогів, філософів, мовознавців (Г. Ващенко, О. Потебня, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), які доводять, що мовлення особистості формується передусім під впливом засобів рідної мови, рідної культури, історії, через засвоєння морально-етичних цінностей етносу, відбитих у різних мовних формах. Отже, як бачимо, проблема формування виразного мовлення розглядається вченими не лише як вузько лінгвістична чи методична. Вона потребує різнобічного вивчення. Виокремлюємо дві основні лінії її дослідження – *етнолінгвістичну* та *лінгводидактичну*.

Перш, ніж розкрити ключові напрями розв'язання проблеми увиразнення мовлення майбутніх педагогів, уточнимо власне розуміння понятійного поля дослідження та окреслимо ті теоретичні положення етнолінгвістики та фразеології, що виступають вихідними в процесі їх вивченні.

Відомо, що багатство мовлення, реалізуючись на семантичному рівні лексичними й фразеологічними ресурсами мови, відображає специфічні особливості не лише нашої поведінки, а й нашої особистості, душі, розуму тощо. Невід'ємним складником багатства мовлення є його виразність. На засобах увиразнення мовлення зосереджують увагу Н. Бабич, Н. Бібік, Ф. Гужва, Т. Ладиженська, М. Пентилюк, Л. Струганець, Л. Таніна та ін. Ученими виділені такі типи виразності мовлення: структурна, образно-емоційна, понятійна та змішана (Б. Головін); структурно-інтонаційна й логічна (Н. Бабич); експресивно-фонетична, експресивно-морфологічна (словотворча), експресивно-лексична та експресивно-синтаксична (Л. Таніна). Н. Бабич слушно зауважує, що “говорити виразно – значить добирати з арсеналу понятійних, емоційно-експресивних і навіть екстралінгвістичних засобів такі, що викликають діяльність уяви, тобто змушують бачити почуте й давати йому оцінку [5, с. 13]”.

Серед засобів увиразнення мовлення науковці називають інтонаційні (темп, тембр, наголос тощо) та стилістичні художні засоби: *тропи* (епітет, символ, синекдоха, порівняння, метафора, перифраз, евфемізм, метонімія, гіпербола), *синтаксичні фігури* (полісиндетон, асиндетон, паралелізм), *стилістичні фігури* (антитеза, іронія, каламбур, парадокс, епістрофа, анафора, епіфора, інверсія, обрив, еліпс, ремінісценція, градація), *риторичні фігури* (запитання, звертання, твердження), *дотеп, гумор* (Н. Бабич, Л. Виготський, О. Винарська, В. Виноградов, Б. Головін, Г. Колшанський, О. Леонтєв, Г. Леушина, Т. Ніколаєва, С. Рубінштейн, Н. Черемісіна, Л. Щерба та ін.). Збагаченню образного мовлення слугують також фразеологізми, що постали внаслідок метафоризації, метонімії, порівняння тощо (О. Амацьєва, А. Анищенко, Л. Прокопенко, Ю. Руденко та ін.).

У дослідженні під *увиразненням мовлення* розуміємо кількісне і якісне збагачення словника широкою палітрою образних засобів, фразеологізмів, прислів'їв і приказок, що забезпечують мовленнєве самовираження особистості, допомагають найточніше, найяскравіше висловити власні думки, почуття, стани. Оскільки засобом увиразнення мовлення в пропонованому дослідженні розглядаємо соціально-обрядові фразеологізми, доречно з'ясувати сутність понять “фразеологізм”, “соціально-обрядовий фразеологізм”, їх ознаки та диференціацію, а також “обряд”, “звичай”, “норма поведінки”, унаслідок яких постали фразеологізми.

У лінгвістиці відомі понад двадцять дефініцій фразеологічної одиниці [1, с. 7]. Як слушно зауважує Л. Авксентьев, складність визначення полягає насамперед у тому, що для фразеологізмів важко встановити спільні риси, які можна було б віднести до кожного з них без винятку [1, с. 7]. Звичайно мовознавці називають такі ознаки фразеологізму: 1) цілісність значення, яка формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення (В. Виноградов, Г. Удовиченко, І. Торощев); 2) фразеологічна відтворюваність (М. Шанський, О. Федоров, Л. Ройзензон); 3) відносна постійність компонентного складу і структури (В. Жуков, Л. Юрчук); 4) експресивність, яка особливо відчутна при порівнянні фразеологізмів зі словом (наприклад, *за тридев'ять земель* – далеко, *пустити червоного півня* – підпалити) (Л. Авксентьев, Л. Аліфіренко, Н. Бабич, В. Білоноженко, В. Калашник, Л. Скрипник, В. Чабаненко, В. Ужченко). Зазначимо, що усталилися два погляди на обсяг фразеології: фразеологія в широкому розумінні і фразеологія у вузькому розумінні. До фразеології в широкому розумінні відійдуть будь-які відтворювані одиниці: прислів'я (*скрипливе дерево довго живе*); деякі приказки (*був кінь, та з'їздився*); крилаті вислови (*троянський кінь, досвітні вогні*); примовки (*заплач, Матвійку, дам копійку*), складені терміни (*грудна жаба*). Фразеології у вузькому розумінні властиві такі ознаки: 1) значення вислову співвідносне із значенням слова; 2) фразеологізми виступають засобом побудови речень. Тоді до неї відійдуть 1) метафоризовані сполуки (*ні сіло ні*

впало, ламати голову), 2) професійні словосполучення (*взяти бар'єр, вийти на авансцену*), 3) компаративні сполуки (*яку воду впав*). До останнього часу особливу увагу вчені приділяли вивченню фразеологізмів у вузькому розумінні. Але такі дослідники, як В. Архангельський, Л. Булаховський, О. Кунін, Ф. Медведєв, Л. Мельник, І. Мілева, Р. Міняйло, Г. Онкович, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко та ін., більше воліють розглядати фразеологізми разом, до чого схилиємось і ми. В. Ужченко під фразеологізмом розуміє надслівні, семантично цілісні, відносно стійкі (з допуском варіативності), відтворювані й переважно експресивні одиниці, які виконують характеризуючому номінативну функцію [180, с. 3].

Слідом за В. Ужченко, до *фразеологічних одиниць* ми відносимо стійкі, відтворювані, експресивні, з допуском варіантності, поєднання слів з цілісним значенням. Аналіз лінгвістичної та лінгводидактичної літератури з досліджуваної проблеми дозволив подати визначення феномена “соціально-обрядові фразеологізми” й відповідно виокремити значну групу висловів з фразеологічного складу української мови. До ***соціально-обрядових фразеологізмів*** ми відносимо стійкі словосполучення, що вербалізують феномен духовної культури, тобто вірування, звичаї та обряди українського народу, моральні норми поведінки. Отже, йдеться про значну кількість фразеологічних одиниць, які містять у семантиці національно-культурний компонент і відтак відіграють значну пізнавально-виховну роль під час вивчення мови. Домінуючою мотиваційною ознакою при залученні фразеологізмів до складу навчального матеріалу виступають комунікативні потреби майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі оволодіння мовою.

Для нашого дослідження також важливо окреслити зміст понять “звичаї” “обряд” та “моральні норми”. До звичаїв ми відносимо загальноприйняті угрупованням людей стереотипізовані зразки дій, що визначають правила поведінки в життєвих практичних ситуаціях. Обряди – це узвичаєні символічні, санкціоновані суспільством масові процедури поведінки, які супроводжують

важливі моменти людського життя (їх називають жорсткими програмами поведінки, які функціонують у сакральному центрі культури, і від їх правильного виконання залежить існування всієї культури й етносу) [145, с. 194]. *Моральні норми* регулюють повсякденну поведінку людей як оцінки допустимості тих чи тих форм власної поведінки та поведінки інших людей (мораль регулює не лише правову сферу, а й сферу суспільної оцінки дій і вчинків людини).

Найбільш безпосередньо пов'язаний з позамовною дійсністю фразеологічний склад мови; він чутливо реагує на найменші зміни, що відбуваються в суспільстві. У результаті такого зв'язку постають нові вислови, нові значення, відтінки значень, відбуваються внутрішні глибинні зміни в семантиці висловів. Фразеологізми – носії культурно-національної інформації. Уважається, що культурна інформація представлена в мові й мовленні у вигляді: 1) слів-компонентів фразеологічних одиниць; 2) культурного тла; 3) культурної конотації. Культурно-національний компонент фразеологічної семантики може виявлятися або в сукупному значенні фразеологізму або у вихопленому ланцюгу якоїсь обрядодії (*заводити на посад*), або у значенні компонентів-концептів (топоніми, етноніми, етнічні реалії, власні назви тощо). Культурно-національна семантика фразеологізмів представлена у внутрішній формі висловів, у тематично-семантичних групах на позначення предметів побуту (*гноєм гать городити* – “робити даремну роботу”), просторової (*рукою подати*) чи часової (*ще й треті півні не співали, ще й корови з череди не йшли*) орієнтації.

У фразеології віддзеркалилися повсякденні побутові турботи, елементи соціальних взаємовідносин людей, їх вірувань, звичаїв, обрядів, заклинань, формул ворожіння, побажань-клятв тощо (В. Ужченко). Людина живе у світі культурних стереотипів чи стереотипів своєї етнокультури. Стереотип – це “детермінована культура, упорядкована й фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу”, “схематизована стандартна ознака” (О. Селіванова).

Тобто культурно-національна семантика фразеологічних одиниць найтісніше пов'язана з позамовними сутностями, хоч і має різну глибину вияву.

Важливими *стилістичними засобами* увиразнення мовлення, що дають змогу образно передати найтонші відтінки значень предметів, явищ, подій тощо, можна вважати синонімію, антонімію, варіантність, факультативність фразеологізмів.

Аналіз лінгвістичної літератури з проблеми дослідження (В. Дороз, Л. Мацько, М. Пентилюк, В. Ужченко та ін.) допоміг виділити такі *прийоми* стилістичного використання фразеологізмів:

- 1) прийоми, пов'язані з використанням загального образу;
- 2) прийоми, пов'язані з конкретним обіграванням фразеологізмів чи їх окремих компонентів;
- 3) прийоми, пов'язані зі зміною форми компонентів або компонентного складу (зміна граматичних форм компонентів, скорочення або розширення компонентного складу, лексичні видозміни тощо) фразеологізму.

Класифікація прийомів стилістичного використання фразеологізмів становить певну трудність, тому що вони не виступають ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими сторонами, нерідко їм властива синкретичність [180, с. 144].

Використання загального образу фразеологізму залежить не тільки від семантики, а й від його емоційно-експресивного забарвлення, оскільки він не лише називають певне явище, предмет, ознаку, але й виражає експресивну, емоціональну оцінку, передає наше ставлення до предмета (В. Чабаненко). Людина постійно оцінює всяке явище дійсності: добре і зле, гарне і погане, корисне і шкідливе, потрібне і непотрібне тощо. Наприклад, слова *голуб*, *сокіл*, *ластівка* на позначення людей протиставлені словам *ворон*, *сич*. Відповідно до емоційно-експресивного забарвлення фразеологізмів лінгвісти поділяють їх на урочисті, жартівливі, фамільярні, іронічні, зневажливі. А. Федоров слушно зауважує: “Фразеологізми несуть не тільки предметну, але й естетичну інформацію: вони пробуджують діяльність уяви й викликають переживання у

слухачів [203, с. 12]”. На думку В. Чабаненка, експресивність – “сама інтенсифікована ознака” як інгерентна риса фразеологізмів, що “активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача) [197, с. 102]”. Сприяє цьому й вибір об’єкта, що підлягає повторній номінації: через фразеологію проходить не вся людська практика, а тільки ті її сторони й грані, які вторинно відбиваються “через випукле дзеркало людських почуттів, сприймань і їх оцінок [139, с. 75]”.

Тісно з емоційно-експресивним забарвлення висловів пов’язана *конотація фразеологізмів*, тобто їх додаткове значення, супровідні стилістичні чи семантичні відтінки, що надзвичайно важливо для увиразнення мовлення. Так, у прислів’ї *Дівка, як верба: де не посадиш, там і прийметься* закодована інформація про те, що раніше дівчина обов’язково переходила в іншу сім’ю.

Увиразнюючи мовлення майбутніх вихователів фразеологізмами, необхідно розуміти їх стилістичне забарвлення, співвіднесення з певним історичним проміжком часу, адже фразеологізми як прикрашають мовлення так і ідентифікують його за часом, стилем тощо. У межах нашого дослідження важливо звернути увагу на функціонально-стилістичний (за яким вислови функціонують як книжні, народнопоетичні (фольклорні), розмовні й діалектні) та історико-стилістичний (застарілі, міфологічні, етнографічні) аспекти фразеологізмів. Окремі фразеологізми на позначення одного й того ж явища розрізняються одночасно і за стильовими, і за емоційно-експресивними і за стилістичними ознаками, і, отже, можуть мати триаспектну характеристику: наприклад, “вийти заміж”: *зав’язати косу (хустку)* – застарілий, етнографічний; *піти до вінця* – застарілий; *закрутити кичкою голову* кому, *чию* – застарілий, діалектний, етнографічний.

Найрізноманітніші ефекти увиразнення мовлення спричиняє такий стилістичний прийом, як *поєднання й чергування експресивно-видозмінених і стандартних елементів* у межах окремих фразеологізмів чи в межах коротких відрізків тексту, зіставлення фразеологізмів в чистому і трансформованому вигляді, переплетення лінгвістичного (традиційного) й екстралінгвістичного

[180, с. 144]. Проілюструємо зазначене через лінгвістичне (традиційне) і екстралінгвістичне трактування дефініції “ставати дорослим, самостійним”: на фоні фразеологізмів *ставати на ноги* – “підрости, зробитися дужим, самостійним”, *виростати з пелюшок* – “підрости, стати самостійним” та фразеологізму *вбиватися в колодочки*, що несе вже в собі екстралінгвістичну інформацію: коли хлопець або дівчина досягали віку одруження, то “справляли колодія”. Неодруженому парубкові дівчина прив’язує до руки чи ноги качалку, ніби покарання за те, що вчасно не одружився. Парубок повинен цю колодку волочити, поки не дасть відчипного. Колодій був ніби святом кохання – із зими до весни колодка ніби зв’язувала молодь [180, с. 86.], весною *віддавали колодки* – хлопець, одержавши від дівчини писанку, повинен був найняти танець [43, с. 271]. Приклад такого увиразнення мовлення можна спостерігати в уривку: *Іван став на ноги... Від жінки одержав непогане придане... Вбився в колодочки і господарював у степу* (І. Цюпа).

При увиразненні мовлення ефективним є такий стилістичний прийом, як *розширення складу фразеологізму*, наприклад: *стати на рушник, стати на вишиті (вишивані) рушники, стати на рушник злагоди*: Десь близько дванадцятої такий наплив бажаючих *стати на рушник злагоди*, що я вже не встигаю розпитати кожне подружжя (3 газети). Це не пусті компоненти, не зайві, вони роблять не тільки фразеологізми виразнішими, а й висловлювання більш точним, яскравішим, виразним. Лінгвісти, які досліджують доречність використання фразеологізмів, указують на здатність останніх відображати мовні прикмети часу на позначення нового, що з’являється в житті суспільства (Н. Бабич, Г. Булашев, Я. Головацький, М. Демський, В. Калашник та ін.). Так, за часів становлення радянської влади, а згодом у період боротьби з п’янством виникає вислів *комсомольське весілля* на позначення весілля, характерною особливістю якого було те, що воно відбувалося без спиртних напоїв: П’ятдесят років тому у Клепінінському сільбуді відбулося *комсомольське весілля*: *на вишиваний рушник стали* тоді доярка Олена і тракторист Василь (Рад. Україна, 25 червня, 1982, с. 4). Як бачимо, наведені фразеологізми не тотожні за

значенням, вони передають різні відтінки значень чи варіативність подій і допомагають мовцю бути різноманітнішим у засобах вираження думки, “інакше деякі з них просто перестали б уживатися як зайві, непотрібні [78, с. 35]”.

Засобом створення образності мовлення є *евфемізація, метафоризація, метонімізація, слово – символ*. Науковці стверджують, що мова виробила розгалужену систему заміни певних слів або словосполучень (через страх перед об’єктом, що називається, або за бажанням бути тактовним, уникнути грубого слова) евфемізмами (Б. Ларін). Унаслідок евфемізації висловів – способу заміни точних однослівних назв предметів іншими, описовими з міркувань їх пом’якшення, ввічливості, пристойності тощо – постали фразеологізми-евфемізми.

У минулому евфемізми були також реакцією на “заборонне побоювання заклинань, магічної дії називання, прямого найменування”, які зашифровують свій предмет, відволікають увагу від його узнавання, що нібито “перетворюють силою словотворчості злі якості, дії в сприятливі, бажані або хоча б нешкідливі” [80, с. 101-102]. Наприклад, нецнотливість дівчини позначають евфемізми *втратити (згубити) косу, розчесати дівчині косу до вінця, коси збавить* [103, с. 90], *звести дівку, покрити дівчину* [43, с. 16].

У дослідженнях російського лінгвіста М. Толстого представлено цілий ряд евфемізованих виразів на позначення “народження”. Ця делікатна тема завуальована й в українських фразеологізмах: *поява на світ* – “народження”, *побачити світ* – “народитися”, *знайшлася дитина* – “народилася дитина”. Останню фразеологічну модель підтверджують й відповіді на питання “Звідки беруться діти?": *знайшли в лісі, знайшли в картоплі* тощо. Взагалі формули обманювання дітей створюють евфемістичну парадигму й широко представлені в ареальній фразеології України: *знайти в вишеньках, знайшли у лопухах, на ставу знайшли, знайшли в цибулі, знайшли в колодязі, знайшли в картоплі*.

Основним засобом створення образності в художньому стилі, особливо в поезії, є метафори, тобто перенесення стороннього слова (слова з іншим значенням щодо значення, яке шукаємо) “за відповідністю, подібністю” [131, с.

130]; коли форма мовної одиниці “переноситься з одного об’єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об’єктами при відображенні в свідомості мовця [180, с. 102]”. Крім того, вони надзвичайно розширюють номінативні можливості мови, допомагають пізнати світ. На основі метафори постала численна кількість фразеологізмів. У фразеології метафора діє “як при творенні фразеологічних одиниць, так і при їх подальшому переосмисленні [166, с. 307]”. Наприклад, конденсація думки передається фразеологізмами, що метафорично вказують на нещасливий шлюб: *зв’язати руки, зав’язати життя*. Або, наприклад, трагічність положення й ситуації, коли дівчина не хоче йти заміж, передають фразеологізми: *утопити долю, утопити голову (голівоньку), зав’язати світ (віку)*. Знавці мови зазначають, що “кожній людині, яка прагне просто, чітко й дохідливо сформулювати думку, слід постійно вчитися розрізняти відтінки в значенні слів, правильно вживати їх у мові [78, с. 35]”. У випадках поєднання дієслів *зав’язати, зав’язувати* з іменниками *світ, вік, голова* фразеологізми несуть негативну конотацію, а при додаванні до їх структури слів-символів *рушник, коса, хустка* виступають без негативної конотації: Той мене пригорне, хто *косу зав’яже* (С. Руданський); Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не *розплете* довгу *косу*, *Хустку* не *зав’яже* (Т. Шевченко); – Парасинко, душко, як бог дасть, то *зав’ємо* твою *головку рушником* сеї вже зими! (О. Кобилянська). Крім того, уведення до складу фразеологізмів лексем із суфіксами зменшеності (в останньому прикладі – *голівка*) додає відтінок пестливості, позитивності, образності мовлення.

Засобом увиразнення мовлення є слова-символи. Лінгвісти підкреслюють, що українська мова багата на символіку (О. Афанасьєв, О. Веселовський, С. Єрмоленко, Ю. Гвоздарев, О. Куцик, О. Потєбня та ін.). Символи, за визначенням О. Веселовського, перетворюються в “нервові вузли, дотик до яких будить у нас ряди певних образів, з одного боку – більше, у другого – менше; у міру нашого розвитку, досвіду, здібності множити й поєднувати викликані образом асоціації” [25, с. 376]. Автори багатьох досліджень аналізують символізм української лексики на прикладі окремих фразеологізмів. Так, у

монографії В. Ужченка, Л. Авксентьєва “Українська фразеологія” (1990) [180, с. 131] знаходимо інформацію, що символом відмови під час сватання найчастіше виступає гарбуз: *давати (підносити)/ (піднести) [печеного] гарбуза* – “відмовити тому, хто сватається”, *діставати/ дістати (покуштувати, потягти, схопити, покотити, підложити і т. ін.) [печеного] гарбуза* – “одержати відмову під час сватання”.

У низці праць автори звертають увагу на *вінок* як символ дівочої чистоти й аналізують пов’язані з ним вислови: *втратити віночок* [76, с. 116], *загубити вінок, стратити вінок (вінець)* [24, с. 28], *збавити вінець, розвити вінець* [42, с. 238], *збавитися вінка* [119, с. 42], *збрати вінок, згубити вінок* [109, I, с. 476], *недоносити вінок, згубити вінок* [195, с. 87] – “позбавитися дівочої честі”.

У “Фразеологічному словнику української мови” В. Ужченка та Д. Ужченка в етнолінгвістичному коментарі до фразеологізмів автори зазначають, що *символом* межі, дому, житла, з яким пов’язано багато значимих ритуальних обрядів, виступає *пори́г* [181, с. 154]; через поріг намагаються не впускати неприємних людей, не вітатися й не прощатися, нічого не подавати й не бесідувати. Фразеологізми з лексемою *пори́г* зберігають активне вживання: *і на поріг не пустити* – “забороняти кому-небудь приходити кудись, не хотіти бачити когось”, *і порога не переступати / не переступити* до кого – “не бути, не бувати де-небудь, у когось”, *показувати / показати поріг (порога)* – “виганяти когось, відмовляти комусь”, *оббивати / оббити пороги* – “постійно приходити кудись”.

До яскраво вираженої національної символіки науковці відносять також хліб (О. Потєбня, М. Сумцов). На весіллі хліб служить символом шлюбного союзу й зовнішньою формою його юридичного скріплення: мало не кожний крок молодих пов’язаний з обрядовим хлібом. У такий спосіб українці хоча б символічно наділяють достатком і щедрим урожаєм молодих. З хлібом йдуть на сватання, обмінюються на знак згоди щодо весілля, хлібом благословляють, зустрічають і вітають молодих на будь-якому весіллі тощо. Широко вживані фразеологізми *обмінати (перемінити) хліб* – “просватати”, *покласти хліб*,

прийняти хліб – “дати згоду на сватання”, *хліб перерізати, розрізати хліб на дві частини* – “отримати згоду на шлюб під час сватання”, *поклонитися пані-матці хлібом* – “прийти на сватання”, *повернути хліб* – “відмовити хлопцю під час сватання”. Батьки на сватанні запитують: – То що, доню, будемо *хліб ламати* чи *гарбуза давати*? В. Ужченко у “Фразеологічному словнику східнословобожанських і степових говірок Донбасу” (1997) подає екстралінгвістичну аргументацію фразеологізму *відкусити хліб (хліба)* – “символічно поріднитися” (коли батьки молодих обмінюються хлібом й надкушують його). Існують фразеологічні найменування хліба під час весільних обрядів: *сватовський хліб, заручений хліб, весільний хліб* тощо: Одного дня старости *обміняли хліб*, а другого дня Нимидора й *рушники подавала* (І. Нечуй-Левицький).

Рушник як символ “згоди”, “кохання”, краси”, “подружньої вірності”, “чистоти почуттів”, “побажання добра”, яким на весіллі пов’язують молодих, сватів, вистилають дорогу, розглядається в працях М. Бігусяка, І. Магрицької, О. Потапенко та ін. В українській мові презентовано численний ряд фразеологізмів із лексемою *рушник*: *стати на рушник (на рушники, на рушничок), на рушнику стати* – “одружитися”, *йти по рушники, слати за рушниками* – “йти сватати”, *подавати рушники, в’язати рушники* – “давати згоду на шлюб”, *брання рушників* – “сватання”, *побрати рушники, повернутися з рушниками* – “отримати згоду на шлюб від дівчини і її батьків”, *стати на рушник* – “вступити в шлюб”, *дбати (готувати) рушники (скриню)* – “готуватися до заміжжя”. Узагальнюючи сказане, зазначимо, що фразеологізми несуть в собі колорит епохи, коли українська культура була позбавлена впливу західних культур, коли цінувалися родинні зв’язки, дівоча цнотливість тощо.

Особливо цінним засобом для вираження мовлення є *синонімія* фразеологічних одиниць. Кожен синонім, – зазначають мовознавці, – має свою історію, свої традиції у вживанні, своє місце й роль [78, с. 35]. Наприклад, обряд “покривання молодої” віддзеркалено у семантичних фразеологізмах *покривати молодих, зав’язувати платок, заплітати коси, знімати цвіти,*

скидати фату, розплітати косу, напинати платком, покривати молоду тощо. Зазначені фразеологізми часто зустрічаються в етнографічній літературі, проте у кожному окремому випадку вони підкреслюють нові відтінки, нові сторони сприйняття обряду: в одному випадку – спочатку дівчата знімають квіти (*знімати квіти*), потім зав'язують хустку, в іншому – знімають квіти дівчата, а зав'язує хустку тільки свекруха, яка цим дійством не лише “надає” молодій сану жіноцтва, а й демонструє свою владу над невісткою – тоді цей обряд презентує фразеологізм *покривати молоду*.

Семантичні фразеологічні синоніми фіксують не тільки додаткове значення, але й додаткові відомості до інформації, що підтверджується через порівняння. Проілюструємо це на прикладах. Так, порівнюючи лексему “смерть” (*смерть* комусь – людина перестала жити) і фразеологізми: *смерть прийшла, смерть наступила, смерть заглядає у вічі* спостерігаємо, що у висловах зафіксовано той факт, що українці пов'язують кінець життя і з персоніфікацією (метафоризація) смерті, яка перебуває у фіксованому місці і в певний момент з'являється й забирає із собою людину: *смерть заглядає (дивиться, зазирає тощо) у вічі, смерть занесла (гостру) косу, смерть вже чекає когось, смерть (стоїть)(з косою) за плечима, дивитися смерті в очі* [67, с.115]. За підрахунками Л. Боярової, тільки в перших десяти томах СУМу ідентифікується словом “умерти” 86 фразеологічних одиниць [23, с. 24]. Дещо піднесено сприймаються вислови *піти до прадідів, відправлятися до батьків, піти до батька молитися, зустрітися з предками*, – “померти”. Урочистий відтінок мають фразеологізми *відходити(відійти) у небуття, бути (стояти) на Божій дорозі, ступити на Божу путь*. Зниженість чи навіть зневажливе ставлення до того, про кого йде мова, передають вирази *витягнути (простягнути) / витягати (простягати) ноги, відкинути / відкидати ноги, вкритися ногами, задерти (задрати) ноги*. Такого роду фразеологізмів дуже багато в загальнонародному використанні й порівняно небагато в сучасній літературній українській мові, хоча в художніх творах на побутову тематику для характеристики образів і показу ставлення автора (персонажів) до

персонажів твору їх застосовують достатньо часто. Фразеологізми зазначених моделей відрізняються високим ступенем експресивності й негативною оцінкою. Ще раз переконуємось, що “...бачення рідного слова у кожного своє, але з усіх індивідуальних образів вимальовується те спільне, що втілюється в найпоширеніших мовних знаках – епітетах, метафорах, порівняннях [78, с. 29]”.

Мовознавці зазначають, що серед багатьох фразеологізмів соціально-обрядової групи, які не мають відмінностей у значенні, існують стилістичні фразеологізми з різним емоційно-експресивним забарвленням (Н. Сидоренко, М. Коломієць, Є. Регушевський). Підтвердженням того можуть бути наведені в “Словнику фразеологічних синонімів” (1988) М. Коломійця, Є. Регушевського уривки творів майстрів художнього слова, де представлено різноманітність у вираженні думки. Наприклад, “зраджувати в коханні, у подружньому житті” – *скакати / стрибати в гречку*: “Чого це ти очі опускаєш, як на другий день після весілля? Може, десь у гречку вскочила та тепер глипаєш очима? – Чоловіче мій рідненький, дітьми своїми присягаюся, що ніяких балощів я ні з ким не мала (Г. Тютюнник); *стрибати через пліт*: “Підсміюється Іван в душі з Денисенка, який за землею не бачить, як жінка з іншими *стрибає через пліт*” (М. Стельмах); розширює палітру переживань і сприймається швидше з трагічністю ситуації (хоча зміст події замасковано в комічному ефекті рогів на голові людини) фразеологізм *наставляти роги*: “Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім *наставляють їм роги?*” (М. Зарудний) [67].

Мовознавці вказують ще на один важливий стилістичний засіб вираження мовлення, що дає змогу образно передати найтонші відтінки значень, – *варіантність фразеологізмів* (видозміни форми одного й того ж фразеологізму, які не впливають на його цілісне значення) (В. Зимін, В. Мокієнко, В. Солнцев): наприклад, вирази *брати за душу, хапати за*

душу, щипати за душу, брати за серце, хапати за серце, щипати за серце є варіантами одного фразеологізму *брати (хапати, щипати) за душу (за серце)*.

Увиразненню мовлення сприяє такий стилістичний засіб, як *факультативність* компонентів у складі фразеологізмів, тобто поява чи зникнення окремих слів, які колись входили до структури генетично споріднених висловів. Наприклад: “займатися пустими балачками” – факультативні компоненти у словниках подано у квадратних дужках, у круглих дужках прийнято подавати варіанти (взаємозамінні) слова – *молоти язиком [як порожній млин (як на жорнах, як вітряком)], душа [аж] у п'ятах (душа у (під) п'яти ховається (заглядає і т. ін.)* [67, с.6].

Дослідники підкреслюють, що “...влучність характеристики, сконденсованість мислі, відчутна оцінна функція пояснюються почасти самою природою фразеологізмів як специфічних мовних одиниць. Матеріально втілені в них яскрава метафора, промовиста гіпербола, зіставлення-паралелізм, каламбур, прозоро-гумористичний евфемізм створюють у процесі їх сприйняття естетичний ефект протиріччя між формою і змістом, образністю й безобразністю, імпліцитністю й експліцитністю [180, с. 18]”.

Як відомо, без розвитку та збереження надбань української культури неможливо говорити про національну ідентичність, яка повинна зберегти центральну позицію національних цінностей. Погоджуємося з думкою багатьох науковців, що фразеологізми зберігають інформацію про звичаї, обряди, моральні норми, мовну поведінку українського народу, мають різноманітні стилістичні, виражальні можливості, тобто здатні відбивати найтонші відтінки думки, психічного стану, почуттів людини, і становлять словникове багатство української мови [207, с. 122 – 123].

Отже, узагальнюючи сказане, представимо схематично найхарактерніші диференційні ознаки фразеологізмів як засобу увиразнення мовлення (Схема 1.2.).

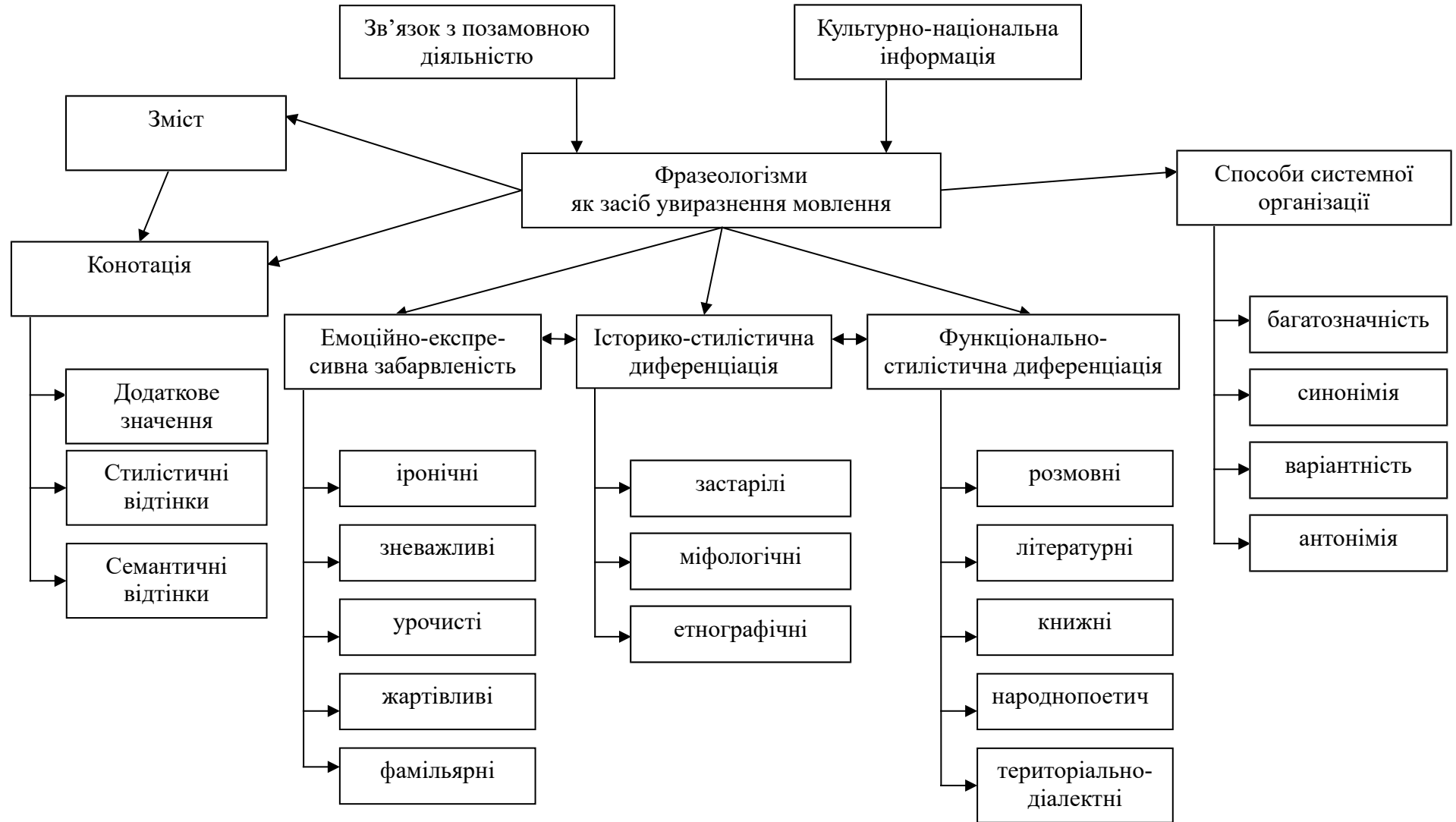

Схема 1.2. Характеристика фразеологізмів як засобу увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ.

Фразеологічний фонд є надбанням носіїв мови і, як і кожне суспільне явище, перебуває в постійному русі. До нього залучаються нові вирази, окремі з них можуть виходити з ужитку. Тому потреба дослідження способів увиразнення мовлення фразеологізмами, зокрема соціально-обрядової групи, завжди на часі.

Більшість зазначених фразеологізмів, прислів'їв та приказок функціонує активно й зараз, включена до збірників паремій, фразеологічних словників, а частина, зібрана автором дисертації, була використана в експериментальній роботі з увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних закладів.

Зауважимо, що проведені етнолінгвістичні розвідки, представлені в цьому підрозділі, вимагали глибокого лінгвістичного аналізу та спеціальної пошуково-дослідної роботи. Забігаючи наперед, зазначимо, що включення студентів до такої пошуково-дослідної діяльності в ході експериментальної роботи, формування необхідних мовно-мовленнєвих умінь сприяло не лише підвищенню мотивації щодо увиразнення власного мовлення й мовлення своїх вихованців, а й підготувало до свідомого, влучного застосування одержаної інформації та, про що свідчать самі студенти, вплинуло на формування моральних уявлень про закони взаємодії людей та суспільства в цілому.

Щоб представити *лінгводидактичний напрям* дослідження проблеми увиразнення мовлення майбутніх педагогів, проаналізуємо найбільш ефективні способи його розв'язання. Як уже відзначалося в попередньому підрозділі, ключовими методами увиразнення мовлення студентів було обрано систему когнітивно-розвивальних вправ та мовленнєвотворчих завдань, що створюють умови пошуку, дослідження, розв'язання проблеми. Під *вправою* в дидактиці розуміють “навчальне завдання для багаторазового виконання учнями певних дій з метою вироблення й удосконалення вмінь і навичок [144, с. 394]”. Функція вправи полягає в тому, щоб трансформувати частину знань студента в навички й уміння, сформувати в нього готовність до вмілих практичних дій, відтворювальної і творчої активності в різних умовах. Діагностичне значення вправи міститься в тому, що тільки глибоке розуміння студентом надбаних знань забезпечує можливість оволодіння міцними уміннями й навичками. Поширеним і певною

мірою справедливим, на нашу думку, є твердження, що виконання вправи вимагає репродуктивного, повторювального характеру без “включення” творчого мислення незалежної самостійної позиції. На жаль, орієнтація викладачів на домінування в процесі навчання мови переважно репродуктивних вправ спричиняє розвиток у студентів інтелектуального споживацтва, нездатності самостійно й творчо вирішувати навчально-мовленнєві завдання. Водночас думка про тотально репродуктивний характер вправ певною мірою є хибною, оскільки більшість вправ у навчально-мовленнєвій діяльності певною мірою несуть у собі творчий початок і орієнтують студентів на творчу діяльність (Т. Ладиженська, В. Мельничайко, Т. Симоменко, Н. Шумарова та ін.). Вправи репродуктивного характеру потребують, як правило, повного або часткового (із внесенням змін) відтворення суб’єктом навчання сприйнятого ним навчального матеріалу на фонетичному, лексико-граматичному, текстовому рівнях. Водночас разом із вправами доцільно використовувати мовленнєвотворчі *завдання*, при виконанні яких студент самостійно породжує висловлювання різних видів в усній або письмовій формі. На жаль, аналіз змісту та особливостей процесу мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів засвідчив домінування в процесі вивчення курсу української мови вправ і завдань переважно репродуктивного характеру й майже відсутність завдань, що вимагають від студентів виявлення особистісного ставлення, самовираження. Формуванню цих якостей сприяє виконання мовленнєвотворчих завдань, що передбачає самовизначення студента у виборі ним засобів і способів виконання, розумового та мовленнєвого напруження, прояву креативності в досягненні поставленої мети (А. Богуш, Н. Гавриш, В. Мельничайко, О. Ушакова та ін.). Включення до процесу мовної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів виконання мовленнєвотворчих завдань є вагомим засобом виявлення й водночас підвищення мовно-мовленнєвої компетентності, що виявляється у здатності творчо, доречно та правильно використовувати мову в різних ситуаціях повсякденного життя, загострює відчуття мови, привчає гнучко користуватися мовними засобами, вибираючи з кількох варіантів найточніші й найдосконаліші, що найбільш

відповідають умовам конкретної мовленнєвої ситуації. Мовленнєвотворча діяльність дає змогу самовиражатися, реалізувати свої нахили засобами мови, надає можливість людині краще пізнати своє Я, осмислити світ внутрішніх переживань. Включення студентів до виконання мовленнєвотворчих завдань забезпечує готовність досягти творчого рівня оволодіння майбутньою професією, розвивати в майбутньому творчі мовленнєві здібності своїх вихованців. На нашу думку, значущою є також організація навчання. Так, якщо студент у процесі виконання вправи має можливість вибору мовних засобів чи способів досягнення поставленої мети, самостійно визначає послідовність викладу інформації, обирає способи знаходження й обробки інформації, її систематизації, узагальнення, зіставлення, – така вправа сприятиме оволодінню не лише відповідними мовно-мовленнєвими вміннями й навичками, а й формуванню особистого ставлення до подій, здатності критично й об'єктивно оцінювати їх. Таке розуміння є близьким нашій дослідницькій позиції, що вплинуло на вибір когнітивно-розвивальних вправ і мовленнєвих завдань творчого характеру як ключових методів увиразнення мовлення майбутніх вихователів.

Надзвичайно важливими для нашого дослідження були вказівки С. Гончаренка стосовно вимог до розробки вправ: “У різних умовах навчання вправа є або єдиною процедурою, в рамках якої здійснюються всі компоненти процесу навчання – усвідомлення змісту її дії, її закріплення, узагальнення й автоматизація, – або однією з процедур поряд з поясненням і заучуванням, які передують вправі і забезпечують початкове усвідомлення змісту дії і її попереднє закріплення. Вправа в цьому випадку забезпечує завершення усвідомлення й закріплення, а також узагальнення й автоматизацію, що в результаті приводить до повного оволодіння дією й перетворення її, залежно від досягнутої міри автоматизації, у вміння або навичку. Вправа може здійснюватися й відразу після пояснення без попереднього заучування; при цьому закріплення повністю відбувається у процесі вправи [36, с. 59]”.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що в питанні побудови системи мовних і мовленнєвих вправ відсутній єдиний підхід, помічається

загальна альтернативність у виборі основи класифікації. Так, науковці розрізняють такі вправи:

- за характером розумової діяльності – аналітичні, аналітико-синтетичні й синтетичні;
- за рівнем засвоєння знань – репродуктивні, конструктивні, творчі (В. Бадер);
- за навчальною метою – за зразком, конструктивні, творчі (М. Львов);
- за характером мовленнєвих операцій – членування мовного потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова й побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад (В. Мельничайко);
- за видом навчальної роботи – підготовчі та комунікативні (В. Скалкін);
- за способом формування умінь і навичок – імітаційні, репродуктивні, оперативні, продуктивно-творчі (О. Хорошковська);
- за етапом становлення мовленнєвих навичок – мовні / аналітичні, конструктивні / мовленнєві, комунікативні (В. Мельничайко).

Розглянемо детальніше наявні в сучасній лінгводидактиці класифікації вправ, на які ми спиралися під час розробки методики дослідно-експериментального навчання. Більшість із них стосуються середньої ланки навчання, але є прийнятними для вищої школи.

У дидактичній системі вправ М. Пентилюк виділено такі класифікаційні ряди вправ: за формою мовлення – усні й письмові; за змістом програмового матеріалу – фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні та власне-стилістичні; за місцем їх застосування – супровідні, спеціальні, формуючі або тренувальні; за методикою проведення – вправи на спостереження, стилістичний аналіз, стилістичне експериментування, конструювання й редагування; за місцем виконання – класні й домашні; за ступенем самостійності – колективні та індивідуальні [127, с. 38 – 39].

Детальна класифікація вправ подається у праці В. Мельничайка “Творчі роботи на уроках української мови”. Автор наголошує на тому, що немає

жодного дослідження, яке дало б всеохопливу картину можливих видів роботи, з'ясувало вибір основи класифікації. Розглядаючи різні підходи до цього питання, лінгводидакт зазначає, що за характером виконуваних операцій вправи поділяють на аналітичні (пов'язані з аналізом готового мовного матеріалу, мовним розбором) і синтетичні, що передбачають створення мовного матеріалу (який також піддається аналізу з метою контролю за наслідками роботи) [101, с. 22]. За характером діяльності учнів розрізняють вправи – репродуктивні, пов'язані з відтворенням набутих знань, і продуктивні, що містять елементи творчого пошуку; за навчальною метою – розпізнавальні (навчають виявляти мовні явища за їх характерними ознаками), конструктивні (сприяють побудові різноманітних за структурою мовних одиниць) і творчі (формують уміння самостійного висловлювання задуму); стосовно вихідного тексту – без зміни та зі зміною мовного матеріалу; за місцем формування навичок мовлення – мовні (дають можливість оволодіння певними операційними навичками й уміннями, сприяють засвоєнню мовних засобів), мовленнєві (формують уміння висловити певний зміст) і комунікативні (розв'язують конкретні завдання спілкування). Близький до останнього й поділ на вправи, що забезпечують правильність мовлення, і вправи, що мають на меті удосконалення мовлення, його комунікативне спрямування [101, с. 23].

Лінгводидакт О. Біляєв зауважує, що в методиці розрізняються вправи репродуктивні (відтворення вивченого за зразком), конструктивні (перебудова, заміна одних мовних моделей іншими) і творчі, пов'язані з творчою уявою й розраховані на варіантність та індивідуальність виконання (складання речень, редагування тексту, написання переказу, твору тощо). Чільне місце серед вправ посідає синтетичний мовний аналіз, що полягає в розборі прикладів (тексту) на всіх освоєваних рівнях – лексичному, фонетичному, словотворчому, граматичному тощо [13, с. 21].

Низка вчених усі навчальні вправи з мови поділяють на: підготовчі (пропедевтичні), що проводяться перед вивченням нового матеріалу й допомагають актуалізувати вміння й навички; вступні, що застосовуються

безпосередньо після засвоєння матеріалу й допомагають осмислити поняття, правило; тренувальні, які сприяють формуванню мовних умінь і навичок, ускладнюючи ступінь труднощів і самостійності (вправи за зразком, за інструкцією та за завданням); творчі; контрольні вправи [48, с. 85]. Беручи за основу текст, виділяють аналітичні вправи (пов'язані з аналізом текстового матеріалу); асоціативні (спонукають студентів до виявлення емоційного ставлення до тексту й навчального матеріалу, який досліджувався на його фоні); когнітивно-розвивальні (забезпечують формування мовної картини світу на основі тексту з фоновим національним компонентом); креативно-дослідницькі (залучають студентів до творчої діяльності через пошук, шляхом створення й вирішення проблемних ситуацій, спрямовані на формування інтелектуально-креативних якостей студентів: мовного чуття, словесного дару, мислення, мови, уваги тощо) (О. Горошкіна). Крім того, класифікують вправи за місцем роботи (аудиторні й позааудиторні), за формою виконання (усні й письмові), за способом організації (індивідуальні, парні, групові, самостійні й під керівництвом викладача) (О. Бочкарьова, Л. Гайдукова, А. Кліментенко, А. Миролюбов), за характером розумових операцій (аналітичні, аналітико-синтетичні, синтетичні (В. Добромислов)). У “Педагогічному словнику” за редакцією М. Ярмаченка наголошується на необхідності систематичності, фізіологічній і психологічній обґрунтованості розподілу вправ у часі, індивідуального підходу до учнів з метою досягнення ефективності вправ [126, с. 99].

Існують також інші класифікації: за лінгвістичним змістом (граматичні, словотвірні, орфографічні, лексичні тощо), за формою мовлення (усні й письмові), за кількістю завдань до мовного матеріалу (прості й комбіновані).

Аналіз спеціальної літератури дозволив дійти висновку, що в різних значеннях уживаються терміни щодо назв вправ у авторських класифікаціях. Так, у праці В. Онищука підготовчими названо вправи попередні, пропедевтичні, ті, що готують до сприйняття фактичного матеріалу [48, с. 85], а в роботах, що стосуються методики вивчення російської мови в національній школі та іноземних мов, цим терміном позначають вправи, які готують до

вільного оперування мовним матеріалом у комунікативних ситуаціях [61, с. 107].

Використання вправ передбачає проходження трьох пов'язаних етапів: 1) відтворення дій за зразком з метою закріплення; 2) застосування засвоєних дій у нових умовах; 3) виконання вправ творчого характеру.

Вимоги, які необхідно враховувати під час побудови системи вправ, обґрунтовано Н. Пашківською [124, с. 108–109]. У працях О. Біляєва, М. Вашуленка, Є. Голобородько, О. Горошкіної, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Коваль, І. Гудзик та інших підкреслюється важливість вправ, які забезпечують умови для оперування вивченими мовними одиницями.

У процесі виконання вправи важливим є насамперед усвідомлення студентом мети, якій вона повинна служити, а також моделі дій, що повинні бути реалізовані. Не менш важливе й усвідомлення правил дій, а також способів виконання дій і результатів діяльності. Отже, дидактична суть вправ полягає в тому, що викладач за допомогою спеціальних завдань керує діяльністю студентів і спрямовує її на вироблення потрібних умінь і навичок.

Виконанню вправ передують міцне засвоєння теоретичного матеріалу студентами й ретельний інструктаж викладача. Це дозволяє студентам здійснювати систематичне поопераційне відтворення дій, необхідних для формування навичок розумових операцій, з поступовим їх ускладненням, підвищенням рівня труднощів, додаванням елементів індивідуальної особистісної творчості. Навчальний результат вправ зумовлюється озброєнням студентів системою прийомів, способами практичних дій в інтелектуальній сфері. Розвивальний ефект цього методу вбачається в розширенні можливостей творчого самовираження особистості студента та формуванні її різноманітних здібностей. Вправа найвищою мірою всебічно й об'єктивно дозволяє діагностувати рівень міцності знань, глибину їх розуміння студентами.

Орієнтиром у розробці системи вправ для нас стали особливості мовлення студентів: активне використання ними тієї чи тієї фразеологічної одиниці; застосування сталих висловів відповідно до їх семантичних властивостей;

доцільне вживання фразеологізмів у тому чи тому контексті; стильова диференціація фразеологізму. Для нашого дослідження найбільш прийнятною є класифікація вправ М. Пентлюк, а також ті вправи, що склали навчально-методичне забезпечення сучасних посібників з української мови для вищої школи [128; 178]. З опорою на них створено власну систему когнітивно-розвивальних вправ, складених на основі тексту з фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд із удосконаленням знань, умінь і навичок майбутніх вихователів забезпечити одночасно формування мовної картини світу українців, де відображено звичаї, обряди, норми поведінки тощо. Основа їх класифікації – елементи змісту мовної освіти: розвиток мовлення студентів і формування певного кола знань з мови й мовні уміння (змістові лінії програми з української мови для студентів ВНЗ). У зв'язку з цим вправи на увиразнення мовлення студентів-майбутніх вихователів навчальних дошкільних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами ми розподілили на три умовні групи: мовні, частково-мовленнєві і безпосередньо-мовленнєві. Покажемо це на схемі (Див. схема 1.3.). Крім того, критеріями для типологізації вправ також вважаємо:

- етап виконання – підготовчі, тренувальні та контрольні;
- характер розумової діяльності – аналітичні, аналітико-синтетичні, синтетичні;
- форма мовлення – усні / писемні;
- місце виконання завдань: аудиторні (характеризуються обмеженням за часом, меншим ступенем самостійності студентів, наявністю викладача, який виступає в ролі помічника-консультанта) і позааудиторні завдання (високий ступінь самостійності студентів, що характеризується результативністю);
- форми організації студентів: 1) колективні (спонукають студентів до обміну думками, сприятливо позначаються на розвитку й удосконаленні їхнього мовлення); 2) підгрупові (надають можливості студентам обмінюватися думками, спільно відповідати за результати виконаної роботи, стимулюють розвиток мислення студентів, навчають прислуховуватися до думки інших і відстоювати власну позицію); 3) індивідуальні (передбачають аналіз і створення

усних та писемних висловлювань у діалогічному й монологічному мовленні самостійно кожним студентом; дозволяють урахувати темп роботи кожного студента, рівень його мовної й мовленнєвої підготовки, навчальні можливості) (О. Бочкарьова, Т. Вдовіна, Г. Кривчикова, І. Матюха, В. Пащук та ін.).

Схема 1.3. Класифікація вправ за дидактичною метою та лінгвістичним змістом з уявлення мовлення майбутніх вихователів фразеологізмами

Ми прагнули, щоб система вправ відповідала таким вимогам: була спрямована на розвиток і закріплення різних якостей знань і вмінь (повноти,

міцності, усвідомлення, гнучкості); забезпечувала достатню повторюваність вправ за видами й кількістю протягом вивчення всієї теми; передбачала економну форму подання, коли до одного запису можна поставити кілька тренувальних завдань; включала різні форми керування роботою студентів, залежно від ступеня засвоєння ними матеріалу та рівня готовності (опора на зразок, таблицю, контроль кінцевих результатів тощо) [144]. Отже, запропоновані нами когнітивно-розвивальні вправи цілеспрямовані, наступні спираються на попередні й підносять студентів на новий рівень оволодіння мовою, тобто становлять цілісну систему. Насмілимося стверджувати, що за умови послідовного та систематичного застосування укладені нами вправи здатні забезпечити формування мовленнєвої компетентності майбутніх вихователів ДНЗ та як наслідок – особистісне самовираження студентів.

Таким чином, мовлення педагога дошкільної освіти як один з провідних засобів мовленнєвого розвитку дітей раннього й дошкільного віку потребує постійного збагачення й увиразнення. Ключовими засобами увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ було обрано саме фразеологізми, ураховуючи такі їх характеристики, як семантичну цілісність, відтворюваність, стійкість, синонімію, антонімію, варіативність, метафоричність, експресивність тощо. Особливе місце у фразеологічному фонді української мови посідають фразеологізми соціально-обрядової групи, до яких ми відносимо стійкі словосполучення, що вербалізують феномен духовної культури, тобто вірування, звичаї та обряди українського народу, моральні норми поведінки.

Отже, сформованість у майбутніх вихователів умінь знаходити, розуміти значення, аналізувати й тлумачити, проводити лінгвістичний аналіз фразеологічних зворотів має особливе значення для розвитку мовного чуття, формування їхньої етнолінгвістичної компетентності, мовних і мовленнєвих умінь, що забезпечують особливий вплив соціально-побутових фразеологізмів як мовних форм відображення традицій, історії народного життя на духовне, моральне й естетичне виховання студентської молоді. Провідними методами

увиразнення мовлення студентів обрано когнітивно-розвивальні вправи та мовленнєвотворчі завдання.

1.3. Педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів соціально-обрядовими фразеологізмами

Завдання увиразнення мовлення розглядається в дослідженні як вагомий результат мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів дошкільної освіти в загальному контексті формування їхньої професійної компетентності. Водночас очевидною є залежність успішності вирішення дослідницьких і практичних завдань від загальної системи університетського навчання. На жаль, незважаючи на задекларований компетентнісний підхід до професійної педагогічної підготовки, що передбачає усвідомлено-відповідальне ставлення студентів до власної освіти, зумовлене суб'єкт-суб'єктною взаємодією студентів і викладачів, діалогізмом навчання, у реальності система університетської підготовки залишається обтяженою певними умовностями, монологізмом, формалізмом у підході до організації навчання. Розробляючи педагогічні умови увиразнення мовлення студентів та організовуючи їх впровадження, ми намагалися створити умови для творчого розвитку майбутніх вихователів, будувати навчальний процес з урахуванням викладання сучасної української мови в тісному зв'язку з історією, педагогікою, літературою, методиками, беручи до уваги споконвічні цінності українського народу.

Особистісно зорієнтоване навчання спрямовувало викладача на визнання цінності особистості студента, вияв і розвиток її здібностей, передбачало забезпечення з боку викладача оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного студента, урахування його індивідуальних особливостей, пізнавальних потреб, інтересів, прагнень, заохочення до самостійності у вивченні української мови. Це реалізувалось насамперед у доборі відповідного мовного матеріалу, форм, методів і засобів навчання, що

спонукали студентів до увиразнення мовлення, самостійної дослідницької діяльності.

- Пошук оптимальних умов увиразнення мовлення здійснювався через забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів, занурення студентів у історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, що віддзеркалені у фразеології, цілеспрямоване послідовне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту.

Особливо ефективним для увиразнення мовлення майбутніх вихователів є інтеграція матеріалу з мови й літератури. Саме вивчення мови на основі аналізу текстів художніх творів у єдності змісту і форми сприяло вихованню уваги до рідного слова, його пізнанню, збагаченню мовного запасу, розвитку читацьких і слухацьких здібностей студентів, чуття мови, вміння бачити всі відтінки значення слова, формуванню мовних уподобань, розумінню краси слова, глибини його виразності. Важливе місце щодо увиразнення мовлення майбутніх вихователів займають курси “Виразне читання й культура мовлення”, “Теорія і методика навчання дітей української мови та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи”, “Дошкільна лінгводидактика”, під час опанування яких формується здатність студентів до мовленнєвого спілкування з дітьми, здійснюється збагачення функціональних можливостей дидактичних засобів. Націлення на транслювання мовлення в дитячому колективі спонукало студентів вивчати мову й навчатися мовлення мотивовано, грамотно використовувати мовні засоби відповідно до змісту й ситуації мовлення, усвідомити неповторність мовної особистості.

Увиразнення мовлення студентів базуються на певних принципах навчання. Розуміння поняття “принцип” і сутності цього явища в українській лінгводидактиці за останні роки її розвитку значно змінилося. Початкове, емпіричне уявлення про сутність принципу як рекомендації щодо способу досягнення навчальної мети і як “правила організації штучного мовленнєвого

середовища” (Е. Короткова, Л. Федоренко) на сучасному етапі стало недостатнім не лише з погляду теорії, а й практики, – його розуміють значно ширше. Це дозволило Т. Котик дійти висновку, що принцип є теоретичним положенням, яке виконує нормативну, концептуальну або регулятивну функцію в побудові процесу навчання або методичної системи, відображає його закономірності, оптимальні умови здійснення й світоглядні орієнтири побудови, а отже, розкриває сутність процесу навчання, врахування якої є обов’язковою умовою для його побудови [73, с. 17]. У визначенні змістовного й процесуального аспектів увиразнення мовлення ми спиралися на загальнодидактичні й методичні принципи (останні науковці поділяють на загальнометодичні (Ф. Сохін, Є. Тихеева, Л. Федоренко) і частково-методичні (А. Богуш, Е. Короткова, В. Скалкін)), що створюють відкриту ієрархічно підпорядковану систему, кожен рівень якої виконує певну функцію (методологічну, нормативну, концептуальну, регулятивну) і складається з комплексу взаємопов’язаних принципів.

Важливим для нашого дослідження був *принцип інтеграційності* навчання, який передбачає подання курсу сучасної української мови у ВНЗ у тісному зв’язку з іншими навчальними предметами (літературою, педагогікою, народознавством, дошкільною лінгводидактикою, методикою навчання української мови дітей та розвитку мовлення в дошкільних закладах з російськомовним режимом роботи, виразним читанням тощо).

Уважаємо, що процес увиразнення мовлення студентів соціально-обрядовими фразеологізмами ґрунтується на певних *методичних* принципах (загальнометодичних й частково-методичних). До загальнометодичних принципів ми віднесли такі: культуровідповідності, діяльнісного підходу до навчання мови, розуміння мовних значень, оцінки виразності мовлення, розвитку мовного чуття.

Для нашого дослідження ключовим був *принцип культуровідповідності*, в основу якого покладена концепція про спорідненість особистості з історією й культурою власного народу (не зрікатися рідної мови й культури), вплив культурних цінностей на формування особистості [185, с. 213].

До *частково-методичних* принципів, що обрані нами як значущі для нашої експериментальної роботи, ми віднесли такі: комунікативної спрямованості навчання, забезпечення активної мовленнєвої практики, збагачення мотивації мовленнєвої діяльності, лінгвістичної креативності.

Суттєвим для нашого дослідження є принцип *комунікативної спрямованості навчання*, тобто оволодіння мовою як засобом комунікації. Наше завданням полягало в тому, щоб не тільки дати студентам набір знань у рамках окремого заняття, а навчити використовувати мовні засоби в повсякденні: вести діалог, монолог та ініціювати діалог у контексті різних життєвих ситуацій.

Важливим був і *принцип забезпечення активної мовленнєвої практики*, що передбачав створення умов для мовленнєвої активності студентів як на заняттях, так і та поза ними. Нашим головним завданням було моделювання на основі етнолінгвістичних чинників різноманітних навчальних ситуацій, які б спонукали студентів до увиразнення мовлення в процесі виконання мовно-мовленнєвих вправ та завдань під час занять, і залучення студентів до спілкування в повсякденному житті.

Принцип збагачення мотивації мовленнєвої діяльності в межах нашого дослідження полягає в збагаченні мотивів щодо мовленнєвої діяльності та до опанування фразеологічним фондом української мови на основі мовленнєвої діяльності.

Принцип лінгвістичної креативності виявлявся в стимулюванні студентів до творчості, розвитку літературних здібностей особистості, реалізації внутрішнього потенціалу в процесі написання літературних творів, есе, листів, доповідей, статей. Адже що глибша думка, то різноманітнішою повинна бути форма її вираження. Зазначені принципи завжди виступали в органічному взаємозв'язку, доповнюючи й зумовлюючи один одного, що дозволяло нам будувати навчально-виховний процес у вигляді певної дидактичної системи.

На основі зазначених підходів та принципів було розроблено педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів, які передбачають:

- занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, що віддзеркалені у фразеології;
- цілеспрямоване послідовне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту;
- забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів.

Розглянемо детальніше окреслені педагогічні умови.

Важливим складником увиразнення мовлення студентів є аксіологічний аспект формування мовної особистості. На жаль, серед молоді поширений мовний нігілізм, відсутні перспективи власного мовного розвитку й удосконалення. Як слушно зауважує О. Семенов, “вербальна свобода”, аудіовізуальний лінгвоцид, лібералізація нормативної основи, активізація стилістично зниженої, жаргонної лексики і грубого просторіччя, сленгізація негативно впливають на виховання мовного смаку, мовленнєвої моральності особистості, можливості її самореалізації у світі комунікантів [147, с. 10]. Тому до педагогічних умов увиразнення мовлення ми відносимо занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, що віддзеркалені у фразеології.

Проблема залучення етнокультурних та етнолінгвістичних знань до процесу мовно-мовленнєвої підготовки змінює усталені погляди на професійну підготовку майбутнього вихователя. Звернення до етнолінгвістичного, українознавчого матеріалу стає необхідним упродовж усього періоду вивчення філологічних, методико-педагогічних дисциплін, науково-дослідної діяльності, педагогічної практики. Це сприяє усвідомленню національно-культурної специфіки мовної поведінки українського народу, виховує повагу й поцінування традицій і звичаїв. Однак переважна більшість підручників, навчальних посібників для вищої школи не враховує етнолінгвістичних потреб у процесі вивчення мови, недостатньо уваги приділено роботі з національно-культурними текстами, спостереженню за функціонуванням у них національно-маркованих мовних одиниць, зокрема фразеологічних. Тому ми виокремлюємо як важливу педагогічну умову увиразнення мовлення студентів забезпечення

міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів у змісті мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів.

Увиразнення мовлення студентів значною мірою залежало від розширення їхнього словникового запасу, усвідомлення ними додаткових відтінків значення і стилістичних властивостей фразеологічних одиниць, явищ синоніміки тощо. Тому важливою умовою нами було передбачено цілеспрямоване поетапне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту.

Послідовне застосування вправ і завдань дало змогу врахувати такі напрями, як *етнокультурологічний, лінгвістичний, літературно-творчий і методичний*, та передбачити такі етапи – *мотиваційно-пізнавальний, кумулятивний(засвоєння нових знань), проєктувальний (застосування знань) і транслювальний*.

Підвищенню ефективності навчально-виховного процесу й дотриманню педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ на кожному із зазначених етапів експерименту сприяло комплексне використання методів і засобів навчання, підпорядкованих навчальній, розвивальній та виховній меті занять. Структура методів навчання детермінувалася змістом, цілями, функціями, характером взаємопов'язаної діяльності викладача й студентів. У процесі увиразнення мовлення студентів разом із загальноприйнятими методами застосовувались спеціальні методи мовно-мовленнєвої роботи, які було відібрано й систематизовано з урахуванням завдань дослідження.

Стисло представимо методи, що застосовувалися нами в експериментальній роботі. Відомо, що найбільш поширеною й традиційною є класифікація методів навчання за джерелом знань, за якою виокремлюють *наочні, словесні та практичні* методи. Саме на неї ми й спираємось у нашому дослідженні. Особливість наочних методів полягає в набутті студентами фразеологічних знань шляхом сприйняття окремих явищ через словесну наочність. Одним з провідних

наочних методів є спостереження над мовним матеріалом, цінність якого полягає в тому, що в студентів за допомогою органів чуття (слуху, зору) формується уявлення про мовне явище. Під час спостереження студенти виокремлюють стилістичні ознаки фразеологізмів, установлюють причинно-наслідкові зв'язки при утворенні висловів, співвідношення слів і виразів тощо. Наступним наочним методом є метод демонстрації, який полягає в показі застосування того чи того фразеологізму в різних стилях мовлення, у визначенні їх конотації, у демонстрації способів варіювання з тими чи тими висловами. Важливим для нас є і метод мовної ілюстрації, що віддзеркалює діалектне, суржикове мовлення студентів тощо. Презентація народних обрядів, звичаїв краще відбувається з використанням відеометоду, який укріплює зв'язок навчання з життям.

Одним зі *словесних* методів, доцільних для використання в роботі з увиразнення мовлення, є лекція, що спирається на досвід студентів, одночасно розширюючи його й збагачуючи новими елементами. Наступним словесним методом є пояснення того чи того виразу, що супроводжується спостереженням студентів над мовним матеріалом. Пояснення часто доповнюється інструктуванням, наприклад, щодо виконання вправ, завдань, роботи зі словниками. Найважливішими словесними методами для нашого дослідження є бесіда, дискусія та полілог, що дозволяють впроваджувати інтерактивні методи навчання, в основі яких лежить міжсуб'єктне спілкування викладача та студента, у процесі котрого викладач, спираючись на знання й практичний досвід студентів, підводить їх до розуміння того чи того вислову, уточнює, поглиблює й розвиває їхні знання про мовний код українського народу. Значущим методом для нашого дослідження є також робота з підручниками, посібниками, книгами, довідковими джерелами, зокрема філологічними інтернет-ресурсами, з яких студенти черпають мовну, етнографічну інформацію тощо. За допомогою *практичних* методів навчання викладач організує різноманітну мовну діяльність студентів. До практичних методів належать різні види вправ, що поглиблюють, контролюють і коригують знання й уміння. Крім того, правильно організовані вправи стимулюють пізнавальну діяльність,

виховують наполегливість, завзятість і старанність. Особливе місце щодо увиразнення мовлення студентів посідали когнітивно-розвивальні вправи, що створювали для студентів умови пошуку, дослідження, розв'язання проблеми. Розвивальний ефект цього методу вбачається в розширенні можливостей творчого самовираження особистості студента й формуванні його різноманітних здібностей. Важливим є й те, що вправа найбільш всебічно й об'єктивно дозволяє діагностувати рівень міцності знань, глибину їх усвідомлення студентами, оскільки від цього безпосередньо залежить якість сформованих умінь і навичок, можливість їх творчого застосування.

Серед широкої палітри представлених методів навчання для реалізації поставлених завдань нами застосовувалися переважно інтерактивні, а саме: мультимедійні лекції, тематичні дискусії, аналіз конкретних мовленнєвих ситуацій, аналіз виразів, прислів'їв, приказок, укладання тлумачного словника тощо. Для закріплення, узагальнення, корекції й контролю знань у нашому дослідженні використовувався метод вправ.

Зазначені нами методи увиразнення мовлення майбутніх вихователів передбачають використання певних засобів. У нашому дослідженні підвищенню ефективності мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх вихователів в аспекті увиразнення мовлення фразеологізмами соціально-обрядової групи сприяли такі *засоби* навчання: спеціально відібрані художні тексти, записи живого розмовного мовлення, етнолінгвістична література, словники, дослідні розвідки щодо походження та функціонування фразеологізмів, словесна творчість студентів, портфоліо, презентація, відеоматеріали. Можливе комплексне застосування засобів, наприклад, під час аналізу (сфера застосування, походження тощо) фразеологізму *покривати молоду* доцільне комплексне використання різних видів мистецтва, як-от: обрядова пісня, картина із зображенням виконання обряду, художній текст.

Розглянемо схему, де відображено педагогічні умови, напрями й етапи увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ (Див. схему 1.4.)

Схема 1.4. Модель увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ

Як уже зазначалося, педагогічні умови увиразнення мовлення студентів соціально-обрядовими фразеологізмами представлені чотирма напрямками: етнокультурологічним, лінгвістичним, літературно-творчим і методичним. Розглянемо їх.

Етнокультурологічний напрям передбачав опанування мови як національно-культурного феномена, що відображає духовно-моральний досвід народу, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, спрямовує роботу на дослідження звичаїв, обрядів українців і усвідомлення їх віддзеркалення у фразеології, на виховання поваги до інших етносів, їхніх мов, звичаїв, традицій, культури.

Лінгвістичний напрям орієнтовано на поглиблення знань про мову як багатофункціональну знакову систему й суспільне явище, систематизацію знань студентів із фразеологічної теорії, збагачення їхнього словника соціально-обрядовими фразеологізмами, усвідомлення ролі прислів'їв, приказок, сталих висловів у мовленні вихователів, вироблення практичних навичок володіння мовою, користування лінгвістичними словниками, удосконалення умінь і навичок використовувати набуті знання адекватно меті, ситуації спілкування, формування мовних уподобань.

Літературно-творчий напрям націлює сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність, спрямовує роботу студентів на творче застосування здобутих знань і сформованих умінь, а саме: написання літературних творів, есе, листів, оповідань, казок для дошкільників, статей, доповідей, наукових робіт тощо.

Методичний напрям передбачав опанування різних прийомів роботи з фразеологічним матеріалом на доступному дітям рівні, удосконалення вмій виокремлення з народних обрядів тих елементів, які можна застосовувати в роботі з дітьми в дошкільному закладі, виховання потреби самоосвіти й самооцінки для постійного вдосконалення особистісно-мовленнєвої діяльності (зокрема як педагога).

Реалізація зазначених напрямів мала певну послідовність і була пов'язана з етапами впровадження педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ. На кожному етапі навчання було визначено основну мету, окреслено пріоритетні напрями роботи, виокремлено найбільш ефективні методи й засоби увиразнення мовлення, що пронизують усі етапи нашої моделі.

Мета *мотиваційно-пізнавального* етапу полягала у формуванні мотивації студентів щодо вивчення культури, звичаїв і обрядів українців, увиразнення власного мовлення, зануренні в цілеспрямовану роботу з дослідження звичаїв, обрядів українців, з'ясуванні рівня лінгвістичної підготовки студентів.

Провідними засобами цього етапу були портфоліо, мовно-мовленнєві вправи, мовні вікторини, навчальна, наукова й художня літератури, мова фольклорних і художніх текстів, відеоролики, відеосюжети, статті у фахових журналах “Дошкільне виховання”, “Вихователь-методист”. Доцільною на цьому етапі була презентація доробку вчених-лінгвістів, етнографів, письменників. Завдання переважно спрямовані на репродуктивне відтворення навчальної інформації. Провідний напрямок етапу – етнокультурологічний.

Кумулятивний етап (засвоєння нових знань) передбачав розвиток і поглиблення інтересів студентів до культури, звичаїв і обрядів українців, мовної картини світу, до увиразнення власного мовлення фразеологізмами, прислів'ями й приказками; вивчення теоретичних питань мови, зокрема фразеології, розширення активного словникового запасу студентів через *перенесення* якомога більшої кількості фразеологізмів з пасивного словника до активного, *усвідомлення* додаткових відтінків значень, стилістичних властивостей фразеологізмів, явищ фразеологічної синонімії й антонімії тощо. Завдання переважно спрямовані на самостійне опрацювання навчальної літератури, роботу з довідковими джерелами, на колективне та індивідуальне мовне вправляння (виконання різноманітних когнітивно-розвивальних вправ, тестів, написання статей, рефератів, наукових робіт тощо). Провідним засобом були вправи (мовні тренувальні, частково-мовленнєві, безпосередньо мовленнєві). Провідний напрямок етапу – лінгвістичний.

Мету *проектувального* етапу ми вбачали в поглибленні етнокультурних і лінгвістичних знань, розширенні філологічного професійно-орієнтованого кругозору, розвитку умінь та навичок створювати тексти, оперуючи фразеологізмами, прислів'ями й приказками, розробці фрагментів занять з виразності мовлення дошкільників. Провідними засобами цього етапу були когнітивно-розвивальні вправи, аналіз тексту, укладання зв'язного тексту. Завдання вправ, що виконувалися під час *проектувального* етапу, спрямовані на розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь. Ключовим на цьому етапі був літературно-творчий напрям, який передбачав написання художніх творів, оповідей у народно-розмовній манері, есе, оповідань, казок для дошкільників, проведення корекції та редагування текстових зразків тощо.

Транслявальний етап орієнтовано на активну пошуково-дослідницьку діяльність студентів, що дало змогу пояснити взаємозв'язок мови та історії, мови та культури українського народу. Це участь у наукових конференціях, експериментування з фразеологізмами при створенні текстів, використання набутих знань і вмінь під час педагогічної діяльності й у повсякденному житті. Студенти готували виступи до студентських наукових конференцій, писали наукові роботи, навчалися застосовувати різні прийоми роботи з фразеологічним матеріалом, що активізують мовну інтуїцію дошкільників, моделюючи мовленнєву ситуацію, розробляли конспекти занять, уклали мовно-мовленнєві вправи, оповідання, казки для дітей тощо. Провідним напрямом цього етапу був методичний, що полягав в інтегруванні ціннісного ставлення до розвитку мовлення дошкільника, в опануванні змісту програми з розвитку мовлення дошкільників, принципів, засобів й методів мовленнєвої роботи, у формуванні вмінь діагностувати дитяче мовлення, навчити дошкільників створювати зв'язні висловлювання, правильно добирати найдоцільніші для конкретного висловлювання слова й вирази, в оволодінні технологією ознайомлення дітей із фразеологізмами.

Дотримання розроблених педагогічних умов за окресленими етапами та зазначеними напрямками повинно забезпечити достатній та високий рівні

виразності мовлення студентів. Досвід упровадження педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами представлено в розділі 2.

Висновки з першого розділу

1. Здійснений теоретичний і теоретико-методичний аналіз сутності проблеми та ключових понять дослідження увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних закладів дав змогу дійти висновку щодо її багатогранності та необхідності виокремлення принаймні трьох взаємопов'язаних напрямів – етнолінгвістичного, лінгводидактичного та педагогічного.

2. У результаті теоретичного аналізу проблеми увиразнення мовлення доведено, що формування етнолінгвістичної компетентності як результату реалізації в загальному контексті мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів відповідного напрямку, без якого неможливе увиразнення їхнього мовлення широкою палітрою етнолінгвістичних засобів, зокрема фразеологізмами, учені не розглядають ізольовано як завдання суто мовно-мовленнєвого розвитку, а слушно пов'язують з вихованням національно-мовної особистості, яка характеризується насамперед національно-свідомим ставленням до мови, її глибокими знаннями, розвиненим мовленням, а отже, і мисленням, емоційно-естетичним сприйняттям мови й мовлення, що передбачає чутливість до слова, здатність розуміти всі відтінки його значення, відчувати красу рідної мови, її багатство, виразність.

Дослідники визначають *етнолінгвістичну компетентність* як комплекс сформованих умінь сприймати, аналізувати, оцінювати й використовувати етнокультурні знання й уявлення через оволодіння мовою; здатність сприймати соціокультурні особливості мови як найважливішого, стрижньового елемента культури будь-якого народу, що передбачає знання мовних одиниць, зокрема з

національно-культурним компонентом, і вміння використовувати їх відповідно до різних комунікативно-мовленнєвих ситуацій. Одним із виявів етнолінгвістичної компетентності є виразне мовлення. *Увиразнення мовлення* майбутніх вихователів ми розуміємо як кількісне й якісне збагачення словника широкою палітрою образних засобів, фразеологізмів, прислів'їв і приказок, що забезпечують мовленнєве самовираження особистості, допомагають найточніше, найяскравіше висловити власні думки, почуття, стани.

3. Ключовими засобами увиразнення мовлення майбутніх педагогів було обрано фразеологізми, урахувавши такі їх характеристики, як цілісність, фразеологічна відтворюваність, стійкість, синонімія, антонімія, варіативність, метафоричність, експресивність. Особливе місце у фразеологічному фонді української мови посідають *фразеологізми соціально-обрядової* групи, до яких на основі теоретичного аналізу наукових студій ми відносимо стійкі словосполучення, що вербалізують феномен духовної культури, тобто вірування, звичаї та обряди українського народу, моральні норми поведінки.

4. Вивчення теорії й практики навчання мови засвідчило, що найефективнішими методами увиразнення мовлення фразеологізмами є когнітивно-розвивальні вправи й мовленнєвотворчі завдання, які повинні послідовно впроваджуватися в процес мовно-мовленнєвої підготовки. Підставами для систематизації вправ і завдань є: дидактична мета, лінгвістичний зміст (класифікація фразеологічних одиниць, варіантність, системні зв'язки у фразеологічному складі, стилістичні властивості фразеологізмів тощо), етап виконання (підготовчі, тренувальні та контрольні), характер розумової діяльності (аналітичні, аналітико-синтетичні, синтетичні), форма мовлення (усні чи писемні), форма організації студентів (колективна, підгрупова, індивідуальна), місце виконання завдань (аудиторні чи позааудиторні).

5. Таким чином, теоретично обґрунтовано необхідність для увиразнення мовлення майбутніх педагогів цілеспрямованого застосування системи когнітивно-розвивальних вправ та мовленнєвотворчих завдань на основі

фразеологічного матеріалу в єдності народознавчого, лінгвістичного, літературно-творчого й методичного напрямів її реалізації, що передбачає відповідну організацію навчально-мовленнєвої діяльності через забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів.

Перевірці теоретичних положень було присвячено експериментальну роботу, результати якої подано в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНО-ОБРЯДОВИМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ

Другий розділ дослідження присвячено експериментальній перевірці педагогічних умов увиразнення мовлення студентів, проаналізовано динаміку увиразнення мовлення майбутніх вихователів під впливом спеціально організованої мовно-мовленнєвої діяльності.

2.1. Рівні володіння майбутніми вихователями дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами на констатувальному етапі експерименту

Дослідження проводилося протягом дев'яти років з 2001 по 2010 рік на базі Інституту педагогіки і психології Державного закладу “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, матеріали проходили апробацію в Донецькому національному університеті, Слов'янському державному педагогічному університеті, Державному закладі “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”. На різних етапах дослідження в різних формах експериментальної роботи взяло участь 380 студентів. В основному експерименті, що проводився протягом трьох років, узяли участь 2 групи студентів денної форми навчання з другого по четвертий курс.

Експериментальна робота складалася з трьох етапів.

У ході першого – *констатувального* – етапу експериментальної роботи реалізовано такі завдання:

1) визначено критерії й показники виразного мовлення та на їх основі схарактеризовано рівні виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів;

2) виявлено знання, уміння й навички студентів у межах програми школи із сучасної української мови (фразеології);

3) вивчено орієнтованість навчальних планів і програм з дисциплін “Сучасна українська мова”, “Практикум з української мови”, “Дитяча література”, “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія і методика навчання дітей української мови та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи” на увиразнення мовлення майбутніх вихователів фразеологізмами.

Констатувальне обстеження передбачало вивчення передусім ціннісних орієнтацій студентів, мотивів удосконалення мовлення. Адже для стимулювання процесу увиразнення мовлення вирішальне значення має мотивація студента (бажання, інтереси, цінності), тобто ступінь самоорієнтації на удосконалення власного мовлення. Другий напрям полягав у виявленні рівня знань студентів з лексикології, фразеології, стилістики. Також у ході констатувального експерименту було проаналізовано навчальні плани й робочі програми щодо наявності в їхньому змісті мовно-мовленнєвої підготовки студентів, відвідано заняття з філологічних дисциплін, проведено співбесіди з викладачами, студентами виконано перевірні мовно-мовленнєві вправи, що дозволили виявити рівень готовності студентів до експериментального навчання.

На *формульовальному етапі* експерименту перевірено ефективність педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів фразеологічними одиницями, насамперед фразеологізмами соціально-обрядової групи, проведено дослідно-експериментальне навчання.

На третьому – *контрольному* – етапі було обґрунтовано ефективність педагогічних умов увиразнення мовлення студентів соціально-обрядовими фразеологізмами, визначено вплив розробленої системи розвивально-когнітивних вправ на якість мовлення студентів, проведено остаточний зріз у контрольній та експериментальній групах, зіставлено дані цього зрізу; узагальнено матеріал дослідження; зроблено статистичну обробку експериментальних даних, сформульовано висновки дослідження.

Констатувальному етапу передувала розробка критеріально-діагностичного апарату дослідження. Схарактеризуємо його.

У процесі експериментального дослідження з урахуванням структури мовленнєвої компетентності майбутніх вихователів було визначено критерії (мотиваційний, когнітивний, мовленнєвий і методичний) та показники оцінки виразності мовлення студентів.

Мотиваційний критерій оцінки рівня мовлення в аспекті його виразності давав змогу оцінити усвідомлення студентами необхідності увиразнення власного мовлення й ціннісне ставлення до проведення відповідної роботи з дошкільниками. Показниками мотиваційного критерію визначено: *інтерес* до національної мовної культури, етнічної історії, до споконвічних світоглядних уявлень людей, їх духовного життя, що відбито у віруваннях, повір'ях, обрядах, у міфології, прикметах, віщуваннях і вербалізовано в народному слові; *прагнення до вдосконалення* власного мовлення, пов'язаного з активною позицією в застосуванні різних мовних і позамовних засобів його увиразнення; *зацікавленість і спрямованість* стосовно вживання фразеологізмів, зокрема соціально-обрядової групи, у власному мовленні.

Когнітивний критерій засвідчував достатність обсягу знань з фразеології, лексикології, стилістики та вмінь визначати в живому народному мовленні сталі вислови й аналізувати їх. Ми розглядали зазначене коло знань підґрунтям формування мовлення людини, що дає змогу оволодіти способами одержання інформації для побудови мовної картини світу, передбачає мовне самовираження особистості. Показниками когнітивного критерію було обрано: *наявність знань* з фразеології, розуміння фразеологічних одиниць як засобу увиразнення мовлення; *сформованість умінь* визначати та аналізувати фразеологічні вислови, зокрема: вміння призбирувати фразеологізми з живого народного мовлення, виявляти їх стилістичну належність, здійснювати стилістичну

диференціацію фразеологізмів-синонімів у функціонально-стилістичному, емоційно-експресивному, історико-стилістичному плані.

Мовленнєвий критерій передбачав визначення сформованості в студентів сукупності аналітико-синтетичних і конструктивних умінь опрацьовувати та застосовувати мовний матеріал. До показників цього критерію віднесли вміння: *створювати зв'язні тексти*, використовуючи лексичне багатство мови, сталі вирази, прислів'я й приказки, фразеологічні синоніми; *аналізувати* чуже і власне мовлення щодо виразності, граматичної правильності та самостійно *усувати помилки* у власному мовленні; миттєво *актуалізувати* потрібні фразеологізми, прислів'я і приказки, доречні саме в конкретній ситуації.

Методичний критерій забезпечував оцінку рівня професійної компетентності майбутніх вихователів у аспекті увиразнення мовлення дошкільників фразеологізмами, розвитку мовного чуття, мовних здібностей дітей. До показників цього критерію віднесли: *наявність знань* змісту програми з розвитку мовлення дошкільників, принципів, засобів і методів мовленнєвої роботи; *володіння діагностичними методиками* оцінки дитячого мовлення та *технологіями* ознайомлення дітей з поняттями полісемії, антонімії й синонімії, переносним значенням слів та словосполучень, навчання дошкільників створювати зв'язні висловлювання.

Обґрунтуємо вибір зазначених критеріїв.

Як відомо, мовна підготовка студентів вищих педагогічних закладів спрямована передусім на опанування літературних норм на різних рівнях мовної структури, що оберігає мову від засмічення, суржикового викривлення, регулює відтворюваність тощо. Проте такий підхід, забезпечуючи засвоєння мови на нормативному рівні, на жаль, не передбачає увиразнення мовлення студентів-майбутніх вихователів ДНЗ фольклорними джерелами, зокрема прислів'ями, приказками, фразеологічними одиницями. Ураховуючи те, що вихователь дошкільного закладу є саме тією людиною, яка одна з перших транслює й прищеплює

елементи національної культури дітям, уважали за необхідне визначити ціннісне ставлення студентів до вираження власного мовлення, розуміння його як чинника впливу на процес формування й збагачення мовлення дітей.

Вибір мотиваційного критерію також можна пояснити його орієнтацією на особистісно-значущі смисли саморозвитку й ідентифікації студента. Про мотиваційний складник ми отримали відомості не тільки за результатами анкетування, співбесіди зі студентами, спостереження за їхнім мовленням під час навчальних занять, а й за наявністю тих цілей, які ставив перед собою учасник експерименту, та за тим, наскільки вміло він декомпозував поставлені цілі в конкретні кроки, як співвідносив поставлені цілі з реальними можливостями й рівнем навчальних досягнень.

Для удосконалення мовлення, його вираження майбутнім вихователям дошкільних навчальних закладів необхідна поглиблена мовна підготовка. Тому другим критерієм визначено когнітивний, який відображає якість знань із сучасної української мови, ділової української мови, дошкільної лінгводидактики, теорії й методики навчання дітей української мови та розвитку мовлення в ДНЗ з російськомовним режимом роботи. Сучасний підхід до навчання мови визначається як основними функціями самої мови – слугувати найважливішим засобом спілкування й пізнання – так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену й соціально активну особистість, якій притаманні навички мовного спілкування, котра сповнена поваги до рідної мови, уміє вести діалог, дискутувати, толерантно відстоювати свої погляди, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись при цьому мовних норм і правил мовленнєвої поведінки. Оцінка рівнів мовлення за когнітивним критерієм проводилась на основі анкетування, опитування, аналізу результатів поточного й підсумкового контролю, а також зіставлення з ними результатів виконання студентами комплексу діагностичних лексико-граматичних вправ і мовленнєвих завдань.

Вибір мовленнєвого критерію зумовлено розумінням того факту, що опанування теоретичної бази знань із сучасної української мови, навіть якщо вона міцна, є недостатнім для організації педагогічного спілкування зі своїми майбутніми вихованцями та їх батькам. Адже вміння мовного спілкування, як і багато інших якостей особистості, не належить до категорії вроджених або біологічно успадкованих, а формується в процесі індивідуального розвитку як результат виховання й навчання. Усвідомлення значення мови як засобу й способу мовного самовираження особистості, яке спирається на глибинні самотутні національні реалії, притаманні носіям національної культури, пояснює вибір мовленнєвого критерію. Оцінка рівня мовлення за цим критерієм проводилася на основі аналізу опитування, створення студентами самостійних текстів (розповіді з власного досвіду, казки, оповідання тощо), написання есе, виконання вправ на трансформацію тексту відповідно до комунікативної настанови, адаптування тексту з фразеологізмами до заданого стилю, створення мовленнєвої ситуації, а також з урахуванням етнолінгвістичного коментування сталих виразів.

У виборі методичного критерію пов'язано враховано роль педагогів дошкільних навчальних закладів у формуванні першооснов мовленнєвої культури дітей, а відтак, і необхідність спеціальних знань і вмінь організовувати й здійснювати педагогічну роботу з розвитку, увиразнення мовлення і збагачення етнолінгвістичними складниками мовленнєвої діяльності дошкільників. Оцінка рівня мовлення за методичним компонентом проводилась на основі аналізу укладених студентами конспектів методичних розробок занять з методики навчання дітей рідної мови й розвитку мовлення в ДНЗ, виконання мовленнєвотворчих завдань. Схематично сукупність критеріїв і показників виразності мовлення майбутніх вихователів відображено в таблиці 2.1.

Критерії та показники рівнів виразності мовлення майбутніх вихователів ДНЗ

Критерії та показники рівнів виразності мовлення майбутніх вихователів			
↓↓↓ Мотиваційний критерій↓	↔ Когнітивний критерій	↔ Мовленнєвий критерій	↔ Методичний критерій
- <i>інтерес</i> до національної мовної культури, етнічної історії, до споконвічних світоглядних уявлень людей, їх духовного життя, що відбите у віруваннях, повір'ях, обрядах, у міфології, прикметах, віщуваннях; - <i>прагнення до вдосконалення власного мовлення</i> (активна позиція в застосуванні різних мовних і позамовних засобів увиразнення мовлення); - <i>зацікавленість і спрямованість</i> щодо вживання фразеологізмів, прислів'їв і приказок у власному мовленні.	- <i>наявність знань</i> з фразеології, лексики, стилістики, розуміння фразеологічних одиниць як засобу увиразнення мовлення; - <i>сформованість умінь</i> визначати та аналізувати фразеологічні вислови (уміння призибувати фразеологізми з живого народного мовлення, виявляти їх стилістичну належність, здійснювати стилістичну диференціацію фразеологізмів – синонімів у функціонально-стилістичному, емоційно-експресивному, історико-стилістичному плані).	- <i>уміння створювати зв'язні тексти</i>, використовуючи лексичне багатство мови, сталі вирази, прислів'я й приказки, фразеологічні синоніми; - <i>аналізувати</i> чуже і власне мовлення щодо виразності, граматичної правильності; - <i>самостійно усувати</i> помилки у власному мовленні; - <i>актуалізувати</i> потрібні фразеологізми, прислів'я і приказки, доречні саме в конкретній ситуації.	- <i>наявність знань</i> змісту програми з розвитку мовлення дошкільників, принципів, засобів і методів мовленнєвої роботи; - <i>володіння діагностичними методиками</i> оцінки дитячого мовлення, - <i>володіння технологіями</i> ознайомлення дітей з поняттями полісемії, антонімії і синонімії, переносним значенням слів та словосполучень, навчання дошкільників створювати зв'язні висловлювання.

РІВНІ

Високий

Достатній

Середній

Низький

На основі окреслених критеріїв й аналізу результатів пілотного експерименту було охарактеризовано чотири рівні виразності мовлення майбутніх вихователів: високий, достатній, середній і низький.

Визначення рівня виразності мовлення було особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність урешті-решт повинна не просто дати студентам суму мовних, мовленнєвих, комунікативних знань, умінь і навичок, а забезпечити мовне й національне самовираження. Схарактеризуємо рівні виразності мовлення студентів.

Високий рівень. Студент виявляє стійкий інтерес до національної мовної культури, етнічної історії, активну позицію в застосуванні різних мовних і позамовних засобів увиразнення; має належний рівень знань з лексики, фразеології, використовує фразеологізми у властивому для них значенні; володіє навичками роботи зі словниками, зокрема з фразеологічними; здійснює аналіз етнографічного матеріалу, стилістичну диференціацію фразеологізмів-синонімів у функціонально-стилістичному, емоційно-експресивному, історико-стилістичному аспектах; прагне до вдосконалення власного мовлення; уміє створювати зв'язні тексти, використовуючи лексичне багатство мови, зокрема сталі вирази, прислів'я й приказки, фразеологічні синоніми; уводить у текст фразеологізм для увиразнення мовлення; адаптує тлумачення сталих висловів до їхнього розуміння дитиною; обізнаний із програмами з розвитку мовлення дошкільників та методикою ознайомлення дітей з фразеологізмами.

Достатній рівень. Студент виявляє інтерес до національної мовної культури, етнічної історії, прагне до вдосконалення власного мовлення; має достатній рівень знань з лексики, фразеології; володіє навичками роботи зі словниками, зокрема з фразеологічними; здійснює аналіз етнографічного матеріалу; уміє створювати зв'язні тексти, використовуючи лексичне багатство

мови, фразеологізми, з незначними труднощами редагує речення з уведенням фразеологізмів відповідно до їх емоційно-експресивної належності, у властивому для них значенні; актуалізує потрібні фразеологізми, доречні саме в конкретній ситуації; обізнаний із програмами з розвитку мовлення дошкільників, володіє методикою ознайомлення дітей з фразеологізмами.

Середній рівень. Студент недостатньо виявляє зацікавленість щодо національної мовної культури свого народу, етнічної історії; прагне до вдосконалення власного мовлення, проте не розуміє значення вживання фразеологізмів у мові, з допомогою викладача чи інших студентів аналізує чуже мовлення щодо виразності, усуває помилки у власному мовленні; має задовільні знання з лексики, фразеології, використовує фразеологізми у властивому для них значенні, однак має труднощі у визначенні стилістичної приналежності фразеологізмів; володіє навичками роботи зі словниками, зокрема з фразеологічними; створює зв'язні тексти, в яких переважає використання етнографічних фразеологізмів у невластивому для них значенні; з певними труднощами редагує речення з фразеологізмами щодо їх емоційно-експресивної належності; не може самостійно здійснювати аналіз етнографічного матеріалу; загалом обізнаний із програмами з розвитку мовлення дошкільників, але недостатньо володіє методикою ознайомлення дітей з фразеологізмами.

Низький рівень. Студент виявляє нестійкий інтерес до мовних традицій народу, прагне до вдосконалення власного мовлення, якщо його цікавить тема заняття; відсутні чіткі уявлення щодо використання засобів увиразнення мовлення; може знайти в тексті фразеологізм, із низки запропонованих фразеологізмів виділяти синонімічні, антонімічні, має фрагментарні уявлення про семантику фразеологічних одиниць соціально-обрядової групи, їх емоційно-експресивне забарвлення; створює зв'язні тексти, проте не використовує лексичне багатство мови, фразеологізми; з певними труднощами редагує речення з фразеологізмами відповідно до їх емоційно-експресивної належності, у властивому для них значенні, однак не може самостійно здійснювати аналіз етнографічного матеріалу; обізнаний фрагментарно зі

змістом програм з розвитку мовлення дошкільників; власне мовлення не є зразком для дітей, не знає методики ознайомлення дітей із фразеологізмами.

Таким чином, увиразнення мовлення майбутніх вихователів являє собою сукупний результат достатньо складного й довготривалого процесу. Для оцінки рівнів мовлення студентів з урахуванням окреслених критеріїв була укладена програма, що включала розроблені нами методики діагностики мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Представимо її більш розгорнуто.

Методика і результати констатувального зрізу

Методика первинного зрізу передбачала самоаналіз студентами рівня виразності власного мовлення, а також вивчення змісту роботи з увиразнення мовлення фразеологічними одиницями в системі фахової мовленнєвої підготовки. Спочатку студентам була представлена карта самоаналізу, де необхідно було оцінити рівень виразності власного мовлення за 12-бальною шкалою.

Для діагностики *мотивації* було використано метод анкетування, в основу якого покладена ідея оцінки внутрішньої й зовнішньої мотивації застосування в мовленні засобів виразності (Див. додаток А). Низка тверджень, наприклад: “мовлення ідентифікує мене як особистість”; “виразне мовлення дозволить мені краще передати інформацію, думку, наміри, почуття, емоції”; “мовлення дає можливість самореалізації”; “мовлення є засобом виховання дітей дошкільного віку”, – давала змогу виявити наявність внутрішньої мотивації щодо увиразнення власного мовлення. Про перевагу зовнішніх стимулів свідчив вибір студентами тверджень іншого змісту, як-от: “виразне мовлення дозволить уникнути критики з боку викладачів ВНЗ, одногрупників, колег”; “допоможе досягти соціального престижу й поваги людей, що мене оточують”; “впливатиме на виконання мого прохання, наказу”; “мовлення – основа просування службовими сходинками”. Крім того, студенти писали есе на одну з тем за вибором: “Значення виразного мовлення в моєму житті”, “Роль виразності мовлення в реалізації моїх життєвих планів”, “Роль образного

мовлення в моєму професійному становленні”, що давало змогу оцінити спрямованість на удосконалення власного мовлення. Зі студентами було проведено опитування з метою виявлення сформованості інтересу до національної культури, етнічної історії до споконвічних світоглядних уявлень людей, їх духовного життя, що відбите у віруваннях, повір'ях, обрядах, у міфології, прикметах, віщуваннях; до використання фразеологізмів соціально-обрядової групи в процесі комунікації, їх доречності. Опитування давало змогу зорієнтуватися в літературних нахилах студентів, їхніх соціокультурних інтересах, оцінити рівень їхньої обізнаності з історичними пам'ятками, літературним і фольклорним надбанням народу.

Представимо узагальнені результати діагностування.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження рівнів виразності мовлення студентів за мотиваційним компонентом (констатувальний зріз, у %)

Показники	Рівні сформованості показників мотиваційного критерію (%)							
	Контрольна група (КГ)				Експериментальна група (ЕГ)			
	В	Д	С	Н	В	Д	С	Н
Інтерес до національної мовної культури, етнічної історії, до споконвічних світоглядних уявлень людей, їх духовного життя.	5,2	14,8	25,4	54,6	5,9	14,3	24,0	55,8
Прагнення до вдосконалення власного мовлення.	23,1	19,9	24,9	32,1	22,7	19,3	23,8	34,2
Зацікавленість і спрямованість студентів щодо вживання фразеологізмів, прислів'їв і приказок у власному мовленні.	3,1	15,2	25,5	56,2	3,8	14,6	26,0	55,6
Загальна оцінка за мотиваційним критерієм.	10,5	16,6	25,3	47,6	10,8	16,1	24,6	48,5

Представлені в таблиці 2.2 результати дозволили дійти висновку, що кількісні показники вмотивованості студентів експериментальних і контрольних

групах істотно не відрізняються. Так, якщо показники високого рівня в КГ становили 10,5 %, то в ЕГ цей результат був 10,8 %. Щодо прагнення

до вдосконалення власного мовлення, можна побачити, що ці показники мотиваційного компоненту вищі за інші (у КГ високий рівень цього показника склав 23,1 %, в ЕГ – 22,7 %). Такий результат можна пояснити тим, що у студентів є зацікавленість, проте нестійка (за винятком одиниць респондентів), у більшості випадків діють, як показав зріз, зовнішні мотиви. Прагнення до вдосконалення власного мовлення у багатьох студентів залежить від конкретного заняття (тема заняття зацікавила, проте на наступних заняттях інтерес швидко спадає або й зовсім зникає). Наведемо приклади – уривки роздумів, які ми віднесли до низького рівня:

Світлана К. (ЕГ): “Моє мовлення чітке, лаконічне. Я не хочу “розмазувати інформацію”;

Наталія П.(ЕК) :“Я над цим не думаю. Моя задача – отримати диплом”;

Віра С.(ЕК): “Виразне мовлення прикрашає людину, проте не вирішує проблеми. Сильніше за слово зв’язки, гроші, везіння”;

Людмила М. (КГ): “У моєму оточенні всі говорять так, як і я. Я не хочу бути білою вороною. Молодіжний сленг потрібен. Можливо в сорок років я й буду по-іншому говорити”;

Лариса М.(КГ): “Красиво говорять письменники, а в житті все не так”.

Як бачимо, студенти не усвідомлюють ролі багатого, виразного мовлення вихователя у процесі розвитку мовлення дітей дошкільного віку в ДНЗ.

Зазначимо, що оцінювання рівнів розвитку виразності мовлення студентів за когнітивним, мовленнєвим і методичним критеріями під час виконання ними перевірочних завдань відбувалося за європейською шкалою, що пізніше у процесі аналізу була співвіднесена нами з відповідними рівнями. Так, високому рівню відповідали показники не менше 90 балів (європейський рівень А), достатньому рівню – від 75 до 89 балів (європейські рівні В, С); середній рівень встановлювався, якщо студент набирал від 50 до 74 балів за виконання завдань (європейські рівні Д, Е); низький – якщо студент показував результати, нижче 49 балів (європейський рівень FХ).

Як ми вже відзначали, показником *когнітивного* критерію виступав ступінь володіння студентами теоретичними знаннями й практичними вміннями в галузі філології. Методами діагностування рівнів виразності мовлення було обрано дві серії завдань. Перша серія завдань була спрямована на з'ясування знань студентів шляхом опитування та виконання тестових завдань, у процесі опрацювання яких необхідно було виявити знання фразеологічної теорії (Додаток Б, В).

У ході констатувального експерименту було з'ясовано, що студенти недостатньо орієнтуються в теоретичних питаннях: відповіді на запитання 2 (Які словосполучення називаються фразеологізмами?) засвідчили, що студенти мають фрагментарні уявлення про фразеологізми, правильні відповіді склали 35,8% в ЕГ і 36,4% в КГ. Значна кількість студентів не знає істотних ознак фразеологізмів. (Запитання 3 – Які істотні ознаки фразеологізмів?). Із трьох складових характеристики фразеологізму (семантичне злиття компонентів, цілісне значення й автоматичне відтворення в тексті) 80% студентів в обох групах не назвали останній критерій. Аналіз відповідей студентів на 4 запитання анкети стосовно ролі й місця фразеологізмів у мовленні людини засвідчив, що більшість з них (ЕК–67,5%, КГ–68,8%) не усвідомлює необхідність використання фразеологізмів з метою увиразнення мовлення. Так, необхідно було продовжити висловлення: фразеологізми вживаються для... . Наведемо декілька відповідей:

Тетяна К. (ЕГ): “Фразеологізми використовуються в мовленні для того, щоб по-іншому висловити думку”.

Ірина Б. (ЕГ): “Фразеологізми використовують для ілюстрування мовних прикладів”.

Олена М.(ЕГ): “Фразеологізми роблять мовлення яскравішим”.

Тамара К. (ЕГ): “Фразеологізми використовуються письменниками для красивого мовлення”

Відповіді на 5 запитання (За якою структурною моделлю можуть бути організовані словосполучення?) показали, що фактично студенти не можуть

проаналізувати фразеологізми за будовою, правильні відповіді склали ЕГ–12%, КГ–12,5%. Складним виявилось запитання під № 6 (Фразеологізми мають сталий склад чи конструюються залежно від тексту?) щодо складу фразеологізмів: 62,6% і ЕГ 65,8% КГ студентів указали, що фразеологізми конструюються залежно від тексту, а це є неправильна відповідь. Запитання 16 і 17 без відповіді залишили по 75% студентів в обох групах. Нескладними для студентів виявилися лише запитання під №№14 і 15. Студенти визначили, що фразеологізми можуть вступати в синонімічні (правильні відповіді ЕГ–88,4%, КГ–87,8) й антонімічні (правильні відповіді ЕГ–88,4%, КГ–86,5%) зв'язки. У цілому аналіз виконання діагностичних завдань засвідчив недостатній рівень теоретичних знань. Так, студенти виявили знання 7,4 % (КГ) і 7,2 % (ЕГ) високого рівня; 17,8 % (КГ) і 18,0 % (ЕГ) достатнього рівня; 27,5 % (КГ) і 28,3 % (ЕГ) середнього рівня; 47,3 % (КГ) і 46,5 % (ЕГ) низького рівня.

Узагальнені результати одержаних відповідей на запитання діагностувального питальника свідчать про недостатній рівень знань студентів експериментальної й контрольної груп попри наявність правильних і частково правильних відповідей на окремі запитання, незважаючи на досить відчутну зацікавленість учасників експерименту у вивченні фразеологізмів соціально-обрядової групи й розумінні їх важливості для усвідомлення національної культури, етнічної історії, споконвічних світоглядних уявлень людей, їх духовного життя.

Для діагностування вихідних теоретичних знань з фразеології було складено 20 тестових завдань (Додаток В). Частина з яких (№№ 1-7) була спрямована на вияв теоретичних знань: основні поняття фразеологічної теорії, характерні ознаки фразеологічних одиниць, пояснення значень і джерела походження фразеологічних одиниць. Частина завдань мала на меті виявити сформованість умінь: добирати фразеологічні синоніми й антоніми, визначати стилістичну належність фразеологізмів, доречно вживати фразеологізми в мовленні. Тестові завдання передбачали вибір правильних відповідей: а) проста відповідь, коли студент міг обрати лише одну правильну відповідь із

запропонованих; б) множинна відповідь, коли правильними відповідями на поставлене запитання є декілька відповідей; в) пропонується висловлення, відносно якого необхідно вказати: істинне воно чи хибне; г) конструйована відповідь, коли опитуваному потрібно запропонувати самому правильний варіант або самостійно заповнити пропуск. Правильність кожної відповіді оцінювалась одним балом, а оскільки в межах одного завдання могло бути декілька правильних відповідей, то максимальна кількість балів, набраних при тестуванні студентом, дорівнювала 50. Тестування виявилось легшим завданням для студентів. Правильні відповіді становили 74,8% ЕГ і 76,9% КГ. На нашу думку, це можна пояснити тим, що студенти самостійно не формулювали відповідь, крім того, варіант відповіді можна було випадково вгадати.

Узагальнення результатів тесту засвідчило майже однакові стартові можливості студентів КГ та ЕГ.

Друга серія завдань констатувального експерименту мала на меті з'ясувати вміння аналітико-синтетичного й конструктивного характеру, сформованість навичок словникової роботи з фразеологізмами. Для реалізації цієї мети студентам ЕГ і КГ було запропоновано виконати вправи (Додаток В. Завдання), які вміщували такі завдання: знайти в контексті фразеологізми, пояснювати значення фразеологізму, джерело походження, виражальні можливості, виявити стилістичну належність, здійснити стилістичну диференціацію фразеологізмів-синонімів у функціонально-стилістичному, емоційно-експресивному, історико-стилістичному плані, з'ясувати доречність використання фразеологізмів, урахувуючи емоційно-експресивну чи функціонально-стилістичну тональність.

Результати виконання вправи на знаходження в реченні фразеологічних одиниць довели, що студенти не можуть визначити фразеологізми із затемненою внутрішньою формою. Так, у реченні *Про Іванка люди казали: "Чекайте, воно ще тільки в колодочки вбивається, а опіриться – покаже свою мудрість!"* (В. Гжицький) студенти (85,6% в обох групах) не змогли визначити

фразеологізм *в колодочки вбивається*. У реченні *Захворів, – відповів Василенко. – Заварив кашу – і на бюлетень?* (П. Загребельний) лише 7,6% ЕГ і 10% КГ студентів змогли пояснити джерело походження фразеологізму *заварив кашу*.

Складним завданням виявилось для студентів тлумачення фразеологізмів етнокультурознавчого змісту (*топтати ряст, пришити квітку, прийти на шапкобрання, стати на рушничок, дзвонити у всі дзвони*). Лише 8% відповідей в обох групах студентів демонстрували уявлення про специфіку фразеологізмів соціально-обрядової групи, більшість відповідей (65,3% ЕГ і 65,3% КГ) була помилковими або зовсім відсутніми. Помилки допускалися і при знаходженні в тексті етнографічного фразеологізму. Завдання на визначення в реченнях етнографічних фразеологізмів (Речення: 1.– Якби не Лаврин, то б, здається, ладна й до вас вернутись. – Не можна, дочко! Зав'язала голівоньку, не розв'яжеш довіку, – сказала Балашиха, осміхаючись через сльози (І. Нечуй-Левицький) – (*Зав'язала голівоньку – одружилася*); 2) – І довго ти будеш в підпарубках ходити? – сміється обличчям [Орина], а дикуваті очі ще більше темніють. – Поки тобі кичкою голову не закрутять (М. Стельмах) – (*Закрутити кичкою голову кому, чию – одружувати*)) виявило, що тільки 30,4 % студентів КГ і 31,7% ЕГ змогли правильно вказати на фразеологізми.

Проте студенти змогли правильно знайти загальновідомі фразеологізми й пояснити їх значення в 4 і 5 реченнях (*З роду в рід, не ламав шапки, тягне чарку, не ломить шапки*). – 74,7% ЕГ і 78,7% КГ. Завдання на знаходження в тексті фразеологізму (текст оповідання: Трапилася пропажа. Постраждалий звернувся до знахаря. Той привів обох – гаданого злодія і потерпілого – на базар і крикнув: “Ану погляньте, православні, *на злодієві шапка горить!*” Злодій мимоволі схопився за шапку і цим видав себе) правильно виконали 82,4% ЕГ і 89,8% КГ студентів.

Студенти КГ і ЕГ допускали багато помилок при стилістичній диференціації фразеологізмів-синонімів. Так, у вправі було завдання: визначити, які стилістичні помітки доцільно вжити при введенні поданих фразеологізмів до фразеологічного словника: 1. *У тридев'ятому (тридесятому, якомусь) царстві,*

за тридев'ять (за сім, за тридцять) земель, за горами, за долами (Правильна відповідь: народнопоет.); 2. Камінь спотикання, прописати їжицю кому, відійти в минуле (Правильна відповідь: книжн.). Аналіз відповідей виявив, що значну кількість становили відповіді типу “казкові” замість “народнопоетичні” – 57,8% ЕГ і 56,2% КГ, “зниклі” натомість “книжні” – 63,7% ЕГ і 71,3% КГ. Типовими були помилки при стилістичній диференціації в емоційно-експресивному, функціонально-стилістичному плані. У вправі необхідно було з'ясувати, чи адекватна заміна одного фразеологізму іншим з низки поданих: 1) *Обвести навколо пальця – туману напустити – заговорити зуби – за ніс водити – пошити в дурні – замилювати очі – ввести в оману.* (Правильна відповідь: ні); 2) *Як на духу – як на сповіді – поклавши руку на серце – з відкритою душею.* (Правильна відповідь: так). Студенти (81 %ЕГ і 82 % КГ у першому й другому випадках давали відповідь: так.

Зі значними помилками студенти визначають багатозначність фразеологізмів, не можуть з'ясувати, на чому ці явища базуються (правильна відповідь ЕГ–35,8%, КГ– 37,4%). 85% ЕГ і 87,4 КГ студентів не визначили, що фразеологізми *пустити півня – ‘підпалити’, пустити півня – ‘сфальшивити при співі’* – омонімічні, не змогли встановити, що вислови не мають між собою асоціативного зв'язку, вважали їх багатозначним 65% ЕГ і 67,8 КГ студентів. Допускали помилки й при визначенні фразеологізму як члена речення. Так, 60,5% ЕГ і 62,7% КГ студентів не зрозуміли, що у реченні *Він пече раків* значення фразеологізму приписується усьому виразу як єдиному цілому, визначила *пече раків* – присудок і додаток, хоча це простий присудок, незважаючи на те, що вислів зовнішнім виглядом нічим не відрізняється від вільного словосполучення *пекти пироги*.

Найкраще студенти справилися з третім завданням (Визначте, які професії послуговували появі поданих фразеологізмів). 85,7% ЕГ і 87,4% КГ учасників експерименту правильно класифікували подані фразеологізми за сферами первинного вжитку, проте додати свої приклади змогли тільки 15% студентів в обох групах, що засвідчує їх обмежений активний словник.

Обмеженість словника студентів підтвердили й результати виконання четвертого завдання, в якому необхідно було встановити, з якою діяльністю людини пов'язані подані фразеологізми. Фразеологізми *поставити на одну дошку (щабель)* зі значенням 'порівняти' до діяльності тесляра змогли віднести 12,8% ЕГ і 13,5% КГ студентів, *міряти всіх на один аршин* – до діяльності кравця віднесли 25,7% ЕГ і 28,3% КГ студентів.

Студентам важко було з'ясувати, які професії послугували появі поданих фразеологізмів: 1) *підкручувати гайку, знімати стружку*; 2) *між молотом і ковадлом, довести до білого каління*; 3) *грати першу скрипку, задавати тон*; 4) *натискувати на всі педалі, виходити на фінішну пряму*. (Відповідь: 1. Слюсар. 2. Коваль. 3. Музикант. 4. Спортсмен); правильних своїх міркувань довели 55,8% ЕГ і 52,4% КГ.

Завдання, що спрямовані на з'ясування конструктивних умінь, передбачали введення в контекст фразеологізмів близьких за значенням, або таких, що різняться функціонально-стилістичними відтінками, оперування способами трансформації фразеологізмів, змінювання фразеологізмів залежно від мети й умов ситуації спілкування. Сформованість навичок роботи зі словником діагностувалась через уміння вибрати приклади-ілюстрації зі словників, укласти самостійно словникову статтю. У більшості студентів виникли труднощі під час аналізу речень, у яких фразеологічна одиниця була трансформована (подавалася не в початковій формі). Так у реченні лексико-семантична трансформація компонентного складу фразеологізму *вбиватися в колодочки* була наявна в реченні *Грицько переконався, що за час війни не лише він убився, як то кажуть, у колодочки, а й Параска не марнувала часу, змінилася до невпізнання* (Ю. Яновський), що вплинуло на результати знаходження фразеологізму (правильні відповіді в ЕГ – 42%, КГ – 43,4%), хоча з обрядом, який віддзеркалено у фразеологізмі, студенти вже ознайомилися при виконанні попередньої вправи. Зазначені помилки свідчать про неправильне уявлення студентів щодо вживання фразеологізмів та їхню трансформацію.

У наступному завданні студентам було запропоновано на елементарному рівні розтлумачити зміст та походження (за допомогою етнолінгвістичних знань) фразеологізмів: *сім п'ятниць на тиждень, дати прочухана, почастувати березовою кашею, годувати гарбузами*. Аналізуючи перший вислів, студенти вдалися до опису сучасного значення фразеологізму (лише 9% ЕГ і 9,8% КГ правильно дали відповідь). Використали етнолінгвістичні знання при аналізі фразеологізму *годувати гарбузами* 35,6% студентів ЕГ, 32,8% КГ.

Виходячи з того, що для влучного вибору й використання в тексті фразеологізму необхідно враховувати семантику, сполучуваність, походження вислову тощо, студентам було запропоновано увести той чи той вислів на позначення поняття 'далеко' до казкового тексту. Дані про вживання фразеологізмів узагальнено подаємо в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Сформованість умінь вводити в текст фразеологізмів
(за результатами констатувального експерименту)**

Фразеологізм	Кількість студентів, що доречно позначили поняття 'давно' фразеологізмом (у %)	
	ЕГ	КГ
За тридев'ять земель	55,8	57,5
За горами за долами	56,5	59,4
За морем-океаном	54,8	55,4
За високими горами за далекими морями	55,8	58,8
На краю землі	68,4	55,6
Куди й зір не сягає	23,2	35,8
Куди й пташка не залітає	22,8	23,5
Куди Макар телят не ганяв	21,4	18,5
Де людська нога не ступала	35,6	34,8
У чорта на куличках	12,5	14,6

Як бачимо з таблиці 2.3, студенти помилялись із стилістичним введенням фразеологізмів до певних речень, які доведеться дуже часто застосовувати в професійній роботі, не змогли підібрати доречно синонімічний вираз. Так,

студенти 2 курсу ввели фразеологізми до казок так: Наталя В.(ЕГ): бабуся у Червоної шапочки жила за тридев'ять земель, Оксана С. (ЕГ): І понесли гусі-лебеді Івасика-Телесика за високі гори за далекі моря, куди Макар телят не ганяв.

Отже, аналіз результатів щодо сформованості *вмінь* працювати з фразеологізмами переконливо довів, що студенти КГ, ЕГ виявили переважно середній та достатній рівні. Так, студенти виявили вміння 5,7 % (КГ) і 6,3 % (ЕГ) високого рівня, 18,3 % (КГ) і 19,1 % (ЕГ) достатнього рівня, 27,9 % (КГ) і 26,7 % (ЕГ) середнього рівня, 48,1 % (КГ) і 47,9 % (ЕГ) низького рівня.

Результати кількісного аналізу рівнів виразності мовлення студентів за когнітивним критерієм представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження рівнів виразності мовлення студентів за когнітивним критерієм (констатувальний зріз у %)

Критерії	Розподіл студентів за рівнями (%)							
	Контрольна група (КГ)				Експериментальна група (ЕГ)			
	В	Д	С	Н	В	Д	С	Н
Знаходження в тексті фразеологізмів	6,8	18,1	27,9	47,2	7,2	18,2	28,1	46,5
Пояснення значення	7,4	17,8	27,5	47,3	7,2	18,0	28,3	46,5
Пояснення джерела походження	3,2	9,4	24,6	62,8	3,4	9,5	24,5	62,5
Стилістична диференціація	5,7	18,3	27,9	48,1	6,3	19,1	26,7	47,9
Доречність використання	13,9	25,4	29,6	31,1	11,9	25,2	33,8	29,1
Загальна оцінка за когнітивним критерієм	7,4	17,8	27,5	47,3	7,2	18,0	28,3	46,5

Таким чином, аналіз констатувального експерименту за когнітивним критерієм показав, що значна кількість студентів мали низький (у КГ – 47,3 %, в ЕГ – 46,5 %) та середній (у КГ – 27,5 %, в ЕГ – 28,3 %) рівень знань: наявні помилкові уявлення про семантику фразеологічних одиниць, обізнаність з

джерелом походження виразів носила несистематизований характер, труднощі полягали в доборі фразеологізмів до певної мовленнєвої ситуації, траплялися помилки при використанні етнографічних фразеологізмів, при стилістичному групуванні фразеологізмів. Зазначені показники є надзвичайно низькими для професійного становлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Для діагностики рівнів виразності мовлення за *мовленнєвим критерієм* передбачалося створення студентами зв'язних текстів, використовуючи лексичне багатство мови, фразеологізми, прислів'я й приказки. Наступне завдання полягало у виявленні вмінь аналізувати чуже і власне мовлення щодо виразності, образності, граматичної правильності та самостійно усувати помилки у власному мовленні.

Результати створення текстів переважно мали низький рівень написання (81,5% ЕГ, 82,3% КГ). Ми враховували змістовність, обсяг тексту й стилістичне оформлення (багатство виражальних засобів, образність, доречне вживання фразеологізму, прислів'я чи приказки тощо).

Для створення текстів студентам були запропоновані фразеологізми, прислів'я й приказки тематичних груп “Родина. Сім'я”, “Народження дитини”, “Хліб”, “Пошанівне ставлення до старших”, “Праця”, “Звичаї й обряди”, “Повчальні сентенції”. Студенти обирали прислів'я й приказки, що несли в собі ціннісне ставлення до хліба (32,7% ЕГ і 25,8% КГ), до старших людей, до родини (42,6% ЕГ і 35,8% КГ). Студентів (26,8% ЕГ і 37,2% КГ) після пояснення значення й історії виникнення зацікавили фразеологізми *народитися в сорочці, сім п'ятниць на тиждень, перемивати кісточки* та ін., хоча виявилось, що написати твори на цю тему становило великі труднощі, в основному студенти «переспівували» історію виникнення виразів. 85,4% ЕГ і 79,3% КГ творів були нецікавими, відрізнялися, крім того, невеликим обсягом. Наведемо кілька прикладів створених студентами текстів.

Фразеологізм *народитися в сорочці* – “бути щасливим”.

Завдання формулювалося таким чином: скласти для дітей оповідання чи казку, використовуючи сталий вислів *народитися в сорочці*.

Наталка П. (ЕГ) – низький рівень : “Народитися в сорочці – означає “народитися щасливим”. Сорочка – це пліва, що обмотує дитину при народженні. Матері її зберігали, часто зашивали за підкладку одягу вже дорослій дитині. Вважалось, що це принесе щастя дитині”.

Олена М. (ЕГ) – середній рівень: Жила в одному селі жінка. У неї не було дітей. Одного разу вона наткала полотна і зшила собі й чоловікові сорочки. Але полотна було багато, тож вирішила жінка пошити сорочки дітям-сиротам. Зшила, вишила й подарувала. Принесла вона дітям сорочки, проте ніякі подарунки не змогли викликати посмішку в дітей, їхні очі були повні сліз. Прийшла жінка додому, розповідає чоловікові, а в самої думка: якби цим дітям допомогти. Та сказати чоловікові боїться. Проте чоловік й сам про все здогадався. Порадилися чоловік і жінка й узяти сиріт до себе. А через рік народився у жінки хлопчик. У любові й щасті жила родина. Діти поважали батьків, словом й ділом допомагали один одному. А мамині сорочки захищали дітей від біди. Ось з тих пір і стали в селі говорити про людину щасливої долі: *народилася в сорочці*”.

Наступне завдання формулювалося таким чином: написати есе, оповідання з власного досвіду, використовуючи приказку чи прислів'я про хліб (наприклад, прислів'я: *хліб усьому голова*). Значна частина текстів (78,5% ЕГ і 83,7% КГ) була написана сухо, беземоційно, сюжет примітивний, мовлення бідне, суржикове, ці твори не становлять цінності ні за змістом, ні за художнім оформленням. Наведемо приклади текстів, який ми віднесли до низького рівня:

Ольга Б. (ЕГ) : “Культура харчування європейців передбачає вживання пшеничного чи житнього хліба. *Хліб усьому голова*. До хліба треба ставитися бережливо, бо його виготовляють багато людей”.

Наталка Р. (ЕГ) : “*Хліб усьому голова*. Особливо цінують хліб старі люди, бо вони пережили голод. Дорогих гостей зустрічають хлібом-сіллю”.

Ольга М. (ЕГ): “З самого раннього дитинства я чула: “*Хліб усьому голова*”. У нашого народу така пошана до хліба недаремно, адже голод переживали наші бабусі, дідусі й наші батьки у воєнні та післявоєнні часи”.

Світлана К. (КГ): “Раніше хліб счітався основним продуктом, тому й говорили: *хліб всьому голова*. Але зараз змінився раціон харчування, багато людей страждає на ожиріння, тому хліб їм не можна їсти” (мовою оригіналу).

Автори таких творів і за мотиваційним компонентом відзначалися невисоким рівнем. Дійсно, на тлі прагнення до схуднення значення хліба в очах окремих людей упало, але вихователю важливо зберегти ціннісне ставлення до хліба через слово та власним прикладом.

Лише окремі тексти (2,6% ЕГ і 3,2% КГ) були високого рівня якості, студенти із зацікавленням поставилися до завдання, звернулися до фразеологічного словника та етнографічної літератури.

Наступне завдання виявляло вміння аналізувати чуже і власне мовлення щодо виразності, образності, граматичної правильності та вміння самостійно усувати помилки у власному мовленні. На першому етапі студентам пропонувалося прочитати чужий текст, проаналізувати його й виправити помилки. Спочатку студенти колективно аналізували текст, а потім кожен отримав окремий текст. Наступним кроком було виправлення помилок у власних письмових текстах та розповідях. Попередньо роботи були перевірені й на полях викладачем поставлено знак запитання. Під час такої роботи студенти виявили уміння 4,1 % (КГ) і 4,3 % (ЕГ) високого рівня, 24,6 % (КГ) і 24,7 % (ЕГ) достатнього рівня, 29,7 % (КГ) і 30,1 % (ЕГ) середнього рівня, 41,6 % (КГ) і 40,9 % (ЕГ) низького рівня. Наведемо приклад, коли студентка зачитала створений текст, який, на перший погляд, автору здався таким, що відповідав високому рівню виразності мовлення, але після навідних запитань викладача та колективного аналізу отримав інше звучання.

Наталка П.(ЕГ).

Початковий текст. Назва: Хліб – усьому голова.

Бог чи доля зробили мені велику ласку. Я народилася в гарній родині. Мама вчителька, а тато все життя працює з людьми на землі. Спочатку на колгоспній, а зараз на своїй – фермерській. Фермер відповідає за початок життя зернинки, з якої зароджується хліб. Скільки йому треба посіяти, виростити, скосити.

Одного разу я понесла батькові обід у поле. Під'їхав трактор і з нього вискочив батько. Я розклала на рушникові обід, батько став їсти, я побачила, що батько завжди з'їдає хліб, не залишаючи навіть маленького шматочка. Він каже, що *чужий хліб гіркий*, а вирощений своїми руками, – *душу гріє*. А ще я примітила, що цього разу батько один невеликий шматочок хліба поклав у нагрудну кишеньку.

Пообідавши, тато запропонував мені прокататися “з вітерцем”. Я одразу погодилися. Та вітерця я не помітила. У тракторі трясло, кидало, гуркотіло, скрізь пиляка, вуха заклало. Після катання в мене ще довго тенькало в голові. Батько приїхав додому тільки через чотири години. Заморений, запилений, але задоволений.

– Поле закінчив! – гордо сказав батько. – А де мої онуки? Я їм гостинця від зайчика привіз.

І дістав з кишені той самий шматочок хліба, що всі чотири години *душу йому зігрівав*”.

Запитання студентів до автора твору були такими: Що ви вкладаєте в поняття “гарна родина”? Чи не вважаєте ви за необхідне вказати ширше перелік робіт фермера для повного відтворення дійсності? Крім того, студенти колективно проаналізували стилістичне оформлення тексту, що дало змогу автору побачити не тільки змістове наповнення, а й мову твору. Студенти вказали, що фразеологізми семантично правильно вжиті в тексті, але в останньому реченні вислів *душу зігрівав* для увиразнення мовлення можна замінити синонімом *серце зігрівав*, адже наведений вираз уже зустрічався в тексті.

Текст після усунення недоліків набув такого звучання:

“У нашій родині всі добре розуміють, що *хліб усьому голова*. Бог чи доля зробили мені велику ласку. Я народилася в міцній, щасливій родині, де всі з любов’ю ставляться один до одного. Мама вчителька, а тато все життя працює з людьми на землі. Спочатку на колгоспній, а зараз на своїй – фермерській. Фермер – це господар й дуже відповідальна людина. У першу чергу він відповідає за початок життя кожної зернинки, з якої зароджується духмяна хлібинка. Скільки треба пережити, обміркувати, відремонтувати, перепахати, посіяти, виростити, скосити, перевезти, попереживати.

Одного разу я понесла батькові обід у поле. Під’їхав трактор, і з нього вискочив батько. Я розклала на рушникові обід, батько став їсти, а я спостерігала за ним. Давно примітила, що батько завжди з’їдає хліб, не залишаючи навіть маленького шматочка. Він каже, що *чужий хліб гіркий*, а вирощений своїми руками душу гріє. А ще я примітила, що цього разу батько один шматочок хліба поклав у нагрудну кишеню.

Пообідавши, тато запропонував мені прокататися “з вітерцем”. Я одразу погодились. Та вітерця не помітила. У тракторі трусило, кидало, гуркотіло, скрізь пиляка, вуха заклало. Після такого катання в мене ще довго тенькало в голові. Батько приїхав додому тільки через чотири години. Заморений, запилений, але задоволений.

– Поле закінчив! – гордо сказав батько. – А де мої онуки? Я їм гостинця від зайчика привіз.

І дістав з кишені той самий шматочок хліба, що всі чотири години йому зігрівав серце”.

За результатами завдання, яке спрямовувалось на виявлення сформованості вмінь відредагувати текст із наявними фразеологічними помилками, було встановлено, що можливості студентів ЕГ і КГ щодо стилістично правильного вживання фразеологізму та редагування тексту були майже однакові, про що засвідчують дані, зведені в таблиці 2.5.

**Сформованість умінь редагування тексту з фразеологізмами
(за результатами констатувального експерименту)**

Тип фразеологічної помилки	Усі помилки визначили (у%)		Помилки частково визначили (у%)		Помилки виправили правильно(у%)		Помилку не виправили або виправили неправильно(у%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Семантично неправильне вживання	25,2	24,6	31,4	30,8	21,4	24,6	78,6	75,4
Порушення граматичної форми	34,2	37,5	42,4	40,2	46,8	48,4	53,8	51,6
Стилістична невідповідність	19,8	21,5	21,4	24,6	17,3	17,3	82,7	82,7
Емоційно-експресивна невідповідність	55,6	57,4	36,8	38,4	46,8	42,4	54,2	55,8

Як бачимо з таблиці 2.5, студенти краще розпізнали емоційно-експресивну невідповідність вживання фразеологізмів (в ЕГ–55,6%, у КГ–57,4%), важче встановлювали стилістичну доречність фразеологізмів у обох групах (в ЕГ–19,8%, у КГ–21,5%), визначення порушень граматичної форми висловів виявилось теж складним завданням для студентів(правильна відповідь у ЕГ–34,2%, у КГ–42,4%).

Результати узагальненого кількісного аналізу рівнів виразності мовлення студентів за мовленнєвим критерієм представлено в таблиці 2.6.

**Результати дослідження рівнів виразності мовлення студентів
за мовленнєвим критерієм (констатувальний зріз у %)**

Критерії	Рівні сформованості показників мовленнєвого критерієм (%)							
	Контрольна група (КГ)				Експериментальна група (ЕГ)			
	В	Д	С	Н	В	Д	С	Н
Уміння створювати власні тексти (укладання твору)	4,1	24,6	29,7	41,6	4,3	24,7	30,1	40,9
Аналіз чужого й власного мовлення щодо доречності вживання фразеологізмів	6,8	25,2	31,9	36,1	6,9	26,1	30,6	36,6
Редагування мови тексту	6,1	21,6	34,2	38,1	6,4	21,9	33,8	37,9
Актуалізація доречних фразеологізмів	5,4	19,1	35,2	40,3	5,6	19,3	34,9	40,2
Загальна оцінка за мовленнєвим критерієм	5,6	22,6	32,8	39,0	5,8	23,0	32,3	38,9

Для діагностики за *методичним компонентом* оцінювали:

- знання студентами програм (Малятко: [програма виховання дітей дошкільного віку / наук. кер. З.Плохій]. – К., 1991; Дитина: [програма виховання і навчання дітей дошкільного віку / наук. кер. О.В. Проскура]. – К.: Освіта, 1993; Розвиток українського мовлення у дошкільників [наук. кер. Н.Я.Дзюбишина – Мельник] – К.: Освіта, 1991; Витоки мовленнєвого розвитку дітей [наук. кер. А.М.Богущ] – К.: Освіта, 1997; Дитина в дошкільні роки [наук. кер. К.Л.Крутій] – Запоріжжя: ЛПС. Лтд, 2000; Я у світі: [програма виховання і навчання дітей дошкільного віку / наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко] – К.: Світич, 2009) з навчання рідної мови дітей в ДНЗ й розвитку мовлення дошкільників (розділ лексична робота, зокрема, збагачення мовлення дітей фразеологізмами). У процесі аналізу програм, що здійснювалося індивідуально в письмовій формі, необхідно було вказати місце занять з розвитку мовлення в системі навчання, значення мовлення в загальному розвитку дитини, особливості розвитку словника дитини протягом дошкільного дитинства тощо;

- знання принципів, засобів і методів мовленнєвої роботи (Перед студентами були поставлені такі завдання: Визначте пріоритетні принципи словникової роботи? Які засоби слід використовувати в роботі вихователя щодо збагачення мовлення дітей фразеологізмами? Які методи доречно застосовувати в процесі роботи над увиразненням мовлення дошкільників фразеологізмами? Які прийоми навчання в різних вікових групах спрямовані не тільки на розвиток мислення, а й на оволодіння значенням слів, на формування навичок використання фразеологізмів?);

- володіння технологіями ознайомлення дітей з поняттями полісемії, антонімії й синонімії, переносним значенням слів та словосполучень (укладання мовних вправ для дошкільників на доречність пояснення слів (словосполучень) завдяки введення їх до тексту, на добір синонімів, антонімів; підбір предмета чи ілюстрації для розуміння значення слова тощо), здатність увиразнювати мовлення дошкільників фразеологізмами (створювати мовленнєву ситуацію, укладати лексичні вправи, фразеологічний словничок).

Під час дослідження використано опитування, виконання аналітико-конструктивних завдань, укладання фразеологічного словничка для дітей. Під час опитування з'ясувалося, чи розуміють студенти значення мовлення в загальному розвитку дитини, особливості розвитку словника дитини протягом дошкільного дитинства, місце занять з розвитку мовлення в системі навчання, необхідність ретельного планування роботи, роль дидактичних ігор і вправ зі словом у вирішенні завдань словникової роботи тощо.

Проілюструємо, як студенти дали відповідь на запитання.

Олеся А.(КГ):

До пріоритетних принципів словникової роботи можна віднести: принцип доступності, наочності, систематичності, забезпечення активної мовленнєвої практики.

Засоби, які слід використовувати в роботі вихователя щодо збагачення мовлення дітей фразеологізмами: художня література.

Методи, які доречно застосовувати в процесі роботи над увиразненням мовлення дошкільників фразеологізмами: словесні методи – читання художніх творів, вивчення напам'ять віршів, практичні методи – розглядання ілюстрацій.

Прийоми навчання, що спрямовані на формування навичок використання фразеологізмів: пояснення, вказівка, показ картин, ілюстрацій.

Як бачимо, студентка плутає методи й прийоми навчання, хоча матеріал опрацьовували на заняттях з педагогіки, відповіді неповні, робота віднесена до низького рівня.

Виконання аналітико-конструктивних завдань передбачало перевірку вмінь студентів щодо укладання мовних вправ для дошкільників, фрагментів занять з дітьми. По-перше, студенту необхідно було підібрати сюжетну картинку до прислів'я (наприклад: *Друзі пізнаються в біді, Бджола мала, а й та працює*), по друге, запропонувати види завдань за її змістом (фрагмент заняття), по третє, проаналізувати такі завдання вихователя: 1. Дитині дається інструкція: Подивись, яка у мене є картинка. Хочеш, я розповім тобі, що тут намальовано. Тільки ти задавай мені запитання, а я буду відповідати. 2. Подивись на картинку й поміркуй, кого з дітей можна назвати ... (другом, працелюбним тощо) і чому.

Ольга С.(ЕГ) на заняттях з художньої літератури запропонувала такий фрагмент роботи: дітям необхідно було послухати вірш Г. Бойка “Бджілка”, а потім подумати, у якому слові чується звук [дж], пригадати ще слова з цим звуком (*джміль, джерело*). Після цього діти вивчили прислів'я: *Одна бджола багато меду не наносить; Бджола мала, а й та працює*. Запропоноване завдання відповідає низькому рівня, адже студентка не провела належної роботи стосовно розуміння прислів'я дітьми.

Укладання фразеологічного словничка мало показати, як студенти орієнтуються, у якому віці слід працювати з тим чи тим виразом, які вислови можна використовувати під час певних режимних моментів, чи вміють вони укладати історичну довідку до фразеологізмів, які можуть бути використані в роботі вихователя з дітьми та їхніми батьками. До фразеологічного словника

можна було дібрати вирази із значенням “сміливий, хоробрий”, “працелюбний”, “лінивий”, “вихований”, “мало”, “багато”, “давно”, “дружні стосунки”, “неохайний”, “доброзичливі побажання” тощо. Кожне підібране прислів’я давало 1 бал, його доречність використання додавало ще 2 бали. Оцінка ‘задовільно’ – 50-74 б., ‘добре’ – 75-89 б., ‘відмінно’ – 90–100 б.

Наприклад, необхідно було пояснити вираз *люлька миру* (що став загальновідомим завдяки кіносеріалу) та укласти історичну довідку про його виникнення. (*Люлька миру* – символ укладення миру, дружби. Довідка: У північноамериканських індіанців був звичай – під час укладення миру вожді ворогуючих племен сідали навколо ритуального вогнища й, передаючи по колу, палили спільну “люльку миру”. Цей вираз став відомим європейцям завдяки романам американського письменника 19 століття Фенимора Купера).

Це завдання Оксана С. (КГ) виконала так: *Люлька миру* – символ дружби. Коли люди по черзі викурювали одну й ту ж трубку, вони ставали друзями (Відповідь віднесена до низького рівня).

Наталя Г (КГ) на позначення поняття “багато” підбрала фразеологізми: *кури не клюють, хоч лопатою горни, як піску морського, хоч греблю гати, по шию, з головою, ціла купа, по зав’язку, як за гріш маку*, однак не зазначила, у яких ситуаціях їх можна використати (Відповідь віднесена до низького рівня).

Ольга М. (ЕГ) для роботи з дітьми дібрала такі прислів’я:

Якщо хтось із дітей образив іншого, вихователь може використати прислів’я: “Слово може врятувати людину, слово може і вбити”, “Рана загойтється, а лихе слово – ні”. Під час режимних процесів: на прогулянці взимку: “Любиш їздити – люби і санчата возити”, “Любиш смородину, люби і оскомину”, “Як захоче коза сіна, то до воза прийде”, “Якби знав, де впаду, то й соломки підстелив”; під час сніданку, обіду, вечері: “Кашу маслом не зіпсуєш”, “Дорога ложка до обіду”, “Добрий горщик та малий”, “Так їсть – аж за вухами лящить”; під час спостережень за природними явищами: “Багато снігу – багато хліба”, “Де багато пташок, там нема комашок”, “Як у травні дощ на дворі, то восени повні комори”, “Синиця пищить – зиму віщує”, “Осіння

муха боляче кусає”, “Зимою сонце світить та не гріє”; під час праці дітей на ділянці дошкільного закладу, на городі: “Добрий початок – половина діла”, “Як посієш, так і пожнеш”, “Щоб мати, треба працювати”, “Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй” . Робота належить до середнього рівня (60 балів), оскільки недостатньо повно виконана.

Загальні результати за *методичним* компонентом подані в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Результати дослідження рівнів виразності мовлення студентів за методичним критерієм (констатувальний зріз у %)

Критерії	Рівні сформованості показників методичного критерію (%)							
	Контрольна група (КГ)				Експериментальна група (ЕГ)			
	В	Д	С	Н	В	Д	С	Н
Знання програми з розвитку мовлення дошкільників, принципів, засобів і методів мовленнєвої роботи	5,4	23,9	29,3	41,4	5,3	24,2	30,5	40,0
Укладання фразеологічного словника для дошкільників	7,2	24,8	30,7	37,3	6,9	25,1	30,9	37,1
Планування роботи з фразеологізмами при укладанні конспекту занять	5,7	20,4	31,6	42,3	6,0	21,1	32,3	40,6
Загальна оцінка за методичним критерієм	6,1	23,1	30,5	40,3	6,1	23,5	31,2	39,2

Проведений констатувальний експеримент надав можливості дійти висновку про те, що в контрольних та експериментальних групах до проведення формувального етапу експерименту простежувалися близькі тенденції щодо рівнів виразності мовлення студентів.

Зведені експериментальні дані щодо рівнів виразності мовлення студентів за всіма критеріями показано в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

**Узагальненні показники рівнів виразності мовлення студентів
(констатувальний зріз, у %)**

Критерії	Рівні	Групи студентів	
		КГ	ЕГ
Мотиваційний	Високий	10,5	10,8
	Достатній	16,6	16,1
	Середній	25,3	24,6
	Низький	47,6	48,5
Когнітивний	Високий	6,6	6,8
	Достатній	18,0	18,5
	Середній	27,7	27,5
	Низький	47,7	47,2
Мовленнєвий	Високий	5,6	5,8
	Достатній	22,6	23,0
	Середній	32,8	32,3
	Низький	39,0	38,9
Методичний	Високий	6,1	6,1
	Достатній	23,1	23,5
	Середній	30,5	31,2
	Низький	40,3	39,2

Отже, результати констатувального етапу експерименту в контрольних та експериментальних групах показали недостатню розвиненість мотиваційних настанов, відсутність системних глибоких знань з лексикології, фразеології, стилістики тощо, слабку обізнаність з програмно-педагогічними засобами розвитку дошкільників, зокрема мовленнєвого. Крім того, у своїх роботах студенти допускали пунктуаційні огріхи й орфографічні помилки на правопис ненаголошених голосних, уживання апострофа й знака м'якшення, чергування у-в, і-й, чергування приголосних, подвоєння букв на позначення подовження, правопис префіксів, суфіксів тощо.

Статистичний аналіз одержаних результатів констатувального експерименту проводився за допомогою електронних таблиць MS Excel. Так, t-критерій Стьюдента засвідчив, що показники вхідного рівня виразності мовлення у студентів експериментальних та контрольних груп приблизно однакові (для КГ і ЕГ: $\alpha=0,05$, $t_{\text{емп.}} = 0,07 < 2,45 = t_{\text{кр.}}$). Достовірність результатів склала 95 % (Див. додаток И).

Узагальнюючи результати констатувального дослідження, ми дійшли висновку, що більшість студентів як контрольних, так і експериментальних груп знаходяться на низькому та середньому рівнях виразності мовлення. Це підтвердило наші припущення про те, що традиційна система навчання у ВНЗ недостатньо спрямована на мовленнєву підготовку майбутніх вихователів, зокрема на увиразнення мовлення соціально-обрядовими фразеологізмами. Установлений недостатній рівень мовленнєвої підготовки студентів переконав нас у необхідності розробки мовно-мовленнєвої моделі увиразнення мовлення майбутніх вихователів.

2.2. Поетапна реалізація педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів навчальних дошкільних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами

Виходячи з гіпотези дослідження, у якій було припущено, що ефективність увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами підвищиться за умов забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів, занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв,

обрядів, норм поведінки, що віддзеркалені у фразеології, цілеспрямованого послідовного упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту, ми визначили мету формувального етапу, яка полягала в експериментальній перевірці оптимальності визначених педагогічних умов та розробці навчально-методичного забезпечення увиразнення мовлення майбутніх вихователів фразеологізмами соціально-обрядової групи. Поетапну реалізацію гіпотетично визначених та обґрунтованих у теоретичному розділі педагогічних умов, провідне місце серед яких посідає система когнітивно-розвивальних вправ з увиразнення мовлення студентів соціально-обрядовими фразеологізмами, яка розуміється нами як гетерогенне поняття, складниками якого є змістовне наповнення вправ, поетапність реалізації увиразнення мовлення, комбінування методів адекватних меті й завданням навчання, використання супровідних засобів, представимо в матричній схемі, що певною мірою виступає технологічним конструктом поданої в підрозділі 1.2. змістовно-процесуальної моделі. Її основними компонентами є чотири ключові напрями (етнокультурологічний, лінгвістичний, літературно-творчий і методичний) і чотири послідовні етапи впровадження: мотиваційно-пізнавальний, кумулятивний (засвоєння нових знань), проектувальний (застосування знань) і транслювальний, кожному з яких відповідають певні засоби й методи навчання. Важливим компонентом процесу є контрольнo-діагностичний комплекс (Табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Програма увиразнення мовлення майбутніх вихователів ДНЗ

		Етапи				Зріз
Напрями		1. Мотиваційно-пізнавальний	2. Кумулятивний	3. Проектувальний	4. Транслявальний	
	Етнокультурно-рологічний	Укладання бібліографії, портфоліо, добір літератури, відеоматеріалів	Презентація портфоліо, укладання календаря народних свят, побудова схем проведення календарних і сімейних обрядів	Осмилення звичаїв і обрядів	Виокремлення елементів звичаїв і обрядів, які можна застосовувати в роботі з дітьми в ДНЗ	
	Лінгвістичний	Опрацювання мультимедійної лекції, виконання пропедевтичних вправ під час практичних занять і самостійної роботи.	Виконання мовних тренувальних й частково-мовленнєвих вправ, збір і аналіз локальних фразеологізмів, етнолінгвістичного матеріалу, з'ясування етимології виразів	Виконання безпосередньо-мовленнєвих вправ, підготовка публічного виступу, написання есе, рефератів	Трансформація наданої інформації (тексту) відповідно до комунікативної настанови, адаптування тексту до заданого стилю, добір відповідного фразеологізму	
Літературно-творчий	Презентація фразеологізмів у тексті, укладання до фразеологізму словникової статті, історичної довідки	Збір локальних фразеологізмів і уведенні їх до тлумачних словників, підготовка доповідей на запропоновану тему.	Етнолінгвістичне коментування фразеологізмів, самостійне створення літературних текстів з власного життя	Написання оповідань, казок для дошкільників		

	Методичний	Добір фразеологізмів, прислів'їв, приказок доступних для розуміння дітьми дошкільного віку	Опанування прийомів словникової роботи з дошкільниками	Укладання мовних вправ, конспектів предметних й інтегрованих занять	Апробування розроблених вправ й занять під час педагогічної практики	

Як бачимо, представлена матрична схема відбиває цілісну програму експериментальної роботи з перевірки оптимальності визначених педагогічних умов вираження мовлення в контексті мовно-мовленнєвої підготовки майбутнього вихователя, серед яких: забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів; занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, що віддзеркалені у фразеології; цілеспрямоване послідовне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту.

Це дало змогу відповісти на низку важливих запитань: для чого проводиться навчання (цілі й завдання), чого навчати (зміст), як навчати (методи), за допомогою чого навчати (форми, засоби), наскільки ефективним є навчання (контроль та оцінка), чи сприяло воно вираженню мовлення майбутніх вихователів. Загальна логіка експериментальної роботи була такою.

Реалізація експериментальної методики навчання розпочиналася з мотиваційно-пізнавального етапу. Оскільки метою *мотиваційно-пізнавального* етапу було зацікавлення й мотивація студентів щодо вивчення культури, звичаїв і обрядів українців, вираження власного мовлення, введення в цілеспрямовану роботу з дослідження звичаїв, обрядів українців і їх віддзеркалення у фразеології, з'ясування рівня лінгвістичної підготовки, то ключовим напрямом був етнокультурологічний.

Цілеспрямована робота лінгвістичного змісту передбачала вирішення низки завдань: *систематизувати знання* студентів з фразеологічної теорії та забезпечити роботу з організації засвоєння соціально-обрядових фразеологізмів студентами експериментальної групи й усвідомлення ними ролі фразеологізмів у мовленні вихователів, *сформувати інтерес* до мовної картини світу. На цьому етапі під час практичних занять з української мови в студентів було виявлено рівень залишкових знань і вмінь зі шкільного курсу

фразеології, внесено зміни до навчальних програм дисциплін, змісту лекцій і практичних занять, в організацію самостійної роботи студентів.

Зміст роботи за літературно-творчим напрямом передбачав презентацію результатів самостійної роботи студентів над осмислення значення й походження фразеологізмів тематичної групи “Народження дитини”, “Родина. Сім’я”, “Хліб” тощо й усвідомлення їх лінгвістичної характеристики на основі опрацьованої художньої та етнографічної літератури. Ця робота відбувалася на заняттях з української літератури під час аналізу тексту тощо.

Роботу за методичним напрямом започаткували вже під час практичних занять з української мови, коли студентам було поставлено завдання дібрати фразеологізми, прислів’я, приказки, які можна використати в певні режимні моменти протягом дня в роботі з дошкільниками.

Способи організації студентів мали індивідуальний, груповий і підгруповий характер, хоча перевага надавалась груповій формі роботи. У роботах зі студентами під час мотиваційно-пізнавального етапу використовувалася ілюстративна і мовна наочність. Провідними засобами роботи на цьому етапі були мовно-мовленнєві вправи, портфоліо, навчальна література. Завдання переважно були спрямовані на репродуктивне відтворення навчальної інформації. Студенти одержували інструкційно-технологічні карти, які містили повну інформацію щодо виконання того чи іншого завдання (наприклад, схема-інструкція роботи зі словниками, аналізу фразеологічних одиниць тощо). Ми зважали за суттєву роль актуалізації особистісного досвіду студентів як суб’єктів навчання. Для студентів штучно створювалися ситуації, коли для вирішення навчального завдання необхідно було використати знання з народознавства, фразеології. Досвід участі в таких навчально-виховних ситуаціях був опорою для початкового введення студентів у контекст проблеми, що розглядалася. З огляду на роль викладача в мотивації студентів стосовно вираження їх мовлення, ми вважали за необхідне на цьому етапі вивчити ставлення викладачів до зазначеної проблеми, визначити їх обізнаність щодо можливостей вираження

мовлення студентів засобами фразеології та провести з ними націлення на вирішення поставлених завдань. Це забезпечувалося інтегруванням з навчальними курсами, що передбачені фаховою підготовкою (народознавство, етнопедагогіка, уведення в спеціальність, дошкільна лінгводидактика, сучасна українська мова). Проведена нами робота засвідчила, що колеги розуміють важливість окресленої проблеми, проте викладачі педагогіки недостатньо володіють теоретичними знаннями з сучасної української мови, а викладачі української мови фрагментарно мають знання з етнопедагогіки.

Виконання завдань мотиваційно-пізнавального етапу забезпечило перехід студентів на *кумулятивний етап* (засвоєння нових знань), метою якого було *розширення активного словникового запасу* студентів через перенесення якомога більшої кількості фразеологізмів з пасивного словника до активного, *усвідомлення* додаткових відтінків значень, стилістичних властивостей фразеологізмів, явищ фразеологічної синонімії й антонімії, *поглиблення* інтересу до культури, звичаїв і обрядів українців, мовної картини світу, до увиразнення власного мовлення фразеологізмами, прислів'ями й приказками. Провідним на цьому етапі був лінгвістичний напрям, який реалізовувався переважно під час практичних занять з сучасної української мови та спецсемінару “Роль фразеології у формуванні мовної картини світу майбутніх вихователів ДНЗ”. Основними засобами цього етапу були мовно-мовленнєві вправи, етнолінгвістичний матеріал, зібраний фразеологічний матеріал. У роботі зі студентами використовувалися завдання гностичного, проєктувального, конструктивного, комунікативного змісту, частково-пошукового рівня, що передбачають застосування навчальних знань у типових ситуаціях. Значна частина вправ була спрямована *на повторення, закріплення* фразеологізмів і *контроль* за якістю їх засвоєння студентами та запланована нами як самостійна робота студентів у зошитах з друкованою основою. Розроблена система застосування когнітивно-розвивальних вправ ґрунтувалася на практичних методах навчання. Інтеграція за змістом знань

здійснювалася на рівні філологічних дисциплін, що забезпечувало готовність студентів до наукового сприйняття складної мовної картини. З лінгвістичним напрямом тісно пов'язаний літературно-творчий, який передбачав відбір локальних фразеологізмів і укладання словників, де словникову статтю студенти ілюстрували висловами з живого народного мовлення, підготовку доповідей, рефератів із залученням етнографічного матеріалу.

Методичний напрям реалізовувався на практичних заняттях з дошкільної лінгводидактики, з теорії й методики навчання української мови дітей та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи (дисципліни почали вивчати на 3 курсі) й передбачав опанування різних прийомів роботи з фразеологічним матеріалом на доступному дітям лінгвістичному рівні: застосування предметної й мовної наочності до фразеологізмів, пояснення походження виразів, словесний коментар, тлумачення значення вислову, включення його в речення тощо.

Досягнувши належного рівня знань з фразеології, здобувши навички роботи з фразеологізмами, студенти переходили на *проектувальний* етап застосування знань, метою якого є розвиток умінь та навичок оперування фразеологізмами, прислів'ями й приказками у професійній комунікації. Цей етап припадав на третій курс навчання. На зазначеному етапі розв'язувалися за лінгвістичним напрямом опорні для нашого дослідження завдання, зокрема: виконання вправ за зразком, який потім перетворюється студентом і в результаті утворюється новий продукт з новими якостями, завдань інтерполяційного типу, характерною рисою яких є досить точне визначення умов (вихідних даних) і чітке визначення цілей (вимог завдання). Фразеологічний матеріал було внесено до вправ з морфології, синтаксису. Студенти продовжували працювати в зошитах з друкованою основою (самостійна робота). Провідними засобами цього етапу були когнітивно-розвивальні вправи, тексти. Ключовим на цьому етапі був літературно-творчий напрям, який реалізовувався під час практичних занять з сучасної української мови, дошкільної лінгводидактики, теорії й методики навчання

української мови дітей та розвитку мовлення в дошкільних закладах з російськомовним режимом роботи, і полягав у відборі локальних фразеологізмів і уведенні їх до тлумачних словників, підготовці доповідей, рефератів, написанні есе, текстів із застосуванням фразеологізмів. Способи організації студентів мали індивідуальний, груповий і підгруповий характер, проте перевага віддавалась переважно індивідуальній роботі зі студентами.

Методичний напрям передбачав удосконалення прийомів роботи з фразеологічним матеріалом на доступному дітям лінгвістичному рівні, результатами якого були укладання вправи на розвиток мовлення дошкільників на основі прислів'їв та приказок. Апробацію розроблених вправ студенти здійснювали під час педагогічної практики.

На *трансляційному* етапі виконувалися професійно-ситуаційні завдання. Це завдання екстраполяційного типу, для яких характерна невизначеність мети. Розв'язання такого завдання передбачало індивідуальний підхід до аналізу ситуації, самостійну постановку завдання (завдань) і вибір індивідуального способу її вирішення, тобто діяльність студентів мала здебільшого творчий характер. Провідним напрямом цього етапу був методичний. Студентам у роботі за цим напрямом необхідно було усвідомити, що для засвоєння української мови з дітьми необхідно охопити всі аспекти мовленнєвої роботи: над правильною вимовою, над лексичним значенням слів, фразеологічним значенням виразів, граматичною правильністю мовлення, уведення сталих висловів у зв'язне мовлення тощо. Крім того, слід зазначити, що на цьому етапі мовленнєва діяльність майбутнього вихователя щодо дитини є організуючою та виконує кілька функцій: мотивуючу (стимулювання інтересу в дітей до мовленнєвого спілкування), супровідну (супровід показу способів дій), вказівну (словесні інструкції стосовно репродуктивного виконання дій), оцінювальну (вербальне оцінювання дій дитини). У процесі комунікації вихователь також коментує власні дії розгорнутими висловлюваннями, змістом яких є повідомлення ознак, якостей предметів, способів дій з ними тощо.

Реалізація цього напрямку відбувалася в процесі вивчення курсів “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія й методика навчання української мови дітей та розвитку мовлення в дошкільних закладах з російськомовним режимом роботи” та під час педагогічної практики. Зазначений етап припадає на четвертий курс навчання. Способи організації студентів носили індивідуальний характер роботи.

Розглянемо докладніше зміст роботи на кожному етапі.

1 етап – мотиваційно-пізнавальний. Як уже було зазначено, провідним напрямом було визначено *етнокультурологічний*. На цьому етапі експериментальної роботи студентам було запропоновано:

– укласти *бібліографію* журнальних статей про звичаї й обряди українців,

– *дібрати літературу*, у якій би подавалась інформація про обряди, пов’язані з хрещенням дитини, весіллям, похованням, святкуванням Нового року, Різдва тощо,

– зібрати *відеоматеріали* з елементами обрядових дій,

– укласти *портфоліо*, де основними розділами були “Свята українців”, “Звичаї та обряди українців”, “Прислів’я й приказки”, “Фразеологічні одиниці, що відображають звичаї та обряди українців”, “Сталі вислови, прислів’я й приказки, які можна використовувати в роботі з дітьми”, “Художні й власні твори на пояснення фразеологізмів”, “Українські фразеологи та їх праці”. Започатковується цей напрямок на другому курсі під час вивчення педагогіки та історії педагогіки.

Лінгвістичний напрям мотиваційно-пізнавального етапу полягав у опрацюванні студентами 2 курсу матеріалів мультимедійної лекції “Українська фразеологія”, що презентувала теоретичні питання фразеології, ілюструвала вживання фразеологізмів у художній літературі, та виконання когнітивно-розвивальних вправ на практичних заняттях з української мови.

Вправи були класифіковані нами: за дидактичною метою, характером розумових операцій; ступенем самостійності у виконанні; формою

виконання. За дидактично метою, характером розумових операцій і ступенем самостійності вправи були комбінованими: наприклад, студенти до фразеологізму спочатку добирають синонім, потім антонім, обґрунтовують, що вибір антонімів може визначатися контекстом, з допомогою антонімів показують різницю в значенні синонімів, уводять фразеологізм у речення тощо.

На мотиваційно-пізнавальному етапі мовні вправи були націлені на розуміння фразеологізму як мовної одиниці, зіставлення слова і фразеологізму, класифікацію фразеологізмів, на опанування структурної організації фразеологічних словників різних типів. Студенти вивчали явище варіантності у фразеології, системні зв'язки у фразеологічному складі фразеологізмів. На проєктувальному та транслявальному етапі раніше отримані мовні знання закріплювалися, робота переважно спрямовувалася на удосконалення мовленнєвих умінь.

Розглянемо докладніше за змістом вправи мотиваційно-пізнавального етапу. Переважно це мовні вправи, які орієнтують студентів на опанування відомостей про фразеологізми в такій послідовності: 1) Фразеологізм як мовна одиниця. Співвіднесення фразеологізму зі словом; 2) Класифікація фразеологічних одиниць; 3) Явище варіантності у фразеології; 4) Системні зв'язки у фразеологічному складі; 5) Стилiстичні властивості фразеологізмів; 6) Фразеографія.

Запропонована послідовність вправ була зумовлена загальними дидактичними настановами, спрямованими на підвищення рівня самостійності й пізнавальної активності. Завдання викладача у проведеній роботі полягало в тому, щоб студенти правильно сприйняли фразеологізми в тексті, зрозуміли вислови з усіма їх відтінками (функціонально-стилістичними, емоційно-експресивними), могли з'ясувати історико-стилістичне вживання виразів, засвоїли й закріпили фразеологізми у процесі виконання різних вправ і, нарешті, вжили його самостійно й доречно в потрібній ситуації.

Як уже зазначалося, вправи спочатку були спрямовані на *розвиток умінь упізнавати, розуміти, відрізняти, відбирати фразеологізми*. Проілюструємо завдання цих вправ:

- У наведених реченнях знайдіть фразеологізми, выпишіть їх і поясніть значення кожного.
- До наведених вільних словосполучень доберіть за значенням фразеологічні звороти.
- Із поданих словосполучень виберіть ті, які можуть бути фразеологічними, доведіть їх фразеологічність.
- Пригадайте й запишіть декілька фразеологізмів, лексичними компонентами яких були б однокореневі слова, синоніми, антоніми чи власні назви .
- У поданих реченнях замініть підкреслені слова та словосполучення фразеологізмами.

Розглянемо ці вправи.

Вправа 1. Знайдіть у реченнях фразеологізми. Визначте, з яким обрядом вони пов'язані.

1. В хаті виразно було чути, як довго й густо *били на сполох* (Епік). 2. – А мати? Таж вони загризуть мене, бо й так лихі, що я *дала гарбуза* аж двом сватачам (М. Коцюбинський). 3. – Я, шановний Тарасе Демидовичу, вдвічі проти вашого *ряст топчу*, учителюю вісімнадцять років, за цей час виросло ціле покоління (Ю. Збанацький). 4. Всі богомольці, побачивши Київ, попадали навколішки, хрестились, молились, *били поклони* (І. Нечуй-Левицький). 5. – Які жевжики? – насторожився Дмитро. – Такі ж, як і ти, – *одним миром мазані*. Шукав я орлів, а хвости свинячі напав (М. Стельмах).

Для виконання завдання студенти використовували літературу з народознавства, фразеологічні словники. Для знаходження фразеологізму у словниках студентам була дана карта-інструктаж: 1. Словникові статті розміщені за алфавітом домінант. 2. Словникову статтю утворює синонімічний ряд фразеологізмів з ремарками та ілюстраціями. На початку

словникової статті з абзацу як реєстрова одиниця подається домінанта ряду, за нею йде повний перелік фразеологічних синонімів, а потім ілюстрації з літературних джерел. 3. Якщо реєстрове слово служить домінантою для кількох синонімічних рядів, такі ряди розташовуються в одній словниковій статті як підгрупи. 4. У круглих дужках після деяких компонентів фразеологізму наводиться іноді інше слово або кілька слів, що можуть уживатися замість цього компонента, утворюючи варіанти фразеологічної одиниці. 5. У квадратних дужках наводиться слово чи кілька слів, що можуть уживатися і не вживатися у складі фразеологічного звороту. 6. Дієслівні ряди фразеологічних синонімів подаються із формою того виду (доконаного чи недоконаного), з яким вони частіше вживаються. У різних синонімічних рядах однакові за своїм складом фразеологізми з дієсловами доконаного чи недоконаного виду наводяться тільки тоді, коли вони мають різне значення і співвідносяться з різними домінантами.

Низка вправ передбачала розвиток умінь відбирати фразеологізми з ряду словосполучень без уживання їх у тексті (а відповідно – упізнавати, розуміти значення).

Вправа 2. Із поданих словосполучень виберіть ті, які можуть бути фразеологічними, доведіть їх фразеологічність. З'ясуйте їхній зміст фразеологізму, користуючись етнографічною літературою.

1. Біла сорочка, біла ворона, білий папір. 2. Перша книжка, перша лекція, перша ластівка. 3. Авторська пісня, народна пісня, лебедина пісня. 4. Великий камінь, наріжний камінь, дорогоцінний камінь. 5. Піднести квіти, піднести гарбуза, піднести подарунок. 6. Стати на килим, стати на рушничок, стати на доріжку. 7. Бабина каша, гречана каша, смачна каша. 8. Легка рука, ліва рука, поранена рука. 9. Їсти чужий хліб, їсти кашу, їсти суп.

Вправа 3. Замініть підкреслені слова та словосполучення фразеологізмами.

1. У похід ми вирушили зовсім рано. 2. Зимовими вечорами вони часто сиділи без діла. 3. Хитрий продавець зумів обманути покупця. 4. Хата була

старенька, але доглянута. 5. До сусіднього села далеко. 6. Сусідка несподівано замовкла. 7. Вишень цей рік уродило небагато.

Надалі вправи були спрямовані на розвиток умінь працювати зі словниками, зокрема зі словниками фразеологічних синонімів, стійких народних порівнянь, на класифікацію фразеологізмів.

Вправа 4. Користуючись фразеологічним словником української мови (В 2 т., К.,1993), поясніть значення фразеологізму *народитися в сорочці*, доберіть синоніми та антоніми.

Для студентів, які добре володіють іноземною мовою, вправа була ускладнена таким завданням: Згадайте й запишіть кілька семантично співвідносних фразеологічних одиниць з тих іноземних мов, які вивчаєте.

Вправа 5. У поданих реченнях знайдіть видозмінені фразеологізми, поясніть стилістичний ефект від кожної з авторських трансформацій.

1. Я в основному мовчу, борщу в рот набравши (М. Білкун). 2. Народ складний, з лемком треба пуд солі з'їсти, щоб напитися з одної криниці (В. Земляк). 3. Стежу зрідка за ним – чи не пішла душа хлопця в чоботи (М. Стельмах). 4. А навколо свахи ходять роєм, а зверху Галя котить гарбузи (Л. Костенко).

Вправа 6. Закінчіть речення, використовуючи фразеологізм. При потребі користуйтеся “Словником стійких народних порівнянь” О. С. Юрченка, А. О. Івченка.

1. Грається як кіт з 2. Влетіло як коту за 3. Дивиться як кіт на 4. Живуть як кіт з 5. Носиться як кіт з 6. Ласий як кіт до

Запропоновані вправи виконувалися колективно, що створювало сприятливі передумови для взаємонавчання, змагання серед студентів.

Увиразнення мовлення майбутніх вихователів фразеологізмами значною мірою ґрунтується на *самостійній* та *індивідуальній роботі* студентів. “Важливою формою мовного й мовленнєвого вдосконалення є самостійна робота студентів – навчальна діяльність, яка планується, виконується за завданням, під методичним керівництвом і контролем

викладача, але без його прямої участі [125, с.309]”. Самостійній роботі приділяється значна увага на кожному етапі мовно-мовленнєвої підготовки студента. В освоєнні теоретичного матеріалу сутність самостійної роботи полягала в опрацюванні конспекту лекцій, матеріалу підручника й рекомендованої літератури з кожної теми, у підготовці рефератів, повідомлень, характеристики мовних і етнолінгвістичних понять тощо. У контексті практичної складової процесу підготовки самостійна робота студентів пов’язана насамперед з виконанням когнітивно-розвивальних вправ, завдань на мовне вправляння (тести, складання конспектів занять, анотацій, відгадування мовних загадок, вікторин, участь у мовних іграх тощо), завдань проблемно-дослідницько-пошукового характеру, завдань, спрямованих на розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь, мовленнєвотворчих завдань (написання творів, есе, замальовок, розповідей різного типу, редагування текстових зразків, трансформації тексту, підготовка студентських наукових робіт тощо), з підготовкою до участі в студентських наукових конференціях, предметній олімпіаді, пошуковому дослідженні. Як самостійна робота студентів нами була запланована низка когнітивно-розвивальних вправ з фразеологічним змістом у зошитах з друкованою основою (Див. додаток 3).

Формами підсумкового контролю були модульний контроль, участь студентів у наукових конференціях, педагогічних і літературних читаннях, проведення відкритих занять, консультацій для батьків вихованців під час практики, тому що саме в реальних умовах можна дослідити рівень сформованості мовно-мовленнєвих умінь.

Важливе місце в системі мовно-мовленнєвої освіти студентів займала індивідуальна робота, яка є ефективною формою організації навчального процесу і передбачає створення умов для найповнішої реалізації творчих можливостей студента через індивідуально-спрямований розвиток його здібностей, науково-творчу та літературно-творчу діяльність.

Робота за *літературно-творчим* напрямом мотиваційно-пізнавального етапу передбачала підгрупове виконання завдань на основі опрацьованої художньої та етнографічної літератури. Завдання були такого характеру:

- підготувати презентацію фразеологізмів;
- дати відповідь на питання “Чому так говорять?”;
- укласти фразеологічний словничок для дітей дошкільного віку;
- укласти словникову статтю, історичну довідку до фразеологізмів, які можуть бути використані в роботі вихователя з батьками.

Укладання фразеологічного словничка, словникової статті та історичної довідки до фразеологізмів передбачало, що студенти повинні вже достатньо попрацювати зі словниками, готуючи презентацію, при цьому зрозуміти, як укладаються алфавітні і гніздові словники, як обирається стрижневе (опорне) слово-компонент, що означають стилістичні й граматичні позначки.

Робота за літературно-творчим напрямом несе найбільшу пізнавальну діяльність, результативність якої досягається тим, що вивчення мовних явищ органічно пов'язане із завданнями мовленнєвого спілкування. Наприклад, готуючи презентацію фразеологізмів, студенти зверталися до етимологічного екскурсу, обґрунтовували доцільність використання фразеологізмів у мовленні, указували на доречність чи навіть необхідність певного фразеологізму. Крім того, студентам необхідно було підготувати презентацію фразеологізмів так, щоб можна було усвідомити їх лінгвістичну характеристику (форму, значення, правила використання). Для презентації було запропоновано фразеологізми тематичної групи “Весілля”, “Народження дитини”, “Смерть”, “Звичаї й обряди календарного циклу”, прислів'я й приказки тематичних груп “Родина. Сім'я”, “Хліб”, “Пошанівне ставлення до старших”, “Праця”, “Повчальні сентенції”.

Розглянемо докладніше за змістом вправи цього напрямку.

Вправа 1. Прочитайте книгу В. Ужченка “ Народження й життя фразеологізму” (Київ, 1988). Підготуйте виступ з теми “Чому так говорили: ставлю на шапку”.

На основі попередньої презентації студентам необхідно було виконати вправу 2.

Вправа 2. До фразеологізмів з лексемою *шапка* укладіть фразеологічний словничок, словникову статтю та історичну довідку.

Наступні вправи були безпосередньо пов'язані з майбутньою професійною діяльністю студентів, коли вихователю доведеться аналізувати взаємини підопічних, їхню поведінку.

Вправа 3. Дайте характеристику стосунків дітей, які товаришують, використовуючи фразеологізми.

Варіанти фразеологізмів для відповіді: дихнути (дихати) один без одного не можуть, водою не [можна] розлити (не розіллеш) кого, бути (стати) нерозлийводою, як (мов) риба з водою з ким.

Вправа 4. Похваліть дитину за розумну дію, використовуючи фразеологізми.

Варіант фразеологізмів для відповіді: *світла (ясна) голова у кого, має голову на плечах, є голова на плечах (на в'язах) у кого, має розум у голові, бистрий на розум, розуму не позичати кому.*

Оскільки студенти переважно ще не мали досвіду роботи в дошкільних закладах, то ми поставили перед собою мету – донести до студентів думку, що найважливіше завдання дошкільного закладу – навчання дошкільників розмовної української мови, яка відповідає літературним нормам, а свідоме ставлення до мови починається з проникнення в лексичні (зокрема й фразеологічні) скарби мови, тому засвоєння фразеологізмів та навичок оперування ними в мовленні – важлива складова мовленнєвої роботи дошкільного закладу. Оскільки студенти на другому курсі не вивчають дисципліни “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія й методика вивчення української мови дітей і розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи”, то підготовча робота за *методичним напрямом* носила опосередкований характер і була спрямована на виконання певних завдань під час опанування української мови. Готуючись

до занять з сучасної української мови, студентам було поставлено завдання: дібрати фразеологізми, прислів'я, приказки, що доступні для розуміння дітям дошкільного віку, і які можна використати під час певних режимних моментів.

Як бачимо, у роботі під час мотиваційно-пізнавального етапу способи організації студентів носили індивідуальний, груповий і підгруповий характер, хоча перевага надавалась груповій формі роботи, що дало змогу чітко організовувати структуру заняття і як наслідок зекономити час засвоєння мовного матеріалу, сприяло взаємонавчанню, згуртованості й зацікавленості студентів. У процесі навчання широко використовувалася ілюстративна і мовна наочність.

На **2 етапі** – кумулятивному (етап засвоєння нових знань) – робота тривала за тими самими напрямками, що зумовлювали роботу першого етапу. *Етнокультурологічний напрям* передбачав постійний міжпредметний зв'язок. Студенти продовжували укладати портфоліо, матеріали якого можна було використати на заняттях, де проводилася робота з фразеологізмами. Це привчає студентів краще приглядатися до культури українського народу, лексичного багатства мови, сприяє розвитку зацікавленості тощо. Засобами роботи були портфоліо, календар народних свят, схеми проведення календарних обрядів і весільного обряду та вислови на позначення номінації обряду, його етапів тощо.

Презентація досягнень цього напрямку відбувалась на заняттях з української літератури, історії педагогіки й народознавства. Так, у процесі підготовки до занять з української літератури (аналіз творів Т. Шевченка – позначення нещасливого шлюбу для дівчини) необхідно було розтлумачити такі фразеологізми: *утопити долю, утопити голову (голівоньку), зав'язати світ (віку), зав'язати руки, зав'язати життя* та проілюструвала їх реченням з творів Т.Шевченка (*Не вернеться чорнобривий Та не привітає, Не розлете довгу косу, хустку не зав'яже* тощо). При цьому необхідно було вказати, з

якою поміткою подається в сучасних словниках фразеологізм *зв'язувати* (*зв'язати*) *руки* (з “етн.” (етнографічне) [155], “заст.” (застаріле) [194]).

Наприкінці семестру студентам з дисципліни “Українська література” було дано завдання:

– перечитати твори М. Стельмаха, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Муратова та ін. і виписати 5 – 6 речень, у яких зустрічаються фразеологізми з лексемами “душа”, “дух”, проаналізуйте їх значення та поміркувати, з якою метою автор вводить сталі вислови до твору.

– визначити, з яких творів вибрані речення, що означають в них фразеологізми : 1. Раз канчуком вчеше пан – до печінки дійде, а голосом крикне – *душа* з ляку...аж *під п'яти ховається* (Панас Мирний); 2. – Ой, лишенько.... умираю! – скрикнула Явдоха та й *дух спустила* (Панас Мирний); 3. – Може, з'їв би щось, Іване?.. – Не хочеться, Ганно. – Ой, щось у тебе *душа не на місці*...(М. Стельмах); 4. *Душі* в донці *не чув*, думав онуків за ручку водити, а тепер масте (П. Панч); 5. – Куди все зникає? Оце бажання *вилити душу*, вийти увечері на вулицю, до людей. Як раніше було, поручкатися: – Доброго вам здоров'я... – І вам доброго... (А. Камінчук).

Якщо на першому етапі лінгвістичного напрямку першочерговим було засвоєння фундаментальних теоретичних знань з фразеології, що передбачало переважно мовні вправи, то на другому етапі зміст роботи ускладнюється. Провідною формою навчання за *лінгвістичним напрямом* виступив спецсеминар “Роль фразеології у формуванні мовної картини світу майбутніх вихователів ДНЗ” (1модуль – 36годин, з яких 18 г. відведено на семінарські заняття і 18 г. – на самостійну роботу), який був структурований за трьома концентрими: реферативний, репродуктивний і творчий. *Реферативний* концентр передбачав, що кожен студент розробляє інформативний реферат з окремого питання спецсеминару. Повідомлення учасників спецсеминару мали на меті систематизувати ключові положення фразеологічної теорії через аналіз довідкової, навчальної й наукової

літератури з певної теми, унаслідок чого студенти навчилися визначати типологічні (граматичні й семантичні) ознаки фразеологізмів, засвоїли класифікацію фразеологічних одиниць за генетичними джерелами, характером експресії, навчилися виявляти явище варіантності, синонімії, антонімії, омонімії у фразеології, встановлювати стилістичні властивості фразеологізмів тощо. Опанування фразеологічною теорією та формування виразності мовлення студентів здійснювалося за рахунок змісту навчального матеріалу курсу й проведення аспектичних занять “Відображення звичаїв і обрядів в українській фразеології”, “Особливості функціонування фразеологічних одиниць”, “Роль і місце соціально-обрядових фразеологізмів у мовленні вихователя ДНЗ”, “Прислів’я й приказки та їх використання під час різних режимних моментів у ДНЗ”. *Репродуктивний* концентр був спрямований на застосування студентами набутих знань, умінь і навичок у мовленнєвій діяльності. Під час спецкурсу для досягнення мети передбачалося виконання когнітивно-розвивальних вправ, котрі можна поділити на два рівні: 1) *мовні тренувальні вправи*, які вимагають осмислення нового матеріалу, свідомого застосування одержаних знань: знаходження й виділення за різними ознаками певних мовних явищ української фразеології; систематизацію в пам’яті студентів знань, що були отримані під час навчання в школі й університеті; 2) *частково-мовленнєві вправи*, які були організовані так, щоб засвоєння знань з фразеології проходило одночасно з реалізацією того чи того комунікативного завдання.

Мовні вправи вміщували такі завдання:

- У наведених реченнях визначте семантичні типи фразеологізмів.
- Згрупуйте фразеологічні одиниці за генетичними джерелами.
- Подані фразеологізми розподіліть на лексико-граматичні розряди: іменні, прикметникові, дієслівні, прислівникові, вигуківі.
- У поданих реченнях знайдіть фразеологічні одиниці й згадайте усталену форму кожного фразеологізму, порівняйте її з варіантною.

Мовні вправи також передбачали роботу зі словниками, укладання словника локальних фразеологізмів, аналіз помилок на фразеологічному рівні. Знання, отримані в результаті виконання мовних вправ, необхідні як теоретична основа для формування або корекції знань та подальшого “переведення” цих знань у план мовлення.

Частково-мовленнєві вправи спонукали студентів будувати висловлювання, уживати в заданій ситуації доречні фразеологізми, формували уміння спонтанно (не усвідомлено) користуватися одержаними знаннями з фразеології в процесі мовлення й передбачали:

- завдання на зіставлення норм та порушень вживання фразеологізмів;
- вибір фразеологізмів з обов’язковою аргументацією;
- класифікація фразеологізмів, прислів’їв, приказок за тематичними групами та функціональними стилями;
- вилучення з контексту фразеологізмів, прислів’їв, приказок;
- застосування фразеологізмів, прислів’їв, приказок у певних (типових) ситуаціях;
- збір і аналіз етнолінгвістичного матеріалу, з’ясування етимології виразів, відповідності функціонування на різних етапах розвитку суспільства.

Подамо мовні та частково-мовленнєві вправи.

Мовні вправи. Вправа 1. Укладіть словник-мінімум загальновідомих та локальних фразеологізмів на позначення народження дитини.

Вправа 2. Зіставте співвідносні слова та фразеологізми, з’ясуйте різницю їх значень. З кожним словом і фразеологізмом складіть речення.

1. Чудо – чудо з чудес, диво (чудо) природи, чудеса в решеті, диво дивне.
2. Всі – до одного, велике й мале, старе й мале, від старого до малого.
3. Радіти – як на світ народитися, душа співає, на сьомому небі (бути), аж танцює.

Вправа 3. До наведених вільних словосполучень доберіть за значенням фразеологічні звороти. Зверніться при цьому до фразеологічного словника.

Не домовитися, не дійти згоди. Червоніти з сорому. Робити ясну справу незрозумілою. Вважати когось (щось) безнадійним. Зраджувати в подружньому житті. Бути непостійним у своїх думках і намірах. Гаряче запевняти, переконувати когось у чомусь.

Наступні вправи спрямовувалися на вироблення умінь щодо класифікації фразеологічних одиниць.

Вправа 4. Перепишіть речення, знайдіть фразеологізми, поясніть їх значення, визначте генетичні джерела.

1. Тобі ж там належала перша скрипка, фактично ти був комісаром (О. Гончар.). 2. Глас вопіючого в пустині, напевно, був чутніший, як у нас (Л. Костенко). 3. Далі Максим уже орудував бесідою і точив баляси та баляндраси... (Панас Мирний). 4. Лисиці брешуть на щити, та сонце устає – на Сході! (М. Рильський). 5. – Не цурайтесь мене хоч ви, бо ми ж одним миром мазані: я п'яниця, й ви теж, певно, п'яниця (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 5. Перепишіть тексти, підкресліть наявні в них фразеологізми: розмовні – однією рискою, книжні – двома.

1. – Ви ж просто тумануватий! – І досі в емпіреях витаєте! – крутнув [о. Миколай] рукою навколо чола і розсміявся (М. Стельмах). 2. Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну-о! шуку або сиплете зайцям солі на хвіст (П. Козланюк). 3. Невже наше щастячко ще десь завалалося, і я скоро обійму тебе, обцілую синочка свого? (В. Логвиненко). 4. Фортуна знову посміхнулась Поцілуйкові, але нащо було при цьому мати свідка? (М. Стельмах). 5. Головним каменем спотикання у відносинах між двома країнами [Японією і США] стали тепер питання торгівлі (З газети). 6. – Це той прапорщик Коцюбинський.. Він мені поперек горла стоїть (І. Цюпа).

Вправа 6. Подані нижче фразеологізми розподіліть на лексико-граматичні розряди: 1) іменні, 2) прикметникові, 3) дієслівні, 4) прислівникові, 5) вигуківі.

Лебедина пісня, дути губи, ніс повісила, ні дати ні взяти, легкий на руку, ні в сих ні в тих, берегти як зіницю ока, як кіт наплакав, під рукою,

грати очима, про людське око, от тобі й на!, ні пава ні гава, гарячку пороти, світла голова, наставити роги, не по кишені, діло табак, облизня піймали, один як палець, у печінках сидіти, хоч до рани прикладай, хай йому грець!, світ за очі, щоб ти скис, сізіфова праця, фальшива нота, ламати списи, обоє рябоє, ликом шитий, в дугу зігнути, як викапаний, корінь зла, вростати корінням.

Вправа 7. Подані нижче фразеологізми згрупуйте за належністю до офіційно-ділового чи наукового стилів. Визначте галузі науки, до яких відносяться термінологічні фразеологізми (складені терміни).

Згідно з оригіналом, розгорнути дискусію, зробити аналіз, відкрити питання, питома вага, накласти резолюцію, покласти обов'язки, поставити експеримент, глухі приголосні, науковий апарат, скласти бібліографію, прогресивна асиміляція, привести до одного знаменника, поставити підпис.

Вправа 8. Розгляньте подані нижче одиниці фразеологічного типу й розподіліть їх за групами: 1) приказки, 2) прислів'я, 3) каламбурні сполуки, 4) крилаті вислови.

1. Корінь навчання гіркий, а плід його солодкий (Аристотель). 2. Сорока на хвості принесла. 3. Вчитися ніколи не пізно. 4. Як дбаєш, так і маєш. 5. Хто бере – усе той тратить. Хто дає – усе придбав (Ш. Руставелі). 6. На городі бузина, а в Києві дядько. 7. Не спитавши броду, не лізь у воду. 8. Яблучко від яблуньки недалеко котиться. 9. Хоч греблю гати. 10. Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Леся Українка). 11. Де Крим, де Рим, а де попова груша.

Вправа 9. Запишіть текст, підкресліть каламбурні сполуки.

– Які холода стояли! Вітер б'є, мороз обпікає, а ми – напівбосі, в шахтарських курточках на риб'ячій пуху...

– У нас кажуть – вітром підбиті.

– Во-во! Вітром підбиті, на риб'ячій пуху...(О. Гончар).

Вправа 10. Підкресліть перифрази, з'ясуйте їх значення та стилістичну роль.

1. Під землею комбайни штурмують пласти, там, де вогники тьма не загорне, й на поверхню, де сяйво пливе з висоти, йде потоками золото чорне (В. Сосюра). 2. Так жив мудрець, без лестоців і прав, І грішний світ ловив, та не спіймав Його душі, повитої нуждою (А. Малишко). 3. Інтереси господаря надворі обстоювали розлючені собаки, що сиділи по кутках. А коли ми вже виходили на вулицю, деякі з них заявили запізнілий марний протест (А. Макаренко).

Наступні вправи були спрямовані на визначення явища варіантності у фразеології. За характером виконання вони складніші за попередні й передбачають усвідомлення основних ознак фразеологізмів. Вправи №№11, 12 виконувалися колективно, 13 – самостійно.

Вправа 11. У поданих реченнях знайдіть фразеологізм. Згадайте усталену форму кожного фразеологізму, порівняйте її з варіантною.

1. – А та дівчина не піднесе вам часом печеного гарбуза? – спитав Дудін-Левченко (І. Нечуй-Левицький). 2. Все ж певніш синиця в жмені, Як у небі журавель (О. Олесь.). 3. І що з того буде? Ні богові свічка, ні чортові куришка (Панас Мирний). 4.– Гляне [Настуня] на хлопців, а вони й підібгають хвости, як побиті (З. Тулуб). 5. Ви з нашою читальнею воювали і самі, певно, не знали, на чий млин воду женете (І. Франко). 6. Душу бережи, паче ока, щоб була чиста, як сонце (М. Чабанівський). 7. – Мене теж, люба, відкинули, гарбуза піднесли. Так що жди – приїду на гарбузову кашу...(Ю. Збанацький).

Вправа 12. Серед фразеологізмів, поданих нижче, знайдіть і окремо випишіть: а) лексичні варіанти, б) граматичні варіанти, в) лексико-граматичні варіанти. Подайте до кожного фразеологізму його інваріантну (згідно зі словниками) форму.

Дерти носа; держати хвіст морковкою; лебединий спів; тертого гроша не варт; як водою змито; старий горобець; усі стежки до Рима йдуть; баба з воза – на колеса легше; сім раз одмірай, один раз одкрай; бути під п'ятою; висіти на павутинці; попроїдати зуби; материне молоко на губах не висохло; ліпше синиця в руки, як журавель у небі; зайтися сміхом.

Вправа 13. Випишіть із “Словника фразеологічних синонімів” М. Коломійця та Є. Регушевського приклади різних варіантів фразеологічних одиниць із значеннями “зажуритися”, “образитися”, “мовчати”, “фантазувати”, “говорити”.

Наступні вправи передбачали ретельне опрацювання розділу “Лексика”, адже засвоєння явищ омонімії, синонімії, антонімії було підґрунтям для виконання вправ на встановлення системних зв’язків у фразеологічному складі.

Вправа 14. У поданих реченнях знайдіть і підкресліть омонімічні та полісемічні фразеологізми.

1. –Я, тату, нічого не хочу; се вона коїть, звісно, перед вінцем вередує, треба потурати, доки руки не зв’язані (О. Коцюбинський). 2.– Вона [мати] поклала їй руку на плече, пригорнула й пошепки... мовила:– Маленькій зв’язують руки повивачем, а великій – парубком (М. Івасюк). 3. Один соліст у хорі торгівців зірвався і пустив півня (М. Тарновський). 4. Хтось, щоб утихомирити пана курінного, запропонував пустити червоного півня (П. Загребельний).

Вправа 15. Перепишіть подані речення, визначіть фразеологічні синоніми та антоніми.

1. Пастви тої, пастви-и-и! Як піску морського...(Остап Вишня). 2. Та ви придивіться, тільки холодним оком, то і таланту Лучицької як кіт наплакав (М. Старицький). 3. Жили, мабуть, наубожче... Бо батько землі тої мали на заячий скік (М. Олійник). 4. Женихів у тебе, хвалить Бога, як цвіту в городі; хоч греблю ними гати (Марко Вовчок). 5. – А що ж бо мені? Лягла, заснула на макове зерно, зімкнула на волосинку очі – та й устала (Панас Мирний).

Вправа 16. До поданих нижче фразеологізмів доберіть антонімічні звороти, уведіть фразеологічні антоніми в речення.

Жити душа в душу, зав’язати руки, майстер на всі руки, легкий на руку, з хліба на воду перебиватися, подати рушники, як кіт наплакав.

Низка наступних вправ спрямована на визначення стилістичної доцільності використання фразеологізмів залежно від конкретних завдань спілкування, мети, ситуацій.

Вправа 17. У поданих реченнях знайдіть і підкресліть фразеологічні одиниці. Визначте належність кожного із висловів до книжної, фольклорної чи власне розмовної фразеології.

1. Така-то вже доля моя! Що ж! У чуже щастя не вкупитись! (Марко Вовчок). 2. Голови туманіли від невщухаючого лементу цього вавилонського стовпотворіння. З ранку до ночі горлають водоноси, вищать шарманки, іржуть коні (О. Гончар). 3. А я косу розплітаю, з дружиною походжаю... Доленько моя, Матінко моя! (Т. Шевченко). 4. У його ж [Василя] – ні за плечима ні перед очима... приймак – та й годі! (Панас Мирний). 5. На кого ти хулу точиш, чиє святе імення безславиш? (Панас Мирний). 6. “Куди ви нас везете?” – питає звільнена бранка. “На тихі води, на ясні зорі, у мир хрещений, у край веселий, молодичко”, – підморгує Савка... (З. Тулуб).

Вправа 18. Згрупуйте фразеологізми за характером їх експресивно-емоційного забарвлення (підвищеного чи зниженого), визначте відтінки значень.

Здіймати річ, заводити мову, ронити слово, цідити крізь зуби, теревені правити, ляпати язиком, байки розповідати, вести розмову, справляти балачку, вступати до розмови, городити теревені, гнати химери, уставляти слово, вести мову, чесати язика, верзти нісенітниці, товкти своє, звіряти душу, давати волю язикові.

Для виконання окремих вправ студентам слід було об'єднатися в творчі групи, адже за невеликий проміжок часу необхідно було попрацювати зі словником, виробити певну точку зору й презентувати її. Вправи були такого змісту.

Вправа 19. На основі опрацювання словника Номиса наведіть приклади фразеологізмів, у яких відображено народні уявлення про фізичну присутність душі в тілі людини й поміркувати, чи можна поставити знак

рівняння між поняттями “моральність” і “має душу хтось”, “аморальність” і “не має душі хтось”.

Частково-мовленнєві вправи.

Вправа 1. Прочитайте речення і замість крапок уставте фразеологізм відповідний до ситуації. Перечитайте твір В. Нестайка “Теодори з Васюківки” і порівняйте авторський текст з вашим. Якщо вони відрізняються, який з них більш виразний?

– Він у мене отут-о. – Книш показав стиснутий кулак. – Я вже написав, кому треба. Скоро вашому Шапці ... (Авторський текст: *дадуть по шапці*).

Вправа 2. На основі опрацювання етнолінгвістичної літератури та власних спостережень зберіть фразеологізми, що позначають щасливу та нещасливу долю, яка дається (за народними уявленнями) людині від народження.

Вправа 3. Співвіднесіть фразеологізми з їх значенням. Складіть кілька речень з фразеологізмами.

Фразеологізми: терпи душа – спасенна будеш, ходить як тіло без душі, віддати душу за когось, що тіло любить, те душу губить, душевна людина, душа – чоловік, душа компанії; багато душі, від душі, кривити душею, багато душі вклав.

Значення: найвища міра пожертви; християнські уявлення про терпіння як спосіб спасіння душі; добра, порядна людина; підтвердження існування душі в тілі; гріховність людини; пряма і добродушна людина; улюбленець; багато почуттів; щиро; вчинити проти совісті; доклав багато зусиль.

Вправа 4. Прочитайте текст, зверніть увагу на мовні засоби, що надають уривковій емоційності. Визначте роль фразеологізмів у тексті.

З горем-бідою доплентались ми з тещею на станцію. До поїзда ще гай-гай, а людей на пероні – мов маку.

Знаходжу вільне місце, кличу тещу. Де там! Одвірки плечем підпирає і вдає, що ми незнайомі.

А мені добре. П'ю співучу, на весняних вітрах настояну селянську говірку. Незчувся, коли й дзвінок на переїзді зателенькав...

Протискуюсь у вагон, знаходжу місце біля вікна й заплющую очі. Тепер ні про що не думати, а лише слухати, слухати.

– Ой, людоньки, ще море ждати до того Хвастова!..

– Кумо, а я що кажу? Не будь солодкий, бо розлижуть, не будь гіркий – бо розплюють...

Ой, а де теща? Забилася в куток натомленою галкою...

Поїзд хитнуло, і натовп, зойкнувши в одні груди, кинувся до дверей.

– Го-го-го! – ні з сього ні з того пробую голос. Це таким чином у поважному викладачеві музичної школи прокидається селянський син. Зараз він, плюнувши на свій замшевий “суперлюкс”, білі манжети й вишукану літературну вимову, буде завзято торгуватися й шукати в кабанчиках гандж.

– Тітко, га, тітко! Чого ви правите, як за дурного хату? Та у вашого товару очі споловілі... Йому од сили сорок рублів ціна. А як ви такі вперті, набавлю червінця – і по руках...

Теща за полу несамовито смикає:

– Ти на хвостики... На хвостики дивись! Шилом хвостики! – і знову пірнула в базаровий клекіт.

Ледве знайшов її, у самому кінці ряду... Аж підвискує, так боїться прогадати:

– Де це таке видано, щоб за порося та вісімдесят карбованців! Побійся бога, бабо!..

І порішили вони збавити по трояку за порося.

– Усякі гроші – хороші, – кажу тещі. – І такі на вулиці не валяються...

А один з кабанчиків тим часом, нанюхавши дірку в нашому лантусі, ловко піддів її п'ятаком і...

Улюлюкає базар звідусіль, руки наставляє. А воно, бісова кров, поміж тими руками: круть-верть, круть-верть!..

Насилу зловили капосного кабанчика. Дірку од черевика зав'язав і кидаю лантух на плечі.

– Ходімо! Набазарувалися!.. (М. Литвин).

Творчий концентр спецсемінару інтегрував два попередніх. Він реалізувався завдяки виконанню творчих завдань, які ілюстрували досягнуті результати й передбачали самостійний пошук розв'язання проблеми. Завдання були такими: “Розробіть фразеологічну вікторину”, “Укладіть фразеологічну гру”. При цьому необхідно було чітко викласти умови проведення вікторини й гри, визначити ролі й завдання учасників, оцінити їхні дії по закінченню заходу. Наприкінці спецсемінару студентам було запропоновано висловити свої пропозиції стосовно проведення й змісту занять, що дало можливість внести корективи в подальше планування.

Літературно-творчий напрям другого етапу передбачав інтеграцію з літературою, і полягав у презентації на практичних заняттях доробок народної творчості, де неодхідно було визначити мовні засоби увиразнення тексту. Студенти працювали з відібраними гуморесками, створювали власні тексти, уводячи до них прислів'я, приказки, фразеологізми. Подамо приклад такого завдання.

Завдання. Прочитайте гумореску, визначте, до якого стилю мовлення вона належить, назвіть основні ознаки цього стилю та мовні засоби. Уявіть себе письменником і вибудуйте власний діалог при сватанні, використовуючи сталі вислови та прислів'я характерні для розмовного стилю.

–Дядьку, допоможіть! Я надумав женитися. Будьте, *прошу вас, за старосту!*

–Я пособив би тобі, якби ти був трохи розторопніший. А то підеш з тобою між люди, та тільки сорому наберешся через тебе і з тим і повернешся.

–То що ж робити?

–А от що. Оце як увійдемо в хату, поздоровкайся з людьми чемно, словечко їм скажи гарненьке, кругленьке.

–Ну, спасибі, дядьку, за добру науку!

Пішли вони. Хазяїн попросив їх у хату, посадив за стіл. Молодий подумав трохи, а тоді як крикне *на все горло*:

–Обруч! Обруч! Обруч!

–Де це ти обруча побачив?

–Еге, що ж, що обруча немає? Мене дядько так учив, щоб я словечко кругленьке сказав. От я і сказав. Якого ще круглішого треба? (Народна творчість).

Цікавою формою роботи виявилася вікторина з фразеології, яку студенти розробили під час спецкурсу і яка проводилася в позаурочний час. Для проведення вікторини з числа студентів було створено творчу групу, яка розробила не тільки питання, а й прикрасила аудиторію плакатами з афоризмами, побажаннями з фразеологізмами, над якими слід було працювати під час вікторини: “Кохання – це стріла Амура, яка влучає в серце, проходить крізь кишеню, а потім виходить боком”, “Каблук дружини – корона для чоловіка” та ін. Учасники вікторини (у першому раунді) повинні були побачити, як співіснують два фразеологізми в першому висловлюванні і визначити їхнє походження (*Стріла Амура* – античного походження, *виходити боком* – спільнослов’янське). У другому виразі необхідно було побачити натяк на фразеологізм й розказати, яким чином він походить з весільного звичаю (Вираз: *бути під каблуком*. Весільний звичай: молодих, які повертаються з церкви після вінчання, перед ворітьми зустрічають батьки й родичі. Під рушник, постелений перед входом, кладуть тарілку. Хто з пари перший наступить на рушник і розіб’є тарілку, той і буде верховодити в сім’ї). У другому раунді студентам швидко треба було визначити: 1) коли дівчина пообіцяла прийти на побачення з хлопцем: Дівчина: зустрінуся з тобою *як папороть зацвіте* (Відповідь: ніколи); 2) дату, про яку говорить хлопець: Мабуть, у той вечір ти квітку папороті знайшла й мене причарувала (Відповідь: в ніч з 6 на 7 липня – Івана Купала). У третьому раунді командам доводилося працювати на добір фразеологізмів до поданої лексеми, наприклад, зі словом *душа* слід було пригадати якомога більше

фразеологізмів за 1 хвилину. (Одна з команд дібрала 11 виразів: *припасти до душі, заяча душа, стояти над душею, брати за душу, в одну душу, душею накласти, кривити душею, чорнильна душа, душа в п'яти пішла, з душею розпрощався, душа відійшла в інше царство*). Студенти також добирали українські відповідники до російських фразеологізмів (*Как белка в колесе – як муха в окропі, задирать нос – гнути кирпу* тощо). Найцікавішим для студентів виявилось завдання (4 раунд) на створення зв'язного тексту, кожне речення якого містило б фразеологізм. У однієї команди вийшла така розповідь: *Життя прожити – не поле перейти*. Дійсно, інколи ходимо по лезу ножа, інколи ступаємо на слизький шлях, а часом беремо на свої плечі важкий хрест і несемо на Голгофу. І будь-яка дрібниця може стати каменем спотикання на цьому шляху. То ж чи з'явиться світло в кінці тунелю? Надія, як відомо, *вмирає останньою*.

До і по проведенню вікторини студентам було запропоновано закінчити речення: *Фразеологізми вживаються для...* Аналізуючи відповіді студентів, можна зробити висновки, що студенти глибше усвідомили значення фразеологізмів, їх роль у виробленні навичок користування багатством виражальних можливостей мови та різних ситуативних особливостей спілкування.

Самостійна робота студентів *літературно-творчого* напрямку другого етапу полягала у відборі локальних фразеологізмів і уведенні їх до тлумачних словників, підготовці доповідей, рефератів. Словникову статтю до певного фразеологізму студенти ілюстрували висловами з живого народного мовлення. Словнички оформлювалися в звичайних зошитах, які потім здавалися на рецензію викладачеві. Правильно укладені словнички додавали бали до загальної оцінки. Фрагменти студентських рефератів (Додаток Е), словнички локальних висловів подаємо в додатках (Додаток Д). Вони засвідчують, що студенти з інтересом ознайомлюються з етнографічною інформацією, виявляють зацікавлення щодо національної мовної культури,

прагнуть до мовного самовираження особистості, до роботи дослідницького характеру.

Методичний напрям кумулятивного етапу полягав у опануванні прийомів словникової роботи з дошкільниками: застосуванні предметної й мовної наочності до фразеологізмів, уведення їх у контекст, добір синонімів, антонімів, пояснення походження виразів. За цим напрямом важливо було навчитися організовувати роботу з фразеологічним матеріалом на доступному дітям лінгвістичному рівні, адже робота зі сталими виразами, що виходить за межі усвідомлюваних дитиною мовних явищ, не принесе користі. Навчитися застосовувати в роботі з дошкільниками фразеологізми, прислів'я, приказки допомагали наступні завдання.

Вправа 1. Дібрати фразеологізми, прислів'я, приказки до аналізу побутових ситуацій. Ситуація 1. Діти поливають квіти. Вихователь коментує їх роботу. Ситуація 2. До обіду кільком дітям не поклали ложки. Вихователь пропонує дітям знайти вихід із ситуації. Яке прислів'я буде доречне в цій ситуації?

Під час занять з методики навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення в дошкільних закладах студентам пропонувалося самостійно скласти схему “Чинники сприяння розвитку мовлення дитини”. При укладанні схеми студенти врахували такі фактори, як родина, мовлення батьків, дітей, вихователя, самостійна творчість дитини, телебачення, свята, довкілля (природний і соціальний світ), цілеспрямований навчальний процес у дошкільному закладі тощо.

На завершення виконання вправ і завдань кумулятивного етапу студенти засвідчили поглиблення інтересу до етнокультури українців, продемонстрували належні знання з фразеології, сформовані вміння роботи з фразеологічним матеріалом. Це дозволило студентам перейти до виконання вправ і завдань **третього етапу** – проектувального. Мета цього етапу полягала в розвитку умінь та навичок оперувати фразеологізмами,

прислів'ями й приказками у професійній комунікації. При цьому опорними вміннями ми вважали:

- адекватне сприйняття семантики фразеологізмів у певній мовленнєвій ситуації;
- використання фразеологізмів у текстах різних функціональних стилів з урахуванням теми, мети, ситуації, адресата, форми висловлювання;
- готовність до активної пошуково-дослідницької діяльності.

На цьому етапі тривала робота за всіма окресленими нами напрямками.

Етнокультурологічний напрям цього етапу передбачав осмислення звичаїв і обрядів українського народу, відбір з них таких, елементи яких можна вводити в практичні заняття з дітьми, додавання до портфоліо розробок занять з елементами народознавства. Студенти презентували розробки конспектів занять під час практичних занять з дошкільної лінгводидактики, з теорії і методики навчання української мови дітей та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи.

Відповідно до *лінгвістичного напрямку* роботи для досягнення мети студентам пропонувалися на практичних заняттях з української мови, крім мовних і частково-мовленнєвих вправ, *безпосередньо-мовленнєві вправи*, які передбачають вихід на вищий мовленнєвий рівень. Завдання були такими:

- *підготувати публічний виступ з використанням фразеологізму для увиразнення мовлення,*
- *написати листівку, запрошення тощо.*

Маючи намір перевірити, як студенти розуміють фразеологізми, прислів'я, приказки, ми запропонували їм рефлексивну вправу – замислитися над змістом вислову і прислухатися до тих душевних рухів, які викликає цей вислів, і записати свої переживання. Студенти зачитували свої історії на практичних заняттях. Ми навіть не очікували, що ця робота викличе такі емоційні переживання, допоможе не тільки розкрити багатство індивідуального світу, а й спонукатиме використати свій життєвий досвід,

активізувати чуттєве сприйняття. Аналіз записаних текстів вразив своєю ширістю й емоційністю. Подаємо частину студентських творів у додатку Г. Проілюструємо завдання вправ.

Вправа 1. Підготуйте публічний виступ з використанням фразеологізму (на вибір): *згода будує, а незгода руйнує; бджола жалить жалом, а людини словом; криком дуба не зрубаєш, вірний приятель – то найбільший скарб.*

Вправа 2. Складіть листівку – запрошення на весілля з використанням виразу *просимо на хліб – сіль.* (Крім мовної мети, ми переслідували й виховну – формувати знання про сімейні свята й традиції українського народу).

Вправа 3. Напишіть оголошення про проведення літературного вечора, використовуючи фразеологізм. (Зразок: Поетами залишені сліди не заростуть травною забуття).

На третьому – проектувальному етапі – експериментальної роботи провідним був *літературно-творчий* напрям, який передбачав:

- *створення мовленнєвої ситуації* між вихователем і дитиною, між вихователем і батьками дитини, при якій вихователю можна долучити до розповіді прислів'я, приказку чи фразеологізм;

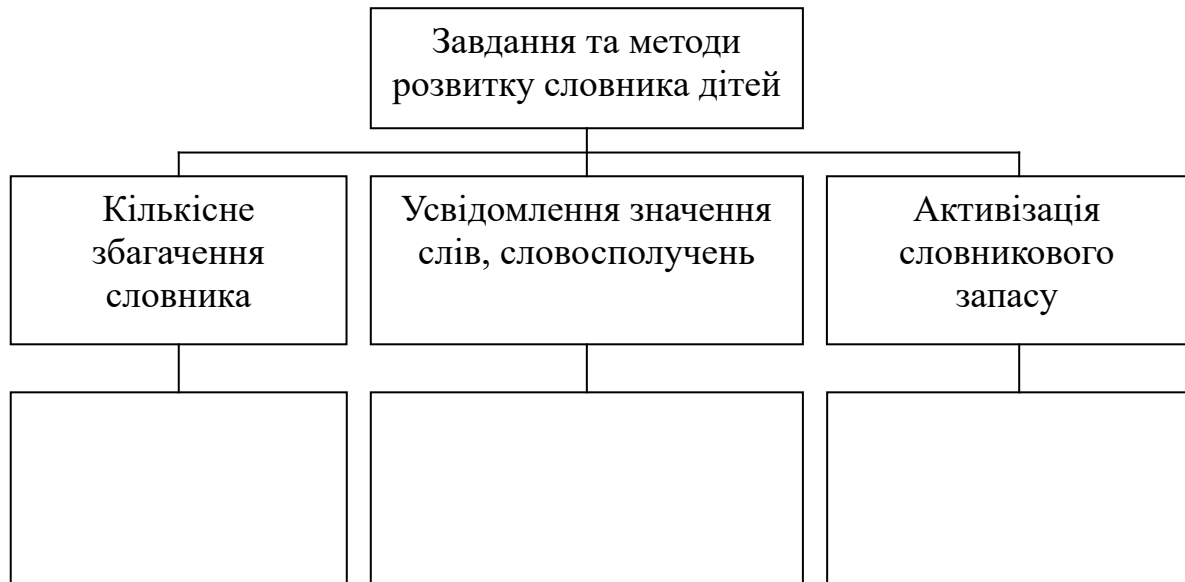
- *етнолінгвістичне коментування* фразеологізмів із затемненою внутрішньою формою, що відображають звичаї українського народу (наприклад, *підвернути під корито, жива та мертва вода* та ін.)

- *створення самостійних текстів* (казок, оповідань з власного досвіду з використанням фразеологізму тощо).

Методичний напрям проектувального етапу передбачав удосконалення прийомів роботи з лексичним і фразеологічним матеріалом на доступному дітям лінгвістичному рівні й реалізовувався на практичних заняттях з дошкільної лінгводидактики. Цей напрям на проектувальному етапі був основою підготовки студентів до активної педагогічної практики. Студентам пропонувалося доповнити чи укласти схему збагачення словника дітей, зокрема, сталими висловами тощо. Наприклад, студенти мали доповнити

схему “Завдання та методи і прийоми розвитку словника дитини в дошкільному віці”, дописавши методи і прийоми розвитку словника дітей.

Схема 2.1. Завдання, методи і прийоми розвитку словника дитини в дошкільному віці.

Крім того, студенти добирали до окремих тем необхідний літературно-мовний матеріал для ознайомлення дітей зі сталими виразами, прислів'ями, приказками, багатозначними словами, словами з переносним значенням, синонімами й антонімами, порівняннями. Під час самостійної роботи, готуючись до практичного заняття, студентам необхідно було проаналізувати оптимальність організованої лексичної роботи, відображеної в конспекті заняття з дошкільниками (конспект заняття на вибір з журналу “Дошкільне виховання”) за наступними орієнтирами: відповідність програмних завдань і змісту віковим можливостям дітей; уведення нових слів до словника дітей, активізація цих слів (як ви це зрозуміли?), визначення методів і прийомів, за допомогою яких реалізовувалась поставлена мета, їх доцільність, використання обладнання й дидактичного матеріалу. Студентам пропонувалось поміркувати, яких дій вихователя вони б намагалися уникнути у своїй роботі? який позитивний досвід вони запозичили?

Студенти, укладали мовленнєві вправи, розробляли конспекти предметних й інтегрованих занять з дошкільниками, уводячи до них сталі вирази, прислів'я й приказки, аналізували заняття. Наведемо конспекти інтегрованих занять для старшої групи дошкільників укладених студенткою 4 курсу Анастасією І., які слід було проаналізувати одногрупникам (Чи сприяло заняття збагаченню активного словника дитини, увиразненню мовлення прислів'ями тощо).

Фрагмент заняття 1. Вихователь пропонує дітям послухати, подумати та доповнити речення словом, щоб було правильне судження.

У дерева є завжди ... листя, квіти, коріння.

Далі бесідує з дітьми за такими питаннями: 1. У яку пору року з'являються на деревах квіточки й листячко? (*Навесні*). 2. А які ще пори року ти знаєш? Потім пропонує послухати вірш П. Король (Вірш: На вісні в гайок піду, Першу квіточку знайду, Біля квіточки помрію, Разом з нею порадію, І вона всміхнеться До мого серця) і продовжує бесіду: Як ти думаєш, яку квіточку автор міг побачити? Які твої улюблені квіти?

Наприкінці вихователь пропонує запам'ятати прислів'я і поміркувати (або пояснює сам), чому так говорять: *Де квіточка – там медок.* (Тлумачення: Квіткові рослини виробляють нектар – солодку, цукристу рідину, яку бджоли переробляють на мед.)

Фрагмент заняття 2.

Вихователь проводить з дітьми роботу з текстом: На пошті діти придбали святкову листівку, поштову марку, конверт та друга Костю.

Питання до дітей: 1. Що не продається на пошті? 2. Як одним словом можна назвати все, що продається та купується? (*Товар*). 3. Що, на твою думку, повинно мати більший розмір: святкова листівка чи конверт? 4. Чи можна придбати собі друзів за гроші?

Далі вихователь пропонує вивчити прислів'я і поміркувати, чому так говорять: *Людина без друзів, як дерево без коріння*, запитує в дітей: чи маєш ти друзів?

Фрагмент заняття 3. Вихователь проводить з дітьми роботу з текстом: До складу родини Сашка входить бабуся, мама, тато, братик та зелений папуга.

Питання до дітей: 1. Як ти вважаєш, може бути папуга членом родини? 2. Як можна назвати папугу? (*Домашній птах*). 3. Скільки осіб в твоїй родині? 4. Хто найстарший у твоїй родині?

Далі вихователь пропонує послухати вірш про родину й назвати ласкаво маму, бабуся, тата. Після цього діти вчать прислів'я: *Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько*. Вихователь запитує дітей: чи ти шануєш своїх батьків?

Робота студентів на проектувальному етапі характеризувалась засвоєнням знання з фразеології, удосконаленням умінь працювати з фразеологічним матеріалом, створенням літературних текстів з опорою на фразеологізми, прислів'я, приказки, започаткуванням методичних уподобань.

Виконання завдань проектувального етапу дозволило студентам перейти до опрацювання завдань **4 етапу** –транслявального. Мета цього етапу полягала в підготовці студентів до активної пошуково-дослідницької діяльності, готовності експериментувати з фразеологізмами при створенні текстів, проявляючи творчі здібності, у формуванні умінь проявляти набуті знання під час педагогічної практики. Розв'язання завдань передбачало індивідуальний підхід до аналізу ситуації, самостійну постановку завдання (завдань) і вибір індивідуального способу його вирішення, тобто діяльність студентів мала здебільшого творчий характер.

Етнокультурологічний напрям транслявального етапу спрямовував роботу студентів на виокремлення із досліджених звичаїв і обрядів тих елементів, які можна включати до роботи з дітьми в дошкільному закладі. Наприклад, елементи обряду “Обжинки” студенти ввели до свята врожаю тощо. Робота носила переважно самостійний індивідуальний характер, результати якої презентували під час занять з педагогіки й дошкільної лінгводидактики, педагогічної практики, про що свідчать відео-звіти.

На останньому етапі вирішувалася низка завдань *лінгвістичного напрямку*: узагальнити й систематизувати знання студентів з фразеологічної теорії та забезпечити роботу з презентації засвоєних соціально-обрядових фразеологізмів студентами експериментальної групи. Специфіка роботи за лінгвістичним напрямом передбачала вихід на роботу з дошкільниками.

Для досягнення поставлених завдань студентам пропонувалося виконати завдання на *трансформацію* наданої інформації відповідно до комунікативної настанови, *адаптування тексту* до заданого стилю тощо. Вправи передбачали такі завдання:

- Згрупуйте фразеологізми за характером їх експресивно-емоційного забарвлення (підвищеного чи зниженого).
- Розгляньте стилістично знижені фразеологізми, з'ясуйте характер властивої їм негативної/ позитивної оцінки сказаного.
- Визначте, у яких мовних стилях можуть уживатися подані фразеологічні звороти.
- У поданих реченнях знайдіть видозмінені фразеологізми, поясніть ефект від кожної з авторських трансформацій.
- Розгляньте стилістичні особливості фразеологічних одиниць різного типу в мові поезії. Які вирази із поданих уривків можуть бути віднесені до авторських афоризмів?
- Визначте належність кожного із висловів до книжної, фольклорної чи власне розмовної фразеології.

Ці завдання були включені частково до практичних занять із синтаксису української мови та переважно до вправ самостійної роботи, адже заключний етап формувального експерименту прийшовся на четвертий курс. Проілюструємо прикладами вправ.

Вправа 1. Визначте належність кожного із висловів до книжної, фольклорної чи власне розмовної фразеології.

1. – Та що ви! Я на конях усі зуби з'їв. 2. Свиридові така фортуна випала. 3. Чи не час би спати без задніх ніг? (З тв. М. Стельмаха). 4. “Куди ви

нас везете?” – питає звільнена бранка. “На тихі води, на ясні зорі, у мир хрещений, у край веселий, молодичко”, – підморгує Савка...(З. Тулуб). 5. А я косу розплітаю, з дружиною походжаю... Доленько моя, Матінко моя! (Т. Шевченко). 6. Серед пустині живе у нас поет. Його слова – глас вопіючого в пустині (Б. Грінченко). – П’яте речення становило труднощі для студентів стаціонару, не всі змогли знайти фразеологізм *косу розплітаю* і визначати його значення.

Вправа 2. Розгляньте стилістичні особливості фразеологічних одиниць різного типу в мові поезії В. Калашника. Які вирази можуть бути віднесені до авторських афоризмів?

1. На павутинках *бабиного літа* Моя душа до обрію пливе...2. Уже з *гори, а не на гору*: Тому повільно, не спішу. 3. І повні зорі *на зорі* Дрімають, зморені коханням. 4. *На щастя знайдена підкова* – Удачі дзеркало криве. 5. *Синій птах* поманив не коритися прозі. 6. Постійно більшає печалі: *Відходять друзі за межу*. 7. Спішить наш час у майбуття незнане: Попереду *калинові мости*. 8. Допоки *ніч не горобина*, Вдивляймося у долі знак.

Відповідно до *літературно-творчого напряму* робота студентів спрямовувалася на написання оповідань, казок для дошкільників. Логіка роботи була такою. Студентам пропонувалася ситуація, у якій можна використати написане оповідання. Необхідно було самостійно сформулювати виховну мету, яка презентувалася через текст. Перед виконанням завдання зі студентами обговорювалися ідеї студентських задумів, можливі засоби увиразнення мовлення, структурні компоненти тексту. Робота мала самостійний характер, хоча можна було консультуватися з викладачем чи одногрупником (Укладені студентами оповідання частково презентуємо в додатку Г). Подамо приклади таких завдань.

Завдання 1. Складіть розповідь для дитини від імені батьків.

Ситуація могла бути такою: батьки взяли на виховання дитину 3 – 4 років у дитячому будинку, їй повідомили про це інші діти.

Використайте фразеологізм *лелека приніс* – народився хтось.

Виховна мета: ... (формувати в дітей переконання: мама – це та людина, яка піклується й виховує тебе).

Завдання 2. Складіть розповідь, у ході якої поясніть дітям, чому дитину хрестять.

Ситуація могла бути такою: дитина розповіла в дитячому садку, що вчора охрестили її братика чи сестричку, інші діти запитують, що означає “охрестили”.

Використайте фразеологізм *нести дитину до хреста* – охрестити, увести дитину до християнської віри.

Виховна мета: ... (формувати в дітей знання про християнські традиції, християнські цінності, осмислення християнської віри).

Завдання 3. Поясніть дітям вислів “*душа компанії*” через зміст складеного оповідання.

Ситуація могла бути такою: у групі є дитина, яка тримається осторонь інших дітей, тому треба ненав’язливо формувати поведінку цієї дитини.

Використайте фразеологізм *душа компанії* – улюбленець компанії.

Виховна мета: ... (формувати в дітей навички етичної поведінки в суспільстві).

Ми переконалися, що ознайомлення студентів-майбутніх педагогів дошкільної освіти з соціально-обрядовими фразеологізмами збагачує душевні переживання, формує гуманістичні цінності. Усвідомлюючи це, на практичних заняттях з української мови ми запропонували студентам укласти текст – розповідь, – опис, – міркування, до якого необхідно ввести фразеологічні одиниці з метою відображення світогляду українців, моральних норм, а також (що головне) на увиразнення мовлення. Для опрацювання ми запропонували прислів’я: *Поважай старих, бо й сам старим будеш; Шануй старих – молоді тебе шанують; Старого чоловіка для поради держи; Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш; Мудрість приходить разом зі старістю.*

Студенти стаціонару спеціальності “Дошкільне виховання” (Інститут педагогіки і психології ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”) особливо старанно поставилися до такої творчої роботи. Вони обговорювали ситуації, у яких можна вживати запропоновані прислів'я, консультувалися щодо введення окремих фразеологізмів до змісту тексту. Їхні твори ми подаємо як зразкові (Додаток Г). Мудрість запропонованих прислів'їв студенти визначили так: чуйне, уважне ставлення до людей похилого віку серед українців розглядається, перш за все, як найхарактерніша ознака людяності, як прояв морально-гуманістичних якостей особистості, тому традиційно прийнято виявляти повагу до літніх людей, підтримувати їх авторитет як мудрих порадників, – цю думку вони заклали в основу змісту розповіді.

Найголовнішою складовою заключного етапу був *методичний напрям*. Студентам під час педагогічної практики на четвертому курсі необхідно було спланувати свою діяльність таким чином, щоб охопити всі аспекти мовленнєвої роботи у процесі занять з дошкільниками, при цьому апробувати розроблені вправи й заняття, а звітуючись, проілюструвати методи й прийоми, якими вони послугувалися під час роботи з дітьми тощо. Способи організації студентів носили підгруповий та індивідуальний характер роботи. Наприклад, студенти ілюстрували схему “Засоби, методи й прийоми розвитку словника дітей 5 року життя” конкретними наробітками. Вони презентували ті прислів'я й приказки, сталі вирази, що були відібрані для роботи з дітьми, пояснювали фразеологізми за допомогою власне створених текстів, на основі прислів'їв і приказок укладали інтегровані заняття. До того ж студентам необхідно було проаналізувати відзняті на відео заняття, що розроблені й проведені під час педагогічної практики їхніми одногрупниками.

Передамо зміст фрагментів цих занять. Фрагмент заняття 1: “Снігурі”.

Вихователь запропонувала дітям дібрати слова, що характеризують спів різних птахів, комах, звірів (*Довідка*: щечече, каркає, цвірінчить, тьохкає, свистить, кряче, гелґоче, воркує, шипить, курличе, стрекоче, бринить, гавкає,

нявчить). Далі діти розглядали картину, а потім вихователь запитала, які птахи прилітають до України взимку? (*Снігурі*). Потім дала завдання: визначити, який спільний звук є в словах *синиця*, *снігурі*? Після цього діти виконали вправу “Один – багато”: горобець – ... (*горобці*), синиця –... (*синиці*), снігур – ... (*снігурі*). І наостанок вихователь запропонувала дітям поміркувати, чому так говорять: *Восени і горобець багатий*. Діти несподівано висловили думку: горобець багатий восени, тому що в нього з’явилися пташенята.

Фрагмент заняття 2: “Дні тижня”.

Спочатку вихователь розповіла дітям, що існує прислів’я *Сім п’ятниць на тиждень*, спитала, хто чув таке прислів’я, потім запропонувала дітям пригадати, скільки днів складає тиждень, назвати послідовно всі дні тижня, поміркувати, чому п’ятниця має таку назву? Далі вихователь запитала дітей, чому не гарно змінювати своє рішення? чи можна змінити своє рішення, коли ти пообіцяв прийти в гості до товариша в неділю, але раптом захворіла бабуся. І наостанок з дітьми було проведено мовний тренінг – відповідь на запитання: що в такому випадку необхідно сказати товаришу?

Фрагмент заняття 3: “Чому так говорять?”

Вихователь запропонувала у старшій групі провести заняття, цілком побудоване на народних прислів’ях і приказках на тему: “Чому так у народі говорять?”. Студентка дібрала прислів’я з таких моральних тем: про дружбу, чесність, правдивість, сміливість. Діти під час заняття пояснювали зміст прислів’я, наводили конкретні приклади з художньої літератури (наприклад, кого з героїв можна охарактеризувати тим чи тим прислів’ям), називали знайомі прислів’я на цю тему, аналізували поведінку дітей своєї групи, уживаючи прислів’я. Після цього пропонувалося інше прислів’я. Студентка під час занять також давала дітям завдання: за допомогою пантоміми “покажіть” прислів’я, а інші діти нехай розгадають його (*Живуть як кіт з собакою, живуть душа в душу, сім раз відмір, а один відріж тощо*).

Студентам необхідно було визначити: які методи й прийоми вихователь застосувала, чи сприяло поєднання зазначених методів розвитку пізнавальних інтересів дітей, активності на занятті, що сприяло збагаченню активного словника, чи сприяло інтегроване заняття (2 фрагмент) мовному і математичному розвитку дитини.

Перед студентами було поставлене завдання: під час педагогічної практики на матеріалі української народної казки “Колосок” організувати заняття так, щоб діти зрозуміли прислів’я про працю.

Передамо фрагмент заняття 4. Українська народна казка “Колосок”.

Спочатку вихователь прочитала текст, потім показала дітям колоски, розтерла декілька зернинок, роздивилася з дітьми борошно, що утворилося, потім провела бесіду за питаннями (Де ростуть колоски? Хто їх вирощує? Що потім роблять з колосків?). Далі на заняття приходять мишенята Круть і Верть (іграшки). Студентка запитує дітей, чому в мишенят такі дивні імена? Після цього вона розповідає казку, здійснюючи показ дій за допомогою іграшок (півника, мишенят). По закінченні розповіді запитала: “Як звали мишенят? Чому? Які вони були? Який був півник? Що він знайшов? Що зробив із зерном? Що сказав півник мишенятам? Чому півник не дав їм пирога?”. Далі студентка запропонувала ще раз, але вже за допомогою театру іграшок пригадати останній епізод казки, де мишенята, зрозумівши свою провину, пішли без пирога. Після цього запитала в дітей: “Як ви думаєте, якщо півник ще одного разу знайде колосок, як повинні вчинити мишенята?”. І коли діти зрозуміли мораль казки, студентка обговорила з ними зміст прислів’їв: “Вмієш їсти, вмій і заробити”, “Хочеш їсти калачі – не сиди на печі”, “Праця людину годує”, “Зробив діло – гуляй сміло”.

Студентам необхідно було визначити, які методи студентка застосувала, чи сприяло заняття збагаченню активного словника, чи засвоїли діти зміст прислів’їв та приказок.

Крім того, що студенти укладали заняття, до тематики курсових робіт студентам четвертого курсу було включено теми, пов’язані з педагогічними

умовами збагачення лексики дошкільників на основі застосування прислів'їв та приказок; лінгводидактичними й педагогічними умовами ознайомлення дошкільників зі сталими виразами. Кращим студентам було запропоновано написати наукові студентські роботи. Студентка 3 курсу спеціальності “Дошкільна освіта” Борзенко Оксана зайняла 3 місце в університетському конкурсі наукових робіт (2010 р.) з дослідженням: “Методика увиразнення мовлення дітей старшого дошкільного віку мовними й немовними засобами”. Ґрунтовне опрацювання й систематизація психолого-педагогічної й науково-методичної літератури з теоретичних основ увиразнення мовлення дітей дозволили студентці розробити методику увиразнення мовлення на основі вправ на збагачення активного словника дитини прислів'ями й приказками тощо.

Таким чином, на формувальному етапі експерименту було реалізовано сукупність педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами, в основу яких було покладено інтегрування міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів; занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, що віддзеркалені у фразеології; цілеспрямоване послідовне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту.

З метою підтвердження висунутої гіпотези дослідження наприкінці дослідного навчання було проведено порівняльний зріз рівнів виразності мовлення майбутніх вихователів, зокрема володіння соціально-обрядовими фразеологізмами, визначено тенденції процесу увиразнення мовлення студентами ЕГ і КГ.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи

Підведення підсумків формувального експерименту проводилося нами на завершальному етапі дисертаційного дослідження, після упровадження педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у навчально-виховний процес ВНЗ. Частина контрольних завдань проводилась аналогічно до завдань констатувального етапу експерименту, решта – шляхом порівняльного аналізу результатів у ЕГ і КГ.

Методами дослідження результатів експериментального навчання були порівняльний аналіз і статистична обробка даних засобами електронних таблиць MS Excel.

Щоб оцінити результативність навчально-виховного процесу ВНЗ щодо мовної підготовки студентів, було визначено ступінь дієвості впроваджених педагогічних умов; рівні виразності мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами.

Так, після статистичної обробки результатів експерименту за мотиваційним компонентом ми переконалися в значних досягненнях студентів експериментальної групи (ЕГ) щодо інтересу до національної мовної культури, прагнення до вдосконалення власного мовлення, зацікавленості та спрямованості щодо вживання фразеологізмів, про що свідчать дані відображені на рисунку 2.2. Позитивні зміни відбулися в поглядах студентів ЕГ.

Увіразнення мовлення студентів ЕГ
соціально-обрядовими фразеологізмами за мотиваційним критерієм

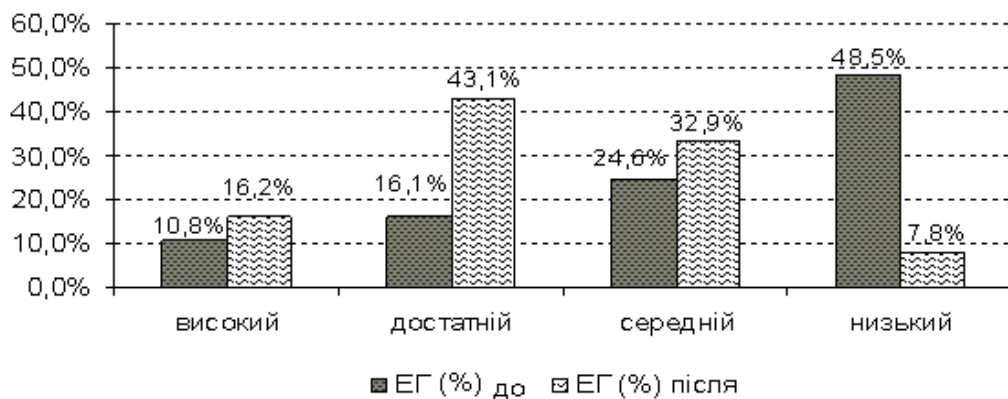

Рис. 2.1. Динаміка увіразнення мовлення студентів ЕГ соціально-обрядовими фразеологізмами за мотиваційним критерієм

Наведемо приклади фрагментів роздумів з теми “Роль мовлення в професійному становленні” з творів тих студентів, які брали участь у контрольному зрізі. Так, на когнітивному етапі Світлана К. (ЕГ) зазначала: “Моє мовлення чітке, лаконічне. Я не хочу “розмазувати інформацію” (низький рівень), а під час контрольного зрізу написала: “Ознакою будь-якої нації є рідна мова. У мові відображаються звичаї й обряди, віра й вірування народу. Вивчення рідної мови починається в сім’ї, вдосконалюється в дошкільному закладі, пізніше в школі. Вихователь дошкільного закладу повинен розвивати усне мовлення дітей, формувати в них культуру мовленнєвого спілкування. ... Високоосвічена людина має оволодівати мовою усвідомлено, уміти спостерігати й аналізувати чуже мовлення, тому одним із головних напрямів професійної підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу повинно бути ґрунтовне вивчення української мови у ВНЗ” (високий рівень).

Наталія П.(ЕК) щодо удосконалення власного мовлення зазначила: “Я над цим не думаю. Моя задача – отримати диплом” (низький рівень), а під час контрольного зрізу змінила свою думку, її відповідь стала вмотивована майбутньою професією: “Моя мова ідентифікує мене як особистість, що

належить до певного кола людей. Сподіваюсь, що батьки моїх вихованців, почувши мене, побачать у мені саме ту людину, якій можна довірити найдорожче, що в них є – їхню дитину”(високий рівень).

Віра С.(ЕК) на початку експерименту зауважувала: “Виразне мовлення прикрашає людину, проте не вирішує проблеми. Сильніше за слово зв’язки, гроші, везіння” (низький рівень), а під час контрольного зрізу написала: “Людина, яка недбало ставиться до своєї мови, позбавлена почуття власної гідності. Людина без гідності – це раб. А що може раб прищепити дитині? У більшості випадків – рабську психологію”, що підтверджує підвищення вимог до власного мовлення, самооцінки.

Роздуми, які ми віднесли до достатнього рівня, були спрямовані більше на власне Я, перевагу зовнішніх стимулів. Наприклад: Наталя Г. (ЕГ), яка під час констатувального етапу експерименту не змогла визначити роль гарного мовлення в професійному становленні людини, під час контрольного зрізу написала : “...Дитина, яка вихована в атмосфері стереотипів, бездумної масової культури, бідної мови оточуючих, не може стати творцем”; Людмила М. (ЕГ) зазначила: “Удосконалюючи власне мовлення я буду удосконалювати себе. Якщо ж я буду різнобічно розвинена, то зможу досягнути більших успіхів у житті”, її попередня розповідь була такого змісту: “У моєму оточенні всі говорять так як і я. Я не хочу бути білою вороною. Молодіжний сленг потрібен. Можливо в сорок років я й буду по-іншому говорити”;

На жаль, деякі відповіді студентів ЕГ ми віднесли до середнього рівня: Аліна П. (ЕГ): “Треба вдосконалювати власне мовлення, тому що словами ми передаємо думки, почуття, прохання, що так важливо в спілкуванні з дітьми”; Світлана Ш. (ЕГ): “Треба вдосконалювати власне мовлення, тому що мова – це наш портрет...Діти люблять, коли до них звертаються ласкаво”. Відповіді студентів КГ не зазнали значних змін, вони не усвідомили значення мовлення в майбутній професійній діяльності, наприклад, Лариса М. на початку експерименту підкреслювала: “Красиво говорять письменники, а в житті все не так”, а під час контрольного зрізу написала: “Мовлення – важлива складова

мого Я. Не хочеться недосконалу грань свого Я показувати людям. Я намагаюся прислухатися до того, як говорять люди, записую кращі вислови з книг. Стараюся говорити краще”.

Фундаментальним показником результативності дослідно-експериментальної роботи ми вважали позитивні зміни щодо рівнів виразності мовлення студентів експериментальних груп за когнітивним компонентом. Для того, щоб продіагностувати ефективність експериментальних методик навчання студентів за когнітивним компонентом, нами були розроблені та використані завдання вхідного й вихідного діагностування, про що говорилося вище. Їх виконання було, з одного боку, ознакою набуття ґрунтовних знань з фразеології, лексикології, стилістики, розуміння фразеологічних одиниць як засобу увиразнення мовлення, а з іншого – ознакою сформованості умінь визначати та аналізувати фразеологічні вислови, що дозволило нам судити про вагомий розвиток цих показників когнітивного компоненту.

Перша серія завдань включала з’ясування знань студентів шляхом опитування (Див. додаток Б). Необхідно було продовжити висловлення: фразеологізми вживаються для... Наведемо приклади кількох відповідей на констатувальному етапі експерименту та після формувального: Тетяна К. (ЕГ): “Фразеологізми використовуються в мовленні для того, щоб по-іншому висловити думку” – “Фразеологізми дають можливість образно передати найтонші відтінки значення, охарактеризувати предмет, явище чи ситуацію, даючи їм відповідну оцінку”; Ірина Б. (ЕГ): “Фразеологізми використовують для ілюстрування мовних прикладів” – “Фразеологізми найповніше кристалізують думку, передають відтінки значень”, Олена М. (ЕГ): “Фразеологізми роблять мовлення яскравішим” – “Фразеологізми можуть непрямо, пом’якшено чи ввічливо назвати предмет чи явище, наприклад, показати поріг – вигнати, не дружить з головою – дурень”. Тамара К. (ЕГ): “Фразеологізми використовують письменниками для красивого мовлення” – “Фразеологізми – це високий витвір погляду людини на природу... Володіючи

багатством фразеології, людина краще ввійде в світ мови”. Відповіді засвідчують виразність мовлення студентів.

Під час контрольного зрізу ми аналогічно до констатувального експерименту запропонували студентам увести той чи той вислів на позначення поняття ‘далеко’ до казкового тексту. Дані про вживання фразеологізмів узагальнено подаємо в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10.

**Сформованість умінь вводити в текст фразеологізмів
(за результатами констатувального експерименту)**

Фразеологізм	Кількість студентів, що доречно позначили поняття ‘далеко’ фразеологізмом (у %)	
	ЕГ	КГ
За тридев’ять земель	98,8	67,5
За горами за долами	96,5	58,4
За морем-океаном	78,8	42,4
За високими горами за далекими морями	85,8	59,3
На краю землі	88,4	55,6
Куди й зір не сягає	73,4	35,8
Куди й пташка не залітає	72,3	45,5
Куди Макар телят не ганяв	65,4	19,5
Де людська нога не ступала	75,6	44,2
У чорта на куличках	42,5	28,4

У ЕГ фразеологізми *за тридев’ять земель* доречно застосували 98,8% проти 55,8%, *за горами за долами* 96,5% проти 56,5%, *за морем-океаном* 78,8% проти 54,8%. Такі значні покращення результатів ми пояснюємо зацікавленістю студентів щодо увиразнення мовлення фразеологізмами, удосконалення навичок роботи з фразеологічними словниками, інтегруванням знань з дитячої літератури.

Статистичні дані вхідного і вихідного контролю за когнітивним компонентом переконливо довели, що розроблені нами педагогічні умови увиразнення мовлення студентів є досить ефективними.

Наочно динаміка увиразнення мовлення студентів експериментальних груп за когнітивним критерієм протягом експерименту відображена на діаграмі (Див. рис. 2.3).

Увиразнення мовлення студентів ЕГ
соціально-обрядовими фразеологізмами за когнітивним критерієм

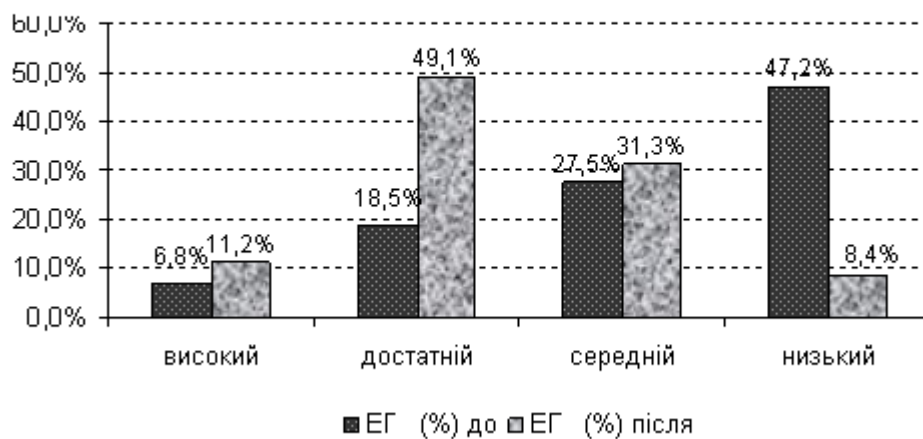

Рис. 2.2. Динаміка увиразнення мовлення студентів ЕГ соціально-обрядовими фразеологізмами за когнітивним критерієм.

Динаміка розвитку виразності мовлення студентів за когнітивним критерієм відрізняється в групах ЕГ і КГ. Рівень студентів ЕГ в порівнянні зі студентами КГ навчання значно підвищився. Вони краще виконали завдання на класифікацію фразеологічних одиниць, погрупування їх за генетичними джерелами, доречніше добирали фразеологічні синоніми, правильно визначали фразеологізми за характером їх експресивно-емоційного забарвлення, стильової приналежності. Студенти КГ навчання недостатньо здійснювали самоконтроль над вживанням фразеологізмів, погано орієнтувалися в матеріалах фразеологічного словника, не могли пояснити стилістичний ефект від авторської трансформації фразеологізму. На нашу думку, така різниця пояснюється тим, що студенти ЕГ набули більшого

спрямування на увиразнення мовлення фразеологізмами й інтегрували знання з суміжних дисциплін.

З метою ілюстрування результатів експерименту наведемо приклад того, як студенти ЕГ і КГ презентували розділ портфоліо, у якому розміщено матеріали про дослідників українського весілля XVI-IX ст., де подано не тільки бібліографію, а укладено анотацію до першоджерел.

Надія П.(ЕГ): Перші відомості про весільну обрядовість подаються в “Повести временних лет”. Літописець підкреслював, що поляне „брачный обучай имяху: не хожаше зять по невесту, но приводяху вечере, а завтра приносяху но неъ что вдачуче”.

У 1582 р. у Вільно вийшла книга Яна Ласицького “De Russonum”, у якій описано українське весілля XVI ст. Цікавий матеріал про сватання, заручини XVI-XVII ст. подано в судових актових книгах Київського, Волинського, Подільського воєводств.

Українська весільна обрядовість знашла своє відображення в мемуарах іноземних послів, мандрівників, офіційних членів уряду, які побували в Україні. Г.Д. де Боплан у своїй книзі “Опис України”, яка вийшла у Франції в 1650 р., зафіксував обряд сватання й запрошення на весілля.

У 30-40 рр.. XIX ст. з’явилася робота И. Лозинського “Українське весілля”, де розглядається весільний обряд Підгір’я (Львівщина) й південно-західної території сьогоднішньої Волинської області. Це дослідження було першою спробою синтезованого аналізу весільної обрядовості.

Весільна драма була предметом дослідження Н. Костомарова, Я. Головацького, П. Куліша. Сценки традиційного весілля відображено в поемах Т. Шевченка “Причинна”, “Марина”, “Наймичка”, у пьесі “Назар Стодоля”, а також у пьесах М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Франка, І. Кочерги. У кінці XIX – на початку XX ст. виходять “Матеріали до українсько-руської етнології” (1899 – 1929) й “Етнографічний збірник” (1896-1929), на сторінках якого також висвітлюються питання української весільної обрядовості.

Дослідження української весільної обрядовості міститься у роботах Н. Здоровеги, В. Борисенко, В. Горленко, П. Романюка, О. Курочкіна, які зазначають, що весільна обрядовість – це своєрідна урочиста драма, яка супроводжується іграми, музикою, танцями, піснями, набуваючи характеру народного свята. Найважливіші праці, які стали теоретичним підґрунтям для наукової розробки в галузі фольклористики, весільної обрядовості, такі:

- Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наук. думка, 1974. – 160 с.
- Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР. Ін-т мист., фольклору та етнографії.– К. : Наук. думка, 1988. – 198 с.
- Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду правобережного Полісся // Дослідження з української діалектології. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 225–251.

Значно менше інформації подала студентка КГ Тетяна К. : Матеріали про українське весілля відображено в таких книгах:

- 1.Здоровега М. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / М. Здоровега. – К. : Наук. думка, 1978. – 158 с.
- 2.Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко (кер), Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. ; гол. ред. С. В. Головка. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
3. Скуратівський В. Берегиня / Скуратівський В. Т. – К. : Рад. письм., 1988. – 278 с.
- 4.Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / Стельмахович М. Г. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.

Як бачимо, презентація засвідчує, що студентка ЕГ опрацювала велику кількість першоджерел, навчилася виокремлювати фундаментальні роботи з великої кількості наукових доробок, активізувала свої знання з літератури, матеріали представила чітко, лаконічно.

Виконання студентами експериментальних груп завдань вихідного контролю за мовленнєвим компонентом переконливо довело про набуття переважною більшістю майбутніх вихователів достатнього й високого його рівнів. Про це свідчать гістограма, зображена на рисунку 2.4, що відображає динаміку увиразнення мовлення студентів ЕГ за мовленнєвим критерієм протягом експерименту.

Увиразнення мовлення студентів ЕГ соціально-обрядовими фразеологізмами за мовленнєвим критерієм

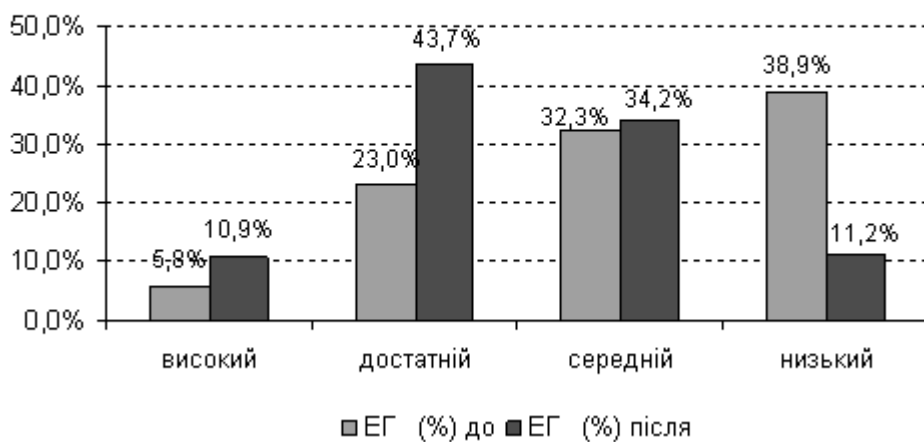

Рис. 2.3. Динаміка увиразнення мовлення студентів ЕГ соціально-обрядовими фразеологізмами за мовленнєвим критерієм

Студенти, роботи яких були оцінені нами як такі, що відповідають середньому й низькому рівню, значно покращили свої результати й перешли на високий і достатній рівень. Незважаючи на те, що ми працювали над увиразненням мовлення фразеологічними одиницями, студенти стали висловлюватися точніше, логічніше, значно підвищилась орфоепічна правильність. За мовленнєвим критерієм студенти ЕГ показали кращий результат, ніж за когнітивним. Вони з бажанням створювали зв'язні тексти, уводячи до них прислів'я, приказки, фразеологізми (про що засвідчують матеріали додатка), ретельніше аналізували чуже й власне мовлення, намагалися самостійно усувати помилки у власному мовленні.

За результатами завдання (аналогічно до завдання констатувального експерименту), яке спрямовувалось на виявлення сформованості умінь відредагувати текст із наявними фразеологічними помилками, було встановлено, що можливості студентів ЕГ щодо стилістично правильного вживання фразеологізму та редагування тексту значно покращились, а відповіді студентів КГ були майже однакового рівня відносно до констатувального експерименту, про що засвідчують дані, зведені в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11.

Сформованість умінь редагування тексту

(за результатами контрольного зрізу)

Тип фразеологічної помилки	Усі помилки визначили (у%)		Помилки частково визначили (у%)		Помилки виправили правильно(у%)		Помилку не виправили або виправили неправильно(у%)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Семантично неправильне вживання	65,2	54,6	32,4	34,8	81,4	34,6	18,6	65,4
Порушення граматичної форми	74,2	37,5	24,4	43,2	76,8	48,6	23,2	51,4
Стилістична невідповідність	78,8	21,5	21,2	24,6	77,3	37,3	22,7	62,7
Емоційно-експресивна невідповідність	75,7	51,4	23,8	28,4	74,8	55,4	25,2	44,6

Як бачимо з таблиці, студенти ЕГ краще розпізнали емоційно-експресивну невідповідність вживання фразеологізмів (в ЕГ–75,7%, у КГ–51,4%), стилістичну невідповідність (78,8% проти 21,2%).

Для увиразнення мовлення майбутніх вихователів ефективним виявилось завдання на аналіз і редагування тексту, який вони писали один-два роки назад. Подаємо для ілюстрації твір студентки, який вона писала на другому курсі на заняттях з сучасної української мови, а вдосконалювала на

четвертому курсі на заняттях з дошкільної лінгводидактики. Спочатку текст було віднесено до середнього рівня, а після удосконалення – до високого.

Лідія Д. (ЕГ).

Перший варіант.

Без роду немає народу

У кожному селі є найдовша вулиця, найбільша хата і найвище дерево. Найвищим з-поміж дерев села Бондарівка, що на Марківщині, є Хомичева груша, яку саджав мій прадід Хома на городі біля мальовничої річки Деркул, в наші дні, завдяки побудованій дамбі, *її півень вбрід переходить*. Звісно, чим вище й розлогіше дерево, тим більше йому від вітру дістається. Вершина зламана, в одному місті стовбур розпанаханий блискавкою. Та знаходить груша сили затягти, заживити рани. Бачила груша, як горіла земля, аж сонце ставало чорним. Від того часу в її тілі стирчить кілька куль.

Прадіда Хому, якому *рост не топтати*, притягли до груші фашисти. Заліз один, як чорний ворон на гілляку, причепив мотузок. Не пожаліли старого. Коли вибили табуретку з-під його ніг, усім тілом стрепенулася груша – і мотузок обірвався. Тоді вдарили з автоматів. Кулі пройшли крізь тіло, деякі вп'ялися в дерево. Людини не стало, а дерево – живе. Коли дідусь прийшов у сорок п'ятому додому, хати не було, її спалили гітлерівці. Жив у тітки. Почав зводити хату. А деревину в наших краях нелегко дістати. Люди підказували: “Спиляй грушу, на півхати брусся буде”. А дідусь відповідав: “*Зарубайте собі на носі*, що груша ця – наче пам'ятник моєму батькові”. Простору світлу хату збудував мій дідусь Іван, одружився з моєю бабусею Мотрею, народилося в них шість діточок, і в кожного по троє власних дітей. А ще одна історія була. Сусідка по межі *півнем ходить* й насає на діда: “Ваша груша нам город затіняє, там би зо три мішки картоплі вродило, а так саме бадилля”. А той, знаючи її загребущу натуру, спокійненько відказував: “Гаразд, братимете щоосені по три мішки картоплі з мого городу”. Але вони не беруть – ще трохи совісті в людей лишилося.

Бабусі й діда вже теж *немає з нами*, а груша все височіє край городу, хоча вже *літам здається*. І невдовзі почує вона вже пісні моїх дітей. І я впевнена, що в кожного з нас є своє “дерево”, крізь яке можна побачити історію свого роду й пізнати історію свого народу. *А без роду немає народу.*

Другий варіант.

Без роду немає народу

У кожному селі є найдовша вулиця, найбільша хата і найвище дерево. Найвищим з-поміж дерев села Бондарівка, що на Марківщині, є Хомичева груша, яку саджав мій прадід Хома на городі біля мальовничої річки Деркул. Звісно, чим вище й розлогіше дерево, тим більше йому від вітру дістається. Вершина зламана, в одному місті стовбур розчахнутий блискавкою. Та знаходить груша сили затягти, заживити рани. Бачила груша, як горіла земля, аж сонце ставало чорним. Від того часу в її тілі стирчить кілька куль.

Прадіда Хому притягли до груші фашисти. Заліз один, як чорний ворон на гілляку, причепив мотузок. Не пожаліли старого. Коли вибили табуретку з-під його ніг, усім тілом стрепенулася груша – і мотузок обірвався. Тоді вдарили з автоматів. Кулі пройшли крізь тіло, деякі вп'ялися в дерево. Людини не стало, а дерево живе. Коли дідусь прийшов у сорок п'ятому додому, хати не було, її спалили гітлерівці. Жив у тітки. Почав зводити хату. А деревину в наших краях нелегко дістати. Люди підказували: “Спиляй грушу, на півхати брусся буде”. А дідусь відповідав: “Груша ця – наче пам'ятник моєму батькові”. Простору світлу хату збудував мій дідусь Іван, одружився з моєю бабусею Мотрею, народилося в них шестеро діточок, і в кожного по троє власних дітей. Пам'ятаю, як сусідка сварила й насідала на діда: “Ваша груша нам город затіняє, там би зо три мішки картоплі вродило, а так саме бадилля”. А той, знаючи її загребущу натуру, спокійненько відказував: “Гаразд, братимете щоосені по три мішки картоплі з мого городу”. Але вони не беруть – ще трохи совісті в людей лишилося.

Бабусі й діда вже теж *немає з нами*, а груша все височіє край городу, хоча вже *літам здається*. І невдовзі почує вона вже пісні моїх дітей. І я

впевнена, що в кожного з нас є своє “дерево”, крізь яке можна побачити історію свого роду й пізнати історію свого народу. *А без роду немає народу.*

Аналізуючи ці два тексти, студентка визнала, що в першому – недоцільно використала мовні засоби залежно від змісту висловлювання, стилістично недоречно вжила фразеологізми *півень вбрід переходить* (річка неглибока), *ряст на топтати* (недовго жити), *зарубайте собі на носі* (запам’ятайте), *півнем ходить* (гордовито), замінила слово *розпанаханий* (що несе занижене стильове забарвлення) на *розчахнутий* (стовбур). Ми переконались у тому, що студентка почала усвідомлено ставитися до вживання фразеологізмів, співвіднесла доречність їх використання до стилю мовлення.

Студенткою 4 курсу Оленою М. (ЕГ) було удосконалено казку, що на початку експерименту відповідала середньому рівню виразності мовлення (Див. підрозділ 2.1). Розповідь стала більш казковою, мовлення збагатилось фразеологізмами *жити душа в душу, по совісті, лиха доля, серце крає*, що прикрасило й увиразнило мовлення, проілюструвало багатство виражальних можливостей мови.

Олена М. (ЕГ) – високий рівень виразності мовлення:

Фразеологізм *народитися в сорочці* – “бути щасливим”.

Завдання формулювалося таким чином: скласти для дітей казку, використовуючи сталий вислів *народитися в сорочці*.

“Жили собі чоловік та жінка. Жили вони душа в душу, по совісті, з добром до людей, але була в них біда – не було дітей. Пішла жінка до чарівниці за порадою.

– Допоможи мені, – попросила жінка.

– Не можу, – відповіла чаклунка, – за твоє добре серце злий чаклун зробив так, що, якщо народиться хлопчик, то загине він від рук ворога, а якщо дівчинка, буде лиха доля у твоєї дитини.

Заплакала жінка:

– Що ж мені робити?

– Спробуй своїм добрим серцем і власним розумом перемогти чаклуна. А підкаже тобі калина на твоєму подвір'ї.

Прийшла жінка додому, обняла калину, плаче, а сльози крапають на листочки. Журба серце крає. Що робити? І раптом на одному листочку жінка побачила кокон, з якого ось – ось мав з'явитись метелик. Вітер віє, дощик йде, а метелику затишно в коконі. “Може й мені треба зшити своїй дитині таку сорочку, щоб захищала її не тільки від негоди, але й від лихої долі, ворога, злого слова,” – подумала жінка. Наткала полотна, вибілила, викроїла, зшила й червоною ружею вишила. А коли закінчила роботу, дивиться, а в неї ще так багато полотна залишилось. На той час у селі залишилося троє діточок сиротами. Добре серце підказало жінці: треба зшити й сиротам по сорочці. Так і зробила. Принесла вона дітям сорочки, проте ніякі подарунки не змогли викликати посмішку в дітей, їхні очі були повні сліз. Прийшла жінка додому, розповідає чоловікові, а в самої думка: якби цим дітям допомогти. Та сказати чоловікові боїться. Проте чоловік й сам про все здогадався. Порадилися чоловік і жінка й узяли сиріт до себе. А через рік народився у жінки хлопчик. У любові й щасті жила родина. Діти поважали батьків, словом й ділом допомагали один одному. А мамині сорочки захищали дітей від біди. Ось з тих пір і стали в селі говорити про людину щасливої долі: *народилася в сорочці*”.

Деякі студенти не просто удосконалили твори, а переглянули власні погляди після прослуханих творів своїх одногрупників, змістовно по-новому презентували свої роздуми. Наведемо кілька прикладів найбільш зворушливих текстів. Їх ми віднесли до високого рівня. Такі тексти змусили інших студентів замислитися над змістом виразів. Деякі студенти виконували завдання через певний час і приносили свої твори вже в зовсім іншому вигляді, коли розповіді ставали більш змістовними, удосконаленими художньо, щирими, дехто з студентів просив дозволу зробити ксерокопію творів, щоб почитати вдома батькам.

Завдання формувалося таким чином: написати оповідання з власного досвіду, використовуючи приказку чи прислів'я про хліб (наприклад, прислів'я: *хліб усьому голова*).

Ми наводили на зазначену тему твори студентів на констатувальному етапі експерименту.

Ольга Б. (ЕГ): “Хліб супроводжує нас усе життя. Хліб рум'яний, запашний, теплий, смачний. Якщо на столі немає хліба, ніби чогось не вистачає, чогось найголовнішого. І щоб хліб був у нас щодня, ми повторюємо молитву: “Отче наш, хліб наш насущний дай нам днесь”. І цю молитву ми передаємо з покоління в покоління. Хліб сильніший за все, смачніший за все, дорожчий за золото. “*Хліб усьому голова*”, “*Буде хліб – буде і пісня*”, – кажуть українці”.

Ольга М. (ЕГ): “З самого раннього дитинства я чула: “*Хліб усьому голова*”. У нашого народу така пошана до хліба недаремно. Голод переживали не тільки наші бабусі й дідусі, але й батьки у воєнні та післявоєнні часи. Тато розповідав, що, коли в жінки не було молока, щоб викормити немовля, то жували жолуді, потім зав'язували жмуху в шматочок марлі й давали дитині, щоб та смоктала хоч щось поживне. А ще я пам'ятаю, як бабуся, помолившись на кожний куточок подушки, пригадала своє дитинство й розповіла мені історію, яку я запам'ятала на все життя. Коли вона була маленькою, був страшний голод. Люди їли все, що знаходили. Її мама тяжко працювала, а коли йшла з дому, то приказувала, щоб вона нікому не відчиняла, бо з'їдять. Вона сиділа, співала, грала тихо. Проте хтось знав, що вдома сама залишається дівчинка. Як тільки за мамою зачинялась хвіртка, хтось стукав у вікно, двері, виманював її на вулицю, а вона ховалася між ліжком і піччю, щоб її не було видно, і ні пари з вуст.

У той час для мене ця розповідь була як страшна казка. Як можна було зрозуміти, що людина могла з'їсти людину. Але підростаючи та пізнаючи історію свого народу, я осягнула бабусині слова й ту повагу до хліба, навіть до черствого шматочка”.

Наталка Р. (ЕГ) : *“Хліб усьому голова. Особливо цінують хліб старі люди, бо вони пережили голод. Науково-технічний прогрес змінив взаємозв’язок людини із землею. У давні часи перед жнивами сівач занурював руки в зерно, набирався його енергією, і тільки потім починався процес засівання. Бабуся розповідала, що сіючи зерно, співали “Вийшли в поле косарі”, “Ой на горі жито”, “Зеленіє жито, зеленее”. Перед сівбою промовляли: *де хліб та вода, – там голоду нема, без солі не смачно, без хліба не ситно.* Хліб “садовили” на почесне місце на столі. Свати приходили з хлібиною сватати, дорогих гостей зустрічали хлібом-сіллю, проводжали в останню путь з хлібом.*

Зараз важливо передати нашим нащадкам, нашим дітям пошану до хліба. Буде повага до хліба, до того, хто його зростив, – буде повага до своєї країни, історії свого народу, до себе самого. Недаремно в народі кажуть: *як ти до світу, так і світ до тебе; маємо те, на що заслуговуємо”.*

Наведені твори засвідчують, що студенти глибше поглянули на проблему, розпитували батьків і з’ясовували їх ставлення до хліба, стали відкритіші у своїх роздумах. Мова творів виразна, багата на якісні прикметники, порівняння, фразеологізми. У студентів з’явилося чуття мови, вони доречно використали фразеологізми, навели приклади прислів’їв.

Звичайно, ми подаємо не всі твори, але не можна залишити поза увагою текст з фразеологізмом *піти на небо* – “померти”, який написала студентка 5 курсу Олеся К. (ЕГ). Завдання формулювалося таким чином: використовуючи фразеологізм *піти на небо*, укласти розповідь, яку можна використати в індивідуальній бесіді з дитиною для зняття стресової ситуації. На етапі констатувального експерименту її твір був такого змісту: “ Люди живуть на землі по-різному. Хтось довго, а хтось не дуже. Ми нічого не можемо змінити. Але, *відходячи в інший світ*, людина йде на небо й не припиняє жити, просто ми її не бачимо. Не плач, сонечко, ти підростеш і зрозумієш це”. Під час контрольного зрізу студентка проілюструвала свої роздуми більш образним, зворушливим твором. Презентація творів констатувального етапу,

за словами студентки, заставила її більше розмірковувати, удосконалювати власне мовлення. Твір набув такого змісту: “Ти знаєш, дитино, люди живуть не тільки на землі, а й на небі. Вони *йдуть на небо* після смерті. Там, біля сонця, вони зустрічають ангелів і ті перетворюють їх на зірочки. Ти спостерігав, як яскраво вночі світяться зорі – то люди дивляться на нас згори і радіють, коли ми сміємось, і засмучуються, коли ми плачемо. Так що ти не плач, бо твоя бабуся буде сумувати.

Та потрапити на небо самотійно неможливо. Треба, щоб нас покликали туди, а зробити це можуть у різний час: хтось йде на небо маленьким, а хтось старим, але лише після того, як зроблять всі свої справи на землі. А справи можуть бути різні: хтось народився, щоб бути гарним лікарем або вчителем, хтось повинен мати багато діточок і піклуватися про свою сім’ю. І ти повинен чимось займатися в житті, але найважливіше – бути доброю та щирою людиною, тоді ангели зроблять тебе найяскравішою зірочкою і ти яскраво сятимеш тим людям, які живуть на землі”.

Наступний твір ми також віднесли до високого рівня. По-перше, у ньому оригінальний сюжет, по-друге, мова образна, багата, адаптована до розуміння дитиною, і що важливо – оповідання несе позитивну установку на стосунки між батьками й дітьми, на сприйняття християнських цінностей. На констатувальному етапі дослідження студентка не виявила зацікавлення фразеологізмом *знайшлася дитина*, завдання студентка не виконала.

Раїса О.(ЕГ).

Бог подарував дитинку

Одного зимового вечора мама з донею сиділа біля віконечка. За вікном падав легкий білий сніг, у печі потріскували дрова. Раптом з неба впала зірка і маленька дівчинка спитала: “Мамо, а чому з неба падають зірки? Їх хтось штовхає? ” – “Ні, доню, ще моя мама мені розповіла таку історію. Одна молода сім’я довго чекала дитинку, а вона все не з’являлась і не з’являлась. Одного разу жінка помітила, як під їх віконечко з неба скотилася зірка, а через мить почула плач немовляти в сусідній кімнаті. Жінка й чоловік одразу

підхопилися. Як же вони були здивовані, коли побачили, що вікно в кімнаті було відчинене, а на ліжку лежало немовля й немов чекало на батьків. Так чоловік та жінка знайшли свою доню, яку завжди називали “наша зірочка”.

– Мамо, а хто їм подарував таку чудову зірочку? – спитала дівчинка. – А дарує, доню, діток батько всіх людей на землі, який мешкає не небі, – Бог. Він знає про всі наші мрії й справи, турбується про нас і посилає нам діток, якщо чоловік і жінка дуже цього хочуть. Якщо ти побачиш, що з неба падає зірочка, знай, що це якась сім’я дочекалась свою дитинку. Тому, донечко, у народі говорять: “Дитина знайшлася”.

Звичайно, що не всі змогли досягти високого рівня, як приклад ми подаємо роботу студентки достатнього рівня. У її творі ми спостерігаємо відступ від головної лінії завдання, запозичення сюжету казки, коли ведмедю (зайцю, собаці та ін.) треба допомога, яка пізніше винагороджується. На констатувальному етапі студентка взагалі не змогла виконати завдання. Такі зміни вона пояснює інтересом до фразеологізмів та створення казки.

Світлана Т. (ЕГ).

Дівчинка знайшлася

Зима. Надворі морозно, вкрито все білим снігом. Мама відпочиває, я прилягла біля неї і мені стало затишно й спокійно. І несподівано до хати увійшов тато й сказав, що в нас у Веселки знайшлося телятко. “А звідки я взялася? Мене теж знайшли?” – пронеслося в моїй голові. Я запитала маму. І вона розповіла мені. Мама з татом дуже хотіли дівчинку. Їм сказали, що десь далеко-далеко, на самому краю землі є дві долини. Одна рожева – дівчаток, а друга блакитна – хлопчиків. Знайти їх важко. Мама не повірила в це. Проте тато вирушив їх шукати. Довго мандрував, але все було марно. Одного разу тато йшов лісом, сів перепочити і раптом почув страшний крик і стогін. Він побіг на ці звуки – і скам’янів від побаченого. Ведмежатко потрапило в капкан, а поруч ревіла ведмедиця. Вона ніби волила про допомогу. Очі, як у людини, – повні сліз. Тато подолав страх – і звільнив ведмежатко. А потім від втоми звалився з ніг і заснув. І наснилась йому рожева долина. “Ти хоробра й

добра людина, – сказала чаклунка, – візьми це насіннячко, нехай його покуштує твоя кохана”. Коли тато прокинувся, у руці в нього була якась насінинка. Він все розповів матері. І вона з нього не посміялася, а з’їла цю насінинку. А потім знайшлася я. Лікар з пологового будинку, як тільки я народилася, сказала мамі: “Ваша доня з рожевими щічками”. А мама посміхнулася, бо вона знала, що я з рожевої долини.

На жаль, проводячи контрольний зріз у КГ, ми не змогли відібрати тексти, які можна віднести до високого й достатнього рівня. Наведемо текст, який віднесли до середнього рівня.

Оксана С. (КГ): “У Мишка вчора був день народження. Йому подарували багато подарунків, серед яких був і набір машинок. Хлопчиків дуже хотілося показати хлопцям у дитсадку нові іграшки. Мама дозволили взяти лише одну машинку, але він узяв усі. Цілий день діти гралися іграшковими машинками. Але після денного сну Мишко не знайшов у шафі свої машинки і почав плакати. Вихователь запитала у дітей, хто взяв машинки, але всі мовчали. Тоді вона сказала, що вушка завжди видають нечесних дітей, вони зараз почервоніють і вона визнає, хто це зробив. Тут Андрій закрив руками свої вуха. Вихователька все зрозуміла і сказала: “На злодієві і шапка горить”.

Як бачимо, студентка не змогла цікаво подати зміст події, у тексті були фактичні помилки (спочатку говорить, що діти гралися машинками *цілий день*, потім зауважує, що *після денного сну* Мишко не знайшов у шафі свої машинки), нелогічно ввела фразеологізм *злодієві і шапка горить* до тексту, хоча саме в таких випадках його й вживають.

Не менш вагомим показником результативності дослідно-експериментальної роботи ми також уважали позитивні зміни щодо рівнів виразності мовлення студентів експериментальної груп за методичним критерієм. Про це свідчать конспекти розроблених занять, відеоматеріали занять, які студенти проводили з дітьми під час педагогічної практики в ДНЗ. Звичайно, це можна пояснити й тим, що ми започатковували лонгітюдний

експеримент у той час, коли студенти ще не вивчали дисципліну “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія і методика навчання дітей української мови та розвитку мовлення в дошкільних закладах з російськомовним режимом роботи” і відповідно не мали знань з методики, а наприкінці експерименту закінчили опрацьовувати курси, поглибили й узагальнили свої знання, пройшли педагогічну практику, брали участь у обговоренні конспектів занять і самих занять, що теж сприяло підвищенню рівня знань.

Наочно результати формувального етапу експерименту щодо увиразнення мовлення студентів експериментальної групи за методичним критерієм відображено на рисунку 2.4.

Увиразнення мовлення студентів ЕГ соціально-обрядовими фразеологізмами за методичним критерієм

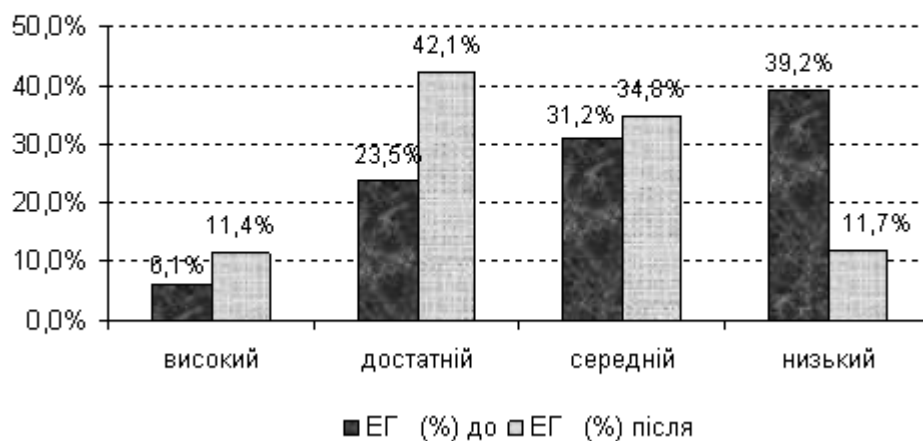

Рис. 2.4. Динаміка увиразнення мовлення студентів ЕГ соціально-обрядовими фразеологізмами за методичним критерієм

Наприкінці формувального етапу експерименту ми переконалися, що переважна кількість студентів експериментальної групи на високому, достатньому й середньому рівнях володіють знаннями програм з розвитку мовлення дошкільників, діагностичними методиками оцінки дитячого мовлення, технологіями навчання дошкільників щодо створення власних висловлювань тощо. Це дозволило нам судити про вагомий розвиток усіх без виключення критеріїв методичного напрямку.

На час закінчення повного циклу увиразнення мовлення за розробленими педагогічними умовами студенти експериментальних груп показали позитивну динаміку покращення результатів. Статистичну обробку діагностичних матеріалів після формувального етапу експерименту порівняно з результатами констатувального за мотиваційним, когнітивним, мовленнєвим та методичним критерієм разом для контрольної й експериментальної груп представлено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Динаміка увиразнення мовлення студентів
КГ та ЕГ (до, після експерименту, у %)

Критерії		Мотиваційний		Когнітивний		Мовленнєвий		Методичний	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Рівні	до	10,5	10,8	6,6	6,8	5,6	5,8	6,1	6,1
	після	13,5	16,2	9,8	11,2	8,6	10,9	9,4	11,4
Достатній	до	16,6	16,1	18,0	18,5	22,6	23,0	23,1	23,5
	після	21,8	43,1	23,7	49,1	25,4	43,7	25,4	42,1
Середній	до	25,3	24,6	27,7	27,5	32,8	32,3	30,5	31,2
	після	34,6	32,9	32,3	31,3	38,2	34,2	34,2	34,8
Низький	до	47,6	48,5	47,7	47,2	39,0	38,9	40,3	39,2
	після	30,1	7,8	34,2	8,4	27,8	11,2	31,0	11,7

Як свідчить таблиця, на прикінцевому етапі дослідного навчання суттєва різниця між результатами ЕГ та КГ особливо була відчутною за показниками мотиваційного та когнітивного критеріїв. Так, високий рівень мотиваційного компонента був характерний для 16,2% студентів ЕГ і 13,5% - КГ (було 10,8% і 10,5% відповідно), на достатньому рівні перебували 43,1% майбутніх вихователів ЕГ і 21,8% - КГ (на констатувальному етапі було 16,1% і 16,6% відповідно); середній рівень виявили 32,9% студентів ЕГ і 34,6% - КГ (до експерименту було 24,6% - в ЕГ і 25,3% - у КГ) і на низькому рівні знаходилися 7,8% майбутніх вихователів експериментальної і 30,1% - контрольної груп (було 48,5% і 47,6% відповідно).

Щодо когнітивного компонента сформованості виразного мовлення

майбутніх вихователів ДНЗ, то результати рівнів виявилися такими: високий – виявили 11,2% ЕГ і 9,8% - КГ (було 6,8% і 6,6% відповідно), достатній – 49,1% ЕГ і 23,7% КГ (до експерименту - 18,5% ЕГ і 18% КГ), середній – 31,3% ЕГ і 32,3% КГ (було 27,5% ЕГ і 27,7% КГ) і низький – 8,4% ЕГ і 34,2% - КГ (на констатувальному етапі було 47,2% ЕГ і 47,7% - КГ).

Незважаючи на позитивну динаміку, за показниками мовленнєвого та методичного критеріїв таких суттєвих зрушень не відбулося. Так, високий рівень мовленнєвого компонента був характерний для 10,9% студентів ЕГ і 8,6% - КГ (було 5,8% і 5,6% відповідно), на достатньому рівні перебували 43,7% майбутніх вихователів ЕГ і 25,4% - КГ (на констатувальному етапі було 23,0% і 22,6% відповідно); середній рівень виявили 34,2% студентів ЕГ і 38,2% - КГ (до експерименту було 32,3% - в ЕГ і 32,8% - у КГ) і на низькому рівні знаходились 11,2% майбутніх вихователів ЕГ і 27,8% - КГ (було 38,9% і 39,0% відповідно).

Щодо методичного компонента сформованості виразного мовлення майбутніх вихователів ДНЗ, то результати рівнів виявилися такими: високий – виявили 11,4% ЕГ і 9,4% - КГ (було 6,1% і 6,1% відповідно), достатній – 42,1% ЕГ і 25,4% КГ (до експерименту 23,5% ЕГ і 23,1% КГ), середній – 34,8% ЕГ і 34,2% КГ (було 31,2% ЕГ і 30,5% КГ) і низький – 11,7% ЕГ і 31,0% - КГ (на констатувальному етапі було 39,2% ЕГ і 40,3% - КГ).

Достовірність результатів, статистичний аналіз яких проводився за допомогою електронних таблиць MS Excel за t-критерієм Стьюдента, становить 95 %.

Отже, результати експериментальної роботи дозволили дійти висновку щодо ефективності розробленої експериментальної моделі увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, оптимальності визначених педагогічних умов.

Висновки з другого розділу

1. Гіпотетично визначені й теоретично обґрунтовані педагогічні умови увиразнення мовлення майбутніх вихователів було перевірено шляхом проведення експерименту, який гармонійно вписувався в процес їх мовно-мовленнєвої підготовки. Процедура проведення експерименту включала констатувальний, формувальний та контрольний етапи. Експериментальне навчання проводилося на базі Інституту педагогіки і психології ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” протягом 2001 – 2010 років. В експерименті брали участь студенти денної форми навчання.

2. Для оцінки рівня мовлення студентів було визначено критерії та показники, а саме:

- мотиваційно-пізнавальний, показниками якого є інтерес до національної мовної культури, етнічної історії, до споконвічних світоглядних уявлень людей, їх духовного життя; прагнення до вдосконалення власного мовлення; зацікавленість і спрямованість стосовно вживання прислів'їв, приказок, фразеологізмів у власному мовленні;

- когнітивний – передбачав оцінку знань з фразеології, лексики, сформованість умінь визначати та аналізувати фразеологічні вислови, зокрема: уміння призбирувати фразеологізми з живого народного мовлення, здійснювати стилістичну диференціацію фразеологізмів у функціонально-стилістичному, емоційно-експресивному, історико-стилістичному плані;

- мовленнєвий – виявляв уміння створювати тексти з фразеологізмами, аналізувати чуже і власне мовлення щодо виразності, образності, граматичної правильності, самостійно усувати помилки у власному мовленні, актуалізувати потрібні фразеологізми, прислів'я і приказки, доречні саме в конкретній ситуації;

- методичний – передбачав наявність знань змісту програми з розвитку мовлення дошкільників, принципів, засобів і методів мовленнєвої роботи;

володіння діагностичними методиками оцінки дитячого мовлення та технологіями ознайомлення дітей з поняттями полісемії, антонімії й синонімії, переносним значенням слів та словосполучень.

На основі критеріального апарату за допомогою низки діагностичних методик (анкетування, тестування, опитування, мовно-мовленнєвих вправ і завдань), а також аналізу результатів поточного й підсумкового контролю було схарактеризовано чотири рівні: високий, достатній, середній і низький.

3. Результати констатувального зрізу показали недостатню розвиненість мотиваційних настанов (кількісні показники вмотивованості студентів щодо увиразнення власного мовлення в групах КГ, ЕГ істотно не відрізнялися), відсутність системних глибоких знань з лексикології, фразеології (за когнітивним компонентом мали низький рівень знань із шкільного курсу української мови), слабку обізнаність з програмно-педагогічними засобами розвитку дошкільників. Найвищими в цілому виявилися показники за мовленнєвим критерієм. Водночас рівень етнолінгвістичної обізнаності був недостатнім.

4. Цілеспрямована експериментальна робота з увиразнення мовлення майбутніх вихователів на формувальному етапі відбувалась послідовно. Комплексна реалізація педагогічних умов (забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів; занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, віддзеркалених у фразеології; цілеспрямоване послідовне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту) на кожному з етапів навчання мала своє наповнення. Так, на першому, мотиваційно-пізнавальному, етапі, метою якого передбачалося зацікавлення й мотивація щодо вивчення культури, звичаїв і обрядів українців, прищеплення інтересу стосовно дослідження мовної картини світу, спрямування студентів на увиразнення мовлення, провідною умовою було занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів. На основі

міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів інтегрувалися елементи змісту курсів “Сучасна українська мова”, “Українське народознавство в дошкільному закладі”, “Дошкільна лінгводидактика”, “Теорія і методика навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення в дошкільних навчальних закладах з російськомовним режимом роботи”, “Дитяча література”, що забезпечувало комплексний вплив на процес виразнення мовлення студентів. На цьому етапі студенти укладали портфоліо, аналізували літературу народознавчого напрямку, виконували мовні й частково-мовленнєві вправи; під час практичних занять з української мови в студентів було виявлено рівень залишкових знань і вмінь зі шкільного курсу фразеології.

На кумулятивному етапі робота переважно спрямовувалась на розширення активного словникового запасу студентів через перенесення якомога більшої кількості фразеологізмів з пасивного словника в активний, усвідомлення додаткових відтінків значень, стилістичних властивостей фразеологізмів. Провідним на цьому етапі був лінгвістичний напрям, який реалізовувався під час практичних занять з української мови та спецсемінару. Основними засобами другого етапу були етнолінгвістичний матеріал, власне зібраний фразеологічний матеріал, вправи (мовні, частково-мовленнєві й безпосередньо-мовленнєві), що спрямовувалися на засвоєння, повторення, закріплення й контроль за якістю засвоєння матеріалу фразеологічного змісту. Розроблена система когнітивно-розвивальних вправ ґрунтувалася на практичних методах навчання в різних формах самостійної аудиторної та позааудиторної роботи.

На третьому етапі (проектувальному), мета якого полягала в розвитку умінь та навичок оперування фразеологізмами, прислів'ями й приказками у професійній комунікації, особливу увагу приділяли літературно-творчому напрямку, який реалізовувався під час практичних занять з української мови, дошкільної лінгводидактики, теорії й методики навчання дітей української

мови в ДНЗ та розвитку мовлення в дошкільних закладах з російськомовним режимом роботи і полягав у відборі фразеологізмів та уведенні їх до тлумачних словників, підготовці доповідей, рефератів, написанні есе, текстів із застосуванням фразеологізмів. Провідним методом роботи були мовно-мовленнєві вправи.

На останньому етапі навчання, метою якого було підготувати студентів до активної пошуково-дослідницької діяльності, готовності експериментувати з фразеологізмами при створенні текстів, до формування умінь проявляти набуті знання під час педагогічної практики, застосовувалися вправи на тлумачення фразеологізму, складання за змістом сталого вислову оповідань, казок, написання рефератів, курсових і наукових робіт, розробка занять для дошкільників з уведенням фразеологізмів. Найголовнішим складником заключного етапу був методичний напрям.

5. За результатами проведеного на прикінцевому етапі контрольного зрізу виявилася позитивна динаміка в рівнях знань і вмінь. Так, значно підвищилися показники високого та достатнього рівнів за мотиваційним і когнітивним критеріями, за мовленнєвим критерієм відбулося значне поліпшення достатнього рівня. Одержані результати підтвердили гіпотезу стосовно педагогічних умов увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами.

ВИСНОВКИ

Здійснене в дисертаційній роботі узагальнення теоретичних й експериментальних даних дозволило дійти таких **висновків**:

У дисертації досліджено увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами, визначено педагогічні умови й експериментально доведено їх ефективність.

1. Увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів розуміємо як процес кількісного та якісного збагачення словника широкою палітрою образних засобів, фразеологізмів, прислів'їв і приказок, що забезпечують мовленнєве самовираження особистості, допомагають найточніше, найяскравіше висловити власні думки, почуття, стани. Фразеологічні одиниці розуміємо як стійкі, відтворювані, експресивні, з допуском варіантності поєднання слів із цілісним значенням; соціально-обрядові фразеологізми – як стійкі словосполучення, що вербалізують феномен духовної культури, тобто вірування, звичаї та обряди, моральні норми поведінки українського народу; “евфемізація” – як спосіб заміни точних однослівних назв предметів іншими, описовими, з міркувань їх пом'якшення, ввічливості, пристойності тощо.

2. Критеріями виразного мовлення майбутніх вихователів виступили: мотиваційний (показники: інтерес до національної мовної культури, етнічної історії, що відбито у віруваннях, повір'ях, обрядах, у міфології, прикметах, віщуваннях, і вербалізованих у народному слові; прагнення до вдосконалення власного мовлення, пов'язаного з активною позицією в застосуванні різних мовних і позамовних засобів його увиразнення; зацікавленість і спрямованість майбутніх вихователів до вживання соціально-обрядових фразеологізмів у власному мовленні); когнітивний (показники: наявність знань із фразеології, розуміння фразеологічних одиниць як засобу увиразнення мовлення майбутніх вихователів; сформованість умінь визначати та аналізувати фразеологічні вислови, виявляти їх стилістичну приналежність, здійснювати стилістичну диференціацію фразеологізмів-

синонімів у функціонально-стилістичному, емоційно-експресивному, історико-стилістичному аспектах); мовленнєвий (показники: сформованість умінь створювати зв'язні тексти, використовуючи лексичне багатство мови, фразеологізми, фразеологічні синоніми; аналізувати чуже й власне мовлення щодо виразності, граматичної правильності та самостійно усувати помилки у власному мовленні; миттєво актуалізувати потрібні фразеологізми, доречні саме в конкретній ситуації); методичний (показники: обізнаність із програмами і методами розвитку мовлення дошкільників; володіння методикою ознайомлення дітей з поняттями полісемії, антонімії й синонімії, переносним значенням слів та словосполучень).

3. У дослідженні було визначено та схарактеризовано чотири рівні виразного мовлення (високий, достатній, середній, низький). За результатами констатувального етапу з'ясовано, що високий рівень виразності мовлення виявили 7,2% студентів – КГ і 7,3% - ЕГ, достатній – 20,0% - КГ і 20,2% - ЕГ, середній – 29,0% - КГ і 28,9% - ЕГ, низький – 43,4% - КГ і 43,4% - ЕГ.

4. Педагогічними умовами увиразнення мовлення майбутніх вихователів було обрано: занурення студентів в історико-культурний аналіз народних звичаїв, обрядів, норм поведінки, віддзеркалених у фразеології; цілеспрямоване послідовне упровадження в навчальний процес ВНЗ системи когнітивно-розвивальних вправ фразеологічного змісту; забезпечення міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків фахових дисциплін мовознавчого, літературознавчого й педагогічного циклів.

5. Розроблено модель поетапного увиразнення мовлення майбутніх вихователів, у якій відбито логіку реалізації педагогічних умов на кожному з послідовних етапів навчання (мотиваційно-пізнавальному, кумулятивному, проектувальному й транслювальному). Метою мотиваційно-пізнавального етапу було формування мотивації студентів щодо вивчення звичаїв і обрядів українців, увиразнення власного мовлення, занурення студентів у цілеспрямовану роботу з дослідження звичаїв, обрядів. На кумулятивному етапі поглиблювались інтереси майбутніх вихователів до звичаїв і обрядів

українців, увиразнення власного мовлення фразеологізмами, вивчалися теоретичні питання фразеології, збагачувався активний словниковий запас. Ефективне увиразнення мовлення майбутніх вихователів відбулось у процесі вивчення спецсемінару “Роль фразеології у формуванні мовної картини світу майбутніх вихователів ДНЗ”. На проектувальному етапі закріплювалися теоретичні питання фразеології, навички роботи з матеріалом фразеологічного змісту, вміння створювати тексти з фразеологізмами. На транслявальному етапі активізувалась науково-дослідницька діяльність студентів, використовувалися набуті знання й уміння під час педагогічної практики.

У дослідженні послідовно було застосовано когнітивно-розвивальні вправи як провідний метод увиразнення мовлення, систематизовано й укладено їх за: дидактичною метою, лінгвістичним змістом, етапом виконання, характером розумової діяльності, організацією студентів, місцем виконання.

6. Контрольний зріз засвідчив позитивну динаміку в рівнях сформованості виразного мовлення студентів ЕГ: високий – 8,6% (у КГ – 10,9%), достатній – 25,4% (у КГ – 43,7%), середній – 38,2% (у КГ – 34,2%), низький – 27,8% (у КГ – 11,2%).

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у формуванні готовності студентів випускних курсів спеціальності “Дошкільна освіта” до увиразнення мовлення дітей дошкільного віку образними словами та виразами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова : фразеологія / Авксентьев Л. Г. – Х. : Вища шк., 1983. – 137с.
2. Алефиренко Н. Ф. Структурно-семантический анализ компаративных фразеологизмов современного украинского языка : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Укр. язык” / Н.Ф. Алефиренко. – К., 1978. – 24 с.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко – Х. : Вища шк, 1987. – 133, [2] с.
4. Аматьєва О. П. Методика навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання (російська мова)” / О. П. Аматьєва. – О., 1997. – 24 с.
5. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення : навч. посіб. для ун-тів / Н. Д. Бабич. – Л. : Світ, 1990. – 232 с.
6. Бабич Н. Д. Соотношение общенародного и узколокального в фразеологии украинского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : “Укр. язык”/ Н. Д. Бабич. – Одесса, 1972. – 20 с.
7. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1971–Ч. 2. – 91 с.
8. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство”/ Я. А. Баран. – К., 1999. – 32 с.
9. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. для студ. вищ. навч закл. / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с. – (Альма-матер).
10. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку : становлення фахівця в умовах навчання : [монографія] / Беленька Г. В. – К. : Світич, 2006. – 304 с.

11. Бігусяк М. В. 3 лексикони родильного обряду у гуцульських говірках / Михайло Бігусяк // Український діалектологічний збірник : [пам'яті Тетяни Назарової / редкол.: П. Ю. Грищенко(відп. ред.) та ін. – К., 1997. – Кн. 3. – С. 293–300.
12. Бігусяк М. В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.
13. Біляєв О. Методика мови як наука / О. Біляєв // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 20–24, 49–50.
14. Богдан С. Мовлення українських дітей і Всесвіт рідного слова / С. Богдан // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 16–21.
15. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – К. : Вища шк., 2007. – 542 с.
16. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до семи років: [монографія] / Алла Богуш. – К. : Вид. дім „Слово”, 2004. – 376 с.
17. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підруч. для студ. вищ. навч. закл. ф-тів дошк. освіти / А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик. – К. : Вид. дім „Слово”, – 2006. – 304 с.
18. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2002. – 407 с.
19. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : практикум / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища шк., 2003. – 206 с.
20. Бойківщина : іст.-етнограф. дослідж. / З. Є. Болтарович, А. Ф. Будзан, Р. П. Герасимчук та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 304 с.
21. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні : іст.-етнограф. дослідж. / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.

22. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість у сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України) / В. К. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1979. – 134 с.
23. Боярова Л. Г. Синонімічні ряди у лексико-фразеологічній семантичній групі з ідентифікатором “умерти” / Л. Г. Боярова // Вісн. Харк. ун-ту. – 1981. – № 217 : Філологія. – С. 23–29.
24. Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братислава : Словац. пед. вид-во, 1990. – 160 с.
25. Веселовський А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовський. – Л. : Гослитиздат, 1940. – 646 с.
26. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Х. К. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
27. Водолага Н. В. Навчання розповідання дітей старшого дошкільного віку в театральній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Н. В. Водолага. – О., 2001. – 20 с.
28. Волков Г. Н. Этнопсихология : учеб. для сред. и высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. / Волков Г. Н. – М. : Академия, 2000. – 176 с.
29. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнограф. нарис / Олекса Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 591 с.
30. Виноградова Л. Н. Откуда берутся дети? Полесские формулы о происхождении детей / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор : этнолингвист. изучение Полесья. – М., 1995. – С. 235– 239.
Выготский Л. С. Психология развития ребёнка / Л. С. Выготский. – М. : Смысл : Эксмо, 2005. – 512 с.
31. Гаврилук Н. К. Картографирование явлений духовной культуры : (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. К. Гаврилук. – К. : Наук. думка, 1981. – 279 с., ил.

32. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення / Н. В. Гавриш. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
33. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / [Іван Франко (зібр., упоряд. і поясн.). – 2-ге вид. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006– . – Т. 1 : А–Діти. – 2006. – 832 с.
34. Гвоздевич С. Архаїчні елементи у родильній обрядовості поліщуків (к. XIX – 30-ті роки XX ст.) / Стефанія Гвоздевич // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 247.
35. Голуб Н. Б. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення лексикології в школі / Голуб Н. Б. // Освіта Донбасу. – 2003. – № 1 (96). – С. 18–21.
36. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
37. Гончарова Н. Л. Категорія „компетентность” и „компетенция” в современной образовательной парадигме [Электронный ресурс] / Н. Л. Гончарова. – Режим доступа: www.nctu.ru
38. Горбачевич К. С. Нормы современного русского литературного языка / К. С. Горбачевич. – М. : Просвещение, 1981.– 208 с.
39. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горошкіна ; М-во освіти і науки України ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
40. Грица Т. Г. Матеріали до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області / Грица Таміла Георгіївна // Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грица Таміла Георгіївна. – Х., 1996. – С. 121–181.
41. Грищенко Г. П. Концептуальні засади моделі вчителя (викладача)-предметника / Г. П. Грищенко // Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства : матеріали Міжнар.

наук.-теорет. конф. до 80-ї річниці НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 14–23.

42. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, Т. 1 : А–Ж. – 1996. – 496 с.

43. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, Т. 2 : З–Н. – 1996. – 588 с.

44. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, Т. 3 : О–П. – 1997. – 508 с.

45. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, Т. 4 : Р–Я. – 1997. – 616 с.

46. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз, 2000– . – Т. 1 : А–З. – ХСVI, 699 с.

47. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття): затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896 // Освіта. – 1993. – груд. – № 44–46. – С. 2–15. – (спецвыпуск).

48. Дидактика современной школы : пособие для учителей / [Б. С. Кобзарь, Г. Ф. Кумарина, Ю. А. Кусый и др. ; под ред. В. А. Онищука]. – Киев : Рад. шк., 1987. – 351 с. – (Пед. б-ка).

49. Доленко М. Материалы к словарю диалектных фразеологизмов Подолья / М. Доленко // Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1975. – С. 131–161.

50. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови : посіб. для вчителів і студентів / Т. К. Донченко. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 264 с.

51. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної (української мови) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Донченко Тамара Кузьмівна. – К., 2001. – 459 с.
52. Дороз В. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у школах з російською мовою навчання : [монографія] / В. Дороз. – К. ; Ніжин : ТОВ Вид-во “Аспект-Поліграф”, 2006. – 184 с.
53. Дружененко Р. С. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Дружененко Раїса Сергіївна. – Херсон, 2005. – 281 с.
54. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.] ; за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, Т. 1 : А–Г. – 1982. – 631 с.
55. Етнографія України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. А. Макарчук (ред.). – 2-ге вид. перероб., та доп. – Л. : Світ, 2004. – 520 с.
56. Єрмоленко С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення рідної (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–33.
57. Жива скарбниця : посіб. з народознавства / [авт.-упоряд. Трубіцина В. Д.] / за заг. ред. А. П. Загнітка. – Донецьк : ЦПА, 2000. – 176 с.
58. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за наук. ред. Ніколаєва С. ; пер. з англ. Шерстюк О. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
59. Здоровега М. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / М. І. Здоровега. – К. : Наук. думка, 1978. – 158 с. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография : [пер с нем. / Д. К. Зеленин ; примеч. Т. А. Бернштам и др. ; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая]. – М. : Наука, 1991. – 507, [4] с.
60. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Зорівчак Р. П. – Л. : Вища шк., 1983. – 175 с.

61. Ильин М. Основы теории упражнений по иностранному языку / Ильин М. ; под ред. В. С. Цейтлина. – М. : Педагогика, 1975. – 172 с.
62. Илькова А. П. Педагогические условия включения пословиц и поговорок в систему развивающей речевой работы с дошкольниками : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / А. П. Илькова. – М., 2001. – 22 с.
63. Іларіон, митрополит Дохристиянські вірування українського народу іст.-реліг. моногр. : факсимільне відтворення за виданням 1965 р., Вінніпег / митрополит Іларіон. – Вид. 2-ге. – К. : АТ “Обереги”, 1994. – 424 с.
64. Карабулатова И. С. Региональная этнолингвистика : современ. этнолингвист. ситуация в Тюмен. обл. / Карабулатова И. С. – Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2001. – 50 с.
65. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти / Караман С. О. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
66. Коваль В. И. Образование фразеологических единиц и фразеомообразовательный анализ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Коваль Владимир Иванович. – Минск, 1982. – 237 с.
67. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. В. О. Винника. – К. : Рад. шк., 1988. – 198, [1] с.
68. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та укр. перспективи : бібліотека з освітньої політики / О. В. Овчарук (заг. ред.). – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
69. Кононенко В. І. Рідне слово : підруч. для шк. з поглибл. вивч. укр. мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / В. І. Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 305 с.
70. Кононенко П. Українознавство в системі освіти / П. Кононенко // Освіта. – 2000. – № 47/48. – С. 8–9.

71. Концепція національного виховання : схвалена Всеукр. пед. радою працівників освіти 30 черв. 1994 р. // Рідна шк. – 1995. – № 6. – С. 18–25.
72. Котик Т. М. Теорія і практика становлення та розвитку української дошкільної лінгводидактики : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Котик Тетяна Миколаївна. – О., 2005. – 406 с.
73. Котик Т. М. Теорія і практика становлення та розвитку української дошкільної лінгводидактики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія й методика навчання” / Т. М. Котик. – О., 2005. – 40 с.
74. Котик Т. Українська дошкільна лінгводидактика: історія, здобутки, перспективи / Котик Т. – О. : СВД М. П. Черкасов, 2004. – 296 с.
75. Крутій К. Технологія діяльнісного підходу до навчання мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку / Катерина Крутій // Дошк. освіта. – 2005. – № 4 (10). – С. 35–47.
76. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко (кер), Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. ; гол. ред. С. В. Головка. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
77. Культура мовлення вчителя-словесника / уклад. О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, Л. О. Попова та ін.]. – Луганськ : Навч. кн., 2007. – 112 с.
78. Культура української мови : довідник / [авт. кол.: С. Я. Єрмоленко (кер.), Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.] ; за ред. і з передм. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 301, [1].
79. Кухарьонк Т. І. Родильна обрядовість на Поліссі / Т. І. Кухарьонк, З. П. Росінська // Нар. творчість та етнографія. – 1985. – № 6. – С. 45–48.
80. Ларин Б. А. Об евфемизмах / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – С. 101–144.
81. Лингвистическое краеведение : межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, ПГПИ, 1991. – 99 с.

82. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Лідія Лисиченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 1998. – Т. 6. – С. 129–144.
83. Логвин В. Родильна обрядовість українців: минуле й сучасне / В. Логвин // Родовід. – 1994. – № 7. – С. 38–43.
84. Лозинський Й. І. Українське весілля / Лозинський Й. І. – К. : Наук. думка, 1992. – 175 с.
85. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
86. Луцан Н. І. Теорія і практика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Луцан Надія Іванівна. – О., 2005. – 466 с.
87. Маковій Г. Затоптаний цвіт / Г. Маковій // Неопалима купина. – 1993. – № 3/4. – С. 86.
88. Маркотенко Т. С. Аксеологічність українських прислів'їв та приказок / Т. С. Маркотенко // *Materialy V Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granic – 2009»* Volume 11. *Pedagogiczne nauki.: Przemysł/ Nauka I studia* – 88 str.
89. Маркотенко Т. С. Відображення православної віри у фразеологічних одиницях родильної обрядовості / Т. С. Маркотенко // *Християнство й українська мова : матеріали наук. конф.* – Л., 2000. – С. 266–273.
90. Маркотенко Т. С. Відображення родильних звичаїв та обрядів в українській фразеології / Т. С. Маркотенко // *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка.* – 2000. – № 4 : *Філол. науки.* – С. 147–152.
91. Маркотенко Т. С. Народна фразеологія як джерело сприйняття життєвих цінностей українського народу / Т. С. Маркотенко // *Збірник наукових праць: пед. науки.* – Херсон, 1998. – Вип. II. – С. 147–150.
92. Маркотенко Т. С. Осмислення концепту “душа” студентами під час вивчення фразеології української мови / Т. С. Маркотенко // *Вісн. Луган.*

нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 23 (186), Ч. 2 : Пед. науки. – С. 290–298.

93. Маркотенко Т. С. Пошлюблення в українській фразеології / Т. С. Маркотенко // Соціально-педагогічне забезпечення гуманітарної освіти спеціаліста технічного профілю : матеріали наук. конф. : у 2 ч. – Черкаси, 1999. – Ч. II. – С. 80–85.

94. Маркотенко Т. С. Сватання в українській фразеології / Т. С. Маркотенко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 1999. – № 5 : Філол науки. – С. 89–93.

95. Маркотенко Т. С. Увиразнення мовлення вихователів – шлях до збагачення мовлення дітей / Т. С. Маркотенко // Вихователь-методист дошк. закл. – 2010. – № 3. – С. 7–11.

96. Маркотенко Т. С. Увиразнення мовлення майбутніх вихователів фразеологізмами / Т. С. Маркотенко // Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – 2009. – № 6. – С. 153–156.

97. Маркотенко Т. С. Увиразнення мовлення – один із напрямів професійної підготовки вихователя / Т. С. Маркотенко // Плекаємо особистість : наук.-метод. альманах. – Луганськ, 2010. – Вип. 2. – С. 73–78.

98. Маслова В. А. Лингвокультурологія / В. А. Маслова. – М. : Академія, 2001. – 208 с.

99. Мацько Л. Українська мова у вищій школі України/ Любов Мацько // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 24 – 26.

100. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мельник Лариса Володимирівна. – Луганськ, 2001. – 206 с.

101. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови : конструювання, редагування, перекл. : посіб. для вчителів / Мельничайко В. – К. : Рад. шк., 1984. – 223 с.

102. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.

103. Милорадович В. Народне обряды и песни Лубенського узда / В. Милорадович // Сб. ХИФО. – 1897. – Т. 10.
104. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Міняйло Роман Вікторович. – Луганськ, 2001. – 261 с.
105. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология : [учеб. пособие для філол. спец. ун-тов] / В. М. Мокиєнко В. М. – М. : Высш. шк., 1980. – 207 с.
106. Навчально- й науково-дослідна робота студентів-філологів : навч.-метод. посіб. для студ. / [М. І. Пентиліук, І. В. Гайдаєнко, Т. Г. Окуневич та ін.]. – К. : Ленвіт, 2010.
107. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті : проект / М-во освіти і науки України, АПН України. – К. : Шк. світ, 2001. – 24 с.
108. Неживий О. І. Дидактичний матеріал з народознавства на уроках української мови / О. І. Неживий, В. Д. Ужченко. – К. : Освіта, 1995. – 287 с.
109. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. : для студ. вищ. та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконтіт, 1998– Т. 1 : А–Є. – 1998. – 910 с.
110. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. : для студ. вищ. та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконтіт, 1998– Т. 2 : Ж–ОБД. – 1998. – 910 с.
111. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. : для студ. вищ. та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконтіт, 1998– Т. 3 : ОБЕ–РОБ. – 1998. – 927 с.
112. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. : для студ. вищ. та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконтіт, 1998– Т. 4 : РОБ–Я. – 1998. – 941 с.
113. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і

широкого громадянства : факс. вид. 1936 р. / Іван Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 72 с. – (Б-ка рідної мови).

114. Олійник І. С. Україно-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х. : Прапор, 1997. – 462 с. – (Від А до Я).

115. Олійник М. Бути на божій правді : фразеологізми зі значенням „померти” у гуцульських говірках / М. Олійник // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф. – Л., 2000. – С. 279–288.

116. Оліфіренко В. Таємниця духовного скарбу : із популяр. народознавства / В. Оліфіренко, Ф. Пустова // Донбас. – 1994. – № 1–6. – С. 43–54.

117. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] / Онишкевич М. Й. – К. : Наук. думка, 1984– Ч. 1 : А–Н. – 1984. – 495 с.

118. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] / Онишкевич М. Й. – К. : Наук. думка, 1984– Ч. 2 : О–Л. – 215 с.

119. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології, записані у Зелениці Надвірнянського повіту, 1907–1908 / Анатолій Онищук // Матеріали до гуцульської етнології. – Л., 1909. – Т. 11. – С. 1–139.

120. Онкович Г. Українознавство і лінгводидактика : навч. посіб. / Ганна Онкович ; М-во освіти і науки України, Держ. акад. кер. Кадрів України. – К. : Логос, 1997. – 104 с.

121. Остапенко Н. М. Теорія і практика формування лінгводидактичних компетентностей у студентів філологічних факультетів ВНЗ / Н. М. Остапенко. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 330 с.

122. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению : пособие для учителей иностр. яз. / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.: ил.

123. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М. : Рус. яз., 1989. – 276, [1] с.

124. Пашковская Н. А. Лингводидактические основы обучения русскому языку : пособие для учителя / Пашковская Н. А. – К. : Рад. шк., 1990. – 190, [1] с. – (Б-ка учителя рус. яз. и лит.).
125. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
126. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М. Д. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
127. Пентилюк М. Теоретичні основи навчання стилістики в середній школі : дис. ... [у формі наук. доп.] д-ра пед. наук : 13.00.02 / Пентилюк Марія Іванівна. – К., 1996. – 56 с.
128. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : зб. вправ: навч. посіб. для вузів / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 1995. – 284 с.
129. Пономарьов А. Українська етнографія : курс лекцій / Пономарьов А. – К. : Либідь, 1994. – 317 с.
130. Потапенко О. І. Словник символів / Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. – К. : Ред. часопису “Народознавство”, 1997. – 143 с.
131. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник / О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
132. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : посіб. для студ. пед. ун-тів та ін-тів / С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна та ін. ; за ред. Пентилюк М. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
133. Програми педагогічних інститутів. Сучасна українська літературна мова/ укл. П. С. Дудик і М. Я. Плющ; відпов. за вип.. М. Д. Чебурко. – К.: Вища шк., 1972. – 43 с.
134. Про освіту : Закон України : з внесеними змінами і доповненнями // Голос України. – 1996. – 25 квіт.
135. Прокопенко Л.І. Увиразнення мовлення майбутніх учителів історії професійно-орієнтованими фразеологізмами : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія й методика навчання” / Л. І. Прокопенко. – О., 2005. – 20 с.

136. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Радевич-Винницький Я. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 360 с.

137. Радченко О. А. Лингвофилософский неоромантизм Й. Л. Вайсгербера / Радченко О. А. // Вопр. языкознания. – 1993. – № 2. – С. 107–114.

138. Радченко О. А. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдианство / Радченко О. А. // Вопр. языкознания. – 2001. – № 3. – С. 96–125.

139. Ройзензон Л. И. Современные аспекты изучения фразеологии / Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе [докл. конф. / редкол.: В. Л. Архангельский, А. М. Бабич, С. Е. Крючков ; под ред. Р. Н. Попова. – [Вологда], 1967. – С. 68–81.

140. Романюк П. Ф. Лексика некалендарных обрядов Правобережного Полесья (на материале свадебного обряда) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Романюк Петр Федорович. – Киев, 1984. – 294 с.

141. Руденко Ю. А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання (українська мова)” / Ю. А. Руденко. – О., 2003. – 21 с.

142. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.

143. Русова С. Нові методи дошкільного виховання / Софія Русова // Дошк. виховання. – 1992. – № 2/3. – С. 13.

144. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. для студ. пед. фак. / Савченко О. Я. – К. : Абрис, 1997. – 416 с. – (Трансформація гуманітар. освіти в Україні).

145. Садохин А. П. Етнологія : учеб. словарь : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / А. П. Садохин – М. : Гардарики, 2002. – 208 с.
146. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.
147. Семенов О. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника : навч.-метод. посіб. / Семенов О. – К. ; Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – 108 с.
148. Сидоренко К. П. Фразеологические единицы терминологического происхождения : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / К. П. Сидоренко. – Л., 1979. – 22 с.
149. Симоненко Т. В. Теорія і практика формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : [монографія] / Симоненко Т. В. – Черкаси : Вид-во Вовчок О. В., 2006. – 328 с.
150. Скаб М. Християнське уявлення про душу людини крізь призму української мови / М. Скаб // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф. – Л., 2000. – С. 273–279.
151. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
152. Скуратівський В. Т. Берегиня / Скуратівський В. Т. – К. : Рад. письм., 1988. – 278 с.
153. Скуратівський В. Русалії / Скуратівський В. – К. : Довіра 1996. – 734 с.
154. Словник-довідник з української лінгводидактики / за заг. ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
155. Словник української мови : в 10 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970– . – Т. 1 : А–В / [уклад. А. А. Бурячок та ін. ; ред. П. Й. Горецький та ін.]. – 1970. – XXVIII, 799 с.

156. Смирнова Е. А. Формирование коммуникативной компетентности студентов в условиях непрерывного образования : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика” / Е. А. Смирнова. – М., 2007. – 37 с.
157. Соцька О. П. Формування емоційно-виразного мовлення старших дошкільників у процесі сприймання творів живопису : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Дошкільна педагогіка” / О. П. Соцька. – О., 2008. – 19 с.
158. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / Срезневский И. И. ; [вступ. ст. С. Г. Бархударова]. – М. : Учпедгиз, 1959. – 135 с.
159. Стельмахович М. Г. Етнопедagogічні основи методики української мови / М. Г. Стельмахович // Укр. мова і л-ра в шк. – 1993. – № 5/6. – С. 19–23.
160. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / Стельмахович М. Г. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
161. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський ; [редкол.: Дзверін О. Г. (голова) та ін.]. – К. : Рад. шк., 1976– . – Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. – 1977. – 670 с.
162. Сучасна українська літературна мова : [підруч. для вузів / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ.– К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
163. Сучасна українська літературна мова : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / [А. П. Грищенко, Л. І.Мацько, М. Я. Плющ та ін.] / за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов.. – К. : Вища шк., 1997. – 492 с.
164. Сучасна українська літературна мова : підручник / [О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.] ; за ред. О. Д. Пономарева. – [2-ге вид., перероб.]. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.

165. Сучасна українська мова : курс лекцій для студ. Ін-ту педагогіки і психології : навч. посіб. / Должикова Т. І., Маркотенко Т. С., Мордовцева Н. В., Ужченко В. Д. – Луганськ : Глобус, 2010. – 270 с.
166. Тараненко О. Метафора / О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – Вид. 2-ге, зі змін. і доп. – К., 2004. – С. 334–337.
167. Тарасов Е. Ф. Язык как средство трансляции культуры / Е. Ф. Тарасов // Фразеология в контексте культуры / под ред. Телия В. Н. – М., 1999. – С. 34–37.
168. Телия В. Н. Фразеология / В. Н. Телия // Теоретические проблемы советского языкознания / отв. кол.: Ф.П. Филин (отв. ред.), Б. А. Серебренников. – М., 1968. – С. 257–277.
169. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / Тищенко О. В. ; М. П. Кочерган (відп. ред.) ; Київ. держ. лінгвіст. ін-т. – К. : Видав. центр КДЛУ, 2000. – 236 с.
170. Толстой Н. И. Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слав. *vessel-) / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянское языкознание : XI Междунар. съезд славистов : докл. рос. делегации : сб. докл. / отв. ред. Н. И. Толстой. – М., 1993. – С. 168–186.
171. Толстая С. Из полесской обрядовой лексики : нашлось дитя / Светлана Толстая // Український діалектологічний збірник : [пам'яті Тетяни Назарової]. – К., 1997. – Кн. 3. – С. 287–289.
172. Толстая С. М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры / С. М. Толстая // Славянский и балканский фольклор : реконструкция древней славянской духовной культуры : источники и методы. – М., 1989. – С. 215–229.
173. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. / Удовиченко Г. М. – К. : Вища шк., 1984–Т. 1 : А–М. – 1984. – 304 с.
174. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. / Удовиченко Г. М. – К. : Вища шк., 1984–Т. 2 : Н–Я. – 1984. – 384 с.

175. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі : посіб. для вчителя / Ужченко В. Д. – К.: Рад. шк., 1990. – 175 с.
176. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Ужченко Віктор Дмитрович. – Луганськ, 1994. – 453 с.
177. Ужченко В. Д. Образи рідної мови / Ужченко В. Д. – Луганськ : Знання, 1999. – 216 с.
178. Ужченко В. Д. Сучасна українська мова : зб. вправ і завдань : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. I–II рівнів акредитації / В. Д. Ужченко, Т. П. Терновська, Т. С. Маркотенко. – К. : Вища шк., 2006. – 286 с.
179. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : [монографія] ; М-во освіти і науки України, Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка / Ужченко В. Д. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
180. Ужченко В. Д. Українська фразеологія : [навч. посіб. для філол. фак. ун-тів] / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.
181. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови : близько 2500 виразів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
182. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / Ужченко В. Д. – Луганськ : [Б. в.], 1997. – 143 с.
183. Ужченко В. Піч як компонент фразеологізмів у контексті етнокультурних концептів / В. Ужченко, Т. Маркотенко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2000. – № 9 : Філол. науки. – С. 122–128.
184. Українська духовна культура в системі національної освіти : тези доп. та повідомл. наук. конф., 18–19 квіт. 1995 р. / В. С. Калашник (відп.ред.) ; ХДУ, ХДПУ ім. Г. Сковороди, фундація ім. О. Ольжича. – Х. : ХДУ, 1995. – 176 с.
185. Українська культуромовна особистість учителя: теорія і практика : [монографія] / за ред. Л. І. Мацько, О. М.Семенов. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – 298 с.

186. Українська минувшина : ілюстр. етнограф. довід. / [А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін.]. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
187. Українські народні прислів'я та приказки : дожовт. період / вступ. ст. В. Бобкової. – К. : Держлітвидав УРСР, 1963. – 791 с.
188. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 766 с.
189. Ушакова О. С. Методика розвитку речі дітей дошкільного віку : учеб.-метод. пособие для воспитателей дошкол. образовател. учреждений / О. С. Ушакова, Е. М. Струнина. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 288 с.
190. Ушакова О. С. Речевое воспитание в дошкольном детстве. Развитие связной речи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Ушакова Оксана Семеновна. – М., 1996. – 364 с.
191. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1954– Т. 1. – 1954. – 449 с.
192. Федоренко Л. П. Методика розвитку речі дітей дошкільного віку / Федоренко Л. П. – М. : Просвещение, 1984. – 240 с.
193. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / АН України, Ін-т укр. мови ; [редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 1993. – 528 с.
194. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / АН України, Ін-т укр. мови ; [редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 2. – 1993. – 456 с.
195. Франко І. Людові вірування по підгір'ю / І. Франко // Етнографічний збірник. – Л., 1898. – Т. 5. – С. 160–218.
196. Хроленко А. Т. Лингвокультуроведение / А. Т. Хроленко ; Регионал. открытый социальный ин-т. – Курск : Изд-во РОСИ, 2001. – 180 с.

197. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С.11–18.
198. Чубинський П. П. Мудрість віків : укр. народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : у 2 кн. / П. П. Чубинський ; С. К. Горкавий (упоряд.), Ю. О. Іванченко (упоряд.). – К. : Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 208 с.
199. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : [монографія] : дис на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / Чучка Павло Павлович. – К., 1969. – 672 с.
200. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русской фразеологии / Шанский Н. М., Зимин В. И., Филиппов А. В. // Рус. яз. в шк. – 1979. – № 1. – С. 44–50 ; № 2. – С. 52–59 ; № 3. – С. 67–77 ; № 4. – С. 76–86 ; № 5. – С. 84–89 ; № 6. – С. 57–69 ; 1980. – № 1. – С. 68–77 ; № 2. – С. 63–71 ; 1981. – № 4. – С. 61–72.
201. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : [монографія] / Шумарова Н. П. – К. : Київ. держ. лінгвіст. ун-т, 2000. – 283 с.
202. Выготский Л. С. Психология развития ребенка / Л. С. Выготский. – М.: Смысл : Эксмо, 2005. – 512 с.
203. Фёдоров А. И. Сибирская диалектная фразеология / Фёдоров А. И. – Новосибирск : Наука, 1980. – 192 с.
204. Лепешау І. Я. З народнай фразеологіі : дыферэнцыяльны слоунік / Лепешау І. Я.– Мінск : Выш. шк., 1991. – 110 с.
205. Miller Ch. Games: purposes and potential in education / Ch. Miller. – Springer, 2008. – 269 p.
206. Rohrix L. Lexikon der Sprichwortlichen Redensarten / Rohrix L. – Freiburg; Bazel; Wien 1982. – Bd. 1–4. – 1256 s.
207. Янкоускі Ф. Роднае слова / Янкоускі Ф. – Мінськ : Вышэйш. шк., 1972 – 448 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест

на виявлення мотивації щодо вдосконалення власного мовлення

Інструкція: Оцініть, наскільки достовірні для вас твердження, наведені нижче. Якщо правильні, то навпроти номера поставте знак “+”; якщо неправильні, то напишіть знак “-”. Якщо не знаєте, як відповісти, поставте знак “?”.

Твердження

1. Я розумію, що слід постійно удосконалювати власне мовлення.
2. Мовлення ідентифікує мене як особистість.
3. До ознак гарного мовлення я відношу сукупність таких ознак: *правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність, ясність, виразність, емоційність.*
4. Гарне мовлення дозволить мені краще передати інформацію, думку, наміри, почуття, емоції.
5. Гарне мовлення допоможе вплинути на виконання мого прохання, наказу.
6. Гарне мовлення дозволить уникнути критики з боку викладачів ВНЗ, одногрупників, колег.
7. Гарне мовлення дозволить досягти соціального престижу й поваги оточуючих мене людей.
8. Гарне мовлення допоможе досягти кар’єрного росту.
9. Я позитивно ставлюсь до введення до свого словника прислів’їв, приказок, фразеологізмів.
10. Гарне мовлення дає можливість самореалізації.
11. Гарне мовлення – основа просування службовими сходами.
12. Гарне мовлення – засіб виховання дітей дошкільного віку.

Обробка тесту:

Знак “+” за твердженнями пунктів 1,2,3, 4,5,9,10,12 дає по 1 балу.

Знак “-”, за твердженнями пунктів 6, 7, 8,11 дає по 1 балу.

Високий рівень мотивації відповідає 12 балам.

Достатній рівень мотивації відповідає 10 балам.

Середній рівень мотивації відповідає 9 балам.

Низький рівень мотивації відповідає 7 балам.

Додаток Б

Діагностувальний питальник з розділу “Фразеологія”

1. Який розділ мовознавства називають фразеологією?
2. Які словосполучення називаються фразеологізмами?
3. Які істотні ознаки фразеологізмів?
4. Продовжіть висловлення: фразеологізми вживаються для ...
5. За якою структурною моделлю можуть бути організовані словосполучення?
6. Фразеологізми мають сталий склад чи конструюються залежно від тексту?
7. Чи характерна для фразеологізмів наявність/відсутність факультативних елементів?
8. Чи допускається мовною традицією варіативність фразеологізмів?
9. Чи допускається у складі фразеологізмів уживання словотворчих моделей окремих лексем?
10. Чи може змінюватися у складі фразеологізму граматична форма певної лексеми?
11. Чи завжди у фразеологізмі можна змінити порядок слів?
12. Чи можуть фразеологізми бути багатозначними?
13. На чому базується багатозначність фразеологізмів?
14. Чи можуть фразеологізми вступати в синонімічні зв'язки?
15. Чи можуть фразеологізми вступати в антонімічні зв'язки?
16. Чи можуть фразеологізми вступати в омонімічні зв'язки?
17. Назвіть шляхи виникнення омонімів.
18. Чи можливі у процесі виникнення фразеологізмів семантичні трансформації слів?
19. Чи співвідносяться фразеологізми за значенням стрижневого слова з певною частиною мови?
20. У яких аспектах здійснюється стилістична диференціація фразеологізмів-синонімів?

21. На які групи можна розподілити історико-стилістичні фразеологізми?

22. На які групи поділяються фразеологізми в емоційно-експресивному плані?

23. На які групи поділяються фразеологізми за функціонально-стилістичним забарвленням?

24. Чи можна виділити доміанту в синонімічному ряді фразеологізмів?

Ні в казці сказати, ні пером описати; хоч з лиця воду пий, хоч картину малюй, хоч у рамці вправ, хоч куди, як сонце, як зоря, очей не відірвати (не відвести) від кого, брати на себе очі, хоч малюй (Гарний).

Кожна правильна відповідь давала 1 бал.

Високий рівень знань відповідає 2 – 24 балам.

Достатній рівень знань відповідає 16 балам.

Середній рівень знань відповідає 12 балам.

Низький рівень знань відповідає 11 балам.

Додаток В**Тести і завдання на виявлення вмінь працювати з фразеологічним матеріалом****Тести**

1. Тип: множинна відповідь.

Фразеологія – це

а) розділ мовознавства, у якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів;

б) сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів;

в) розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови.

(Максимальний бал – 2)

2. Тип: єдина відповідь.

Фразеологізм – це

а) лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично оформлених за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично;

б) лексико-граматична єдність слів, граматично оформлених за моделлю словосполучення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові автоматично;

(Максимальний бал – 1)

3. Тип: множинна відповідь.

До характерних ознак фразеологізму належать:

а) цілісність значення, яке формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення;

б) фразеологічна відтворюваність;

в) відносна постійність компонентного складу й структури;

г) експресивність, яка особливо відчутна при порівнянні фразеологізмів зі словом;

г) наявність у структурі дієслова.

(Максимальний бал – 4)

4. Тип: істина/хибність.

Фразеологізми легко перекладаються іншими мовами.

(Максимальний бал – 1)

5. Тип: істина/хибність.

Фразеологізмам не властиві багатозначність, синонімія, антонімія.

(Максимальний бал – 1)

6. Тип: істина/хибність.

Надслівність є обов'язковою ознакою фразеологізмів.

(Максимальний бал – 1)

7. Тип: заповніть пропуск.

До фразеологічного фонду мови належать(прислів'я, приказки, крилаті вислови)

(Максимальний бал – 3)

8. Тип: відповідність.

Установіть відповідність поданих визначень окремим різновидам фразеологічних одиниць.

1. Стійкі вислови, у яких дається образна характеристика певного явища.

2. Влучні вислови видатних осіб.

3. Стійкі вислови, у яких узагальнено суспільний досвід.

а) Прислів'я.

б) Приказки.

в) Крилаті вислови

(Максимальний бал – 3)

9. Тип: відповідність.

Класифікуйте фразеологізми за сферами первинного вжитку.

1. Антична література.

2. Релігія.

3. Розмовне мовлення.

4. Професійна діяльність.

- а) троянський кінь, ахілесова п'ята;
- б) вавілонське стовпотворіння, нести хрест;
- в) під лежачий камінь вода не тече, друзі пізнаються в біді;
- г) як нитка за голкою, не святі горшки ліплять.

(Максимальний бал – 4)

10. Тип: відповідність.

Класифікуйте фразеологізми за сферами професійної діяльності

1. Гончар.

2. Коваль.

3. Музикант.

4. Швець

- а) не святі горшки ліплять, побити горшки;
- б) брати в лещата, міцного гарту;
- в) як по нотах, у своєму репертуарі;
- г) на один копил зшиті, на одну колодку.

(Максимальний бал – 4)

11. Тип: єдинна відповідь.

Визначте, яким фразеологізмом можна замінити виділене в реченні слово чи словосполучення.

1. Орина вже кілька років женихами гарбузує. Хочете, щоб і мені *відмовила*.

- а) дала гарбуза;
- б) полуду з очей зняла;
- в) дала березової каші.

(Максимальний бал – 1)

2. *Ви ще молоді*, а намагаєтесь учити мене.

- а) клепок не вистачає;
- б) молоко на губах не обсохло;
- в) рильце в пушку;

г) розуму ні ложки.

(Максимальний бал – 1)

12. Тип: множинна відповідь.

Укажіть речення, у яких ужито фразеологізми.

1. Мав цей маляр якийсь хист у роботі, але, видно, вже зовсім пустився берега (О. Іваненко).

2. – Добре, Свириде, їдь і швидше зводь кінці з кінцями (М. Стельмах).

3. Таки, що не кажи, а їхня сім'я поволеньки на ноги стає (М. Стельмах).

4. Як піднявся хлопець на ноги, то дід його узяв до себе в поміч коло отари (Панас Мирний).

5. Взула Оленка на ноги старенькі чобітки та й затанцювала не гірше шляхетної панночки (З книги).

(Максимальний бал – 4)

13. Тип: множинна відповідь.

Визначте синоніми до фразеологізму *як грибів після дощу*.

а) хоч греблю гати;

б) як кіт наплакав;

в) кури не клюють;

г) хоч лопатою загібай.

(Максимальний бал – 3)

14. Тип: єдинна відповідь.

Визначте значення фразеологізму в реченні.

І нам у роботі, щоб далі зростати, – прийдеться ще декому й *перцю давати* (С. Олійник).

а) картати;

б) заохочувати;

в) навчати.

(Максимальний бал – 1)

15. Тип: множинна відповідь.

Визначте фразеологізми, що відображають соціальні відносини.

- а) кланятися в ноги;
- б) ні роду ні племені;
- в) волам хвости крутити;
- г) ламати шапку.

(Максимальний бал – 3)

16. Тип: множинна відповідь.

Визначте, що послугувало виникненню фразеологізмів *висіти на телефоні, не злазити з телефона*.

- а) спілкуватися виключно по телефону;
- б) багато говорити;
- в) вести пусті розмови;

(Максимальний бал – 1)

17. Тип: множинна відповідь.

Доберіть до фразеологізму *душі не чути в кому* антоніми.

- а) дух ронити за ким;
- б) не по душі ;
- в) душа не лежить;
- г) душа не повертається.

(Максимальний бал – 3)

18. Тип: заповніть пропуск.

Допишіть приказку.

- а) про вовка промовка, а він ...;
- б) рада б душа в рай, та ...;
- в) м'ко стелите, та

(Максимальний бал – 3)

19. Тип: множинна відповідь.

Визначте фразеологізми, що вживаються в фольклорі.

- а) казка про сірого бичка;

- б) красна дівиця;
- в) дивитися крізь рожеві окуляри;
- г) молочні ріки та киселеві береги.

(Максимальний бал – 3)

20. Тип: множинна відповідь.

Визначте, яким членом речення виступають фразеологізми.

а) Там жили зовсім інші люди – безстрашні, кмітливі, *на всі руки майстри* (П. Автомонов);

б) Там вона поставила собі столик і шафу, етажерку для книжок, за шафою приладнала вішалку і до столу сама провела світло... Адже Таня *майстер на всі руки* (О. Копиленко);

в) Владислав Базилевич пригощав гостей *на широку ногу* (В. Кучер).

(Максимальний бал – 3)

Завдання

Завдання 1. Знайдіть у реченні фразеологізм, поясніть його значення.

Грицько переконався, що за час війни не лише він убився, як то кажуть, у колодочки, а й Параска не марнувала часу, змінилася до невпізнання (Ю. Яновський)

Завдання 2. Укажіть речення, у яких наявні фразеологізми.

1. Знаєш, коли й надалі так буде мені усміхатись фортуна, то я скоро і в директори вискочу (І. Карпенко-Карий). 2. Невеличкі хатки кругом дворища неначе гриби виростили (Панас Мирний). 3. Після вечорниць хлопці проводили дівчат додому, а під час досвіток, досхочу наспівавшись і нагулявшись, молодь ночувала в тій же хаті, на долівці, простеленій соломою (В. Матушенко). 4. З *роду в рід* передавався Ханжам отой бунтарський дух, вигрітий на Запорізькій Січі. Жоден з них *не ламав шапки* перед паном, на начальство дивився тільки спідлоба (А. Димаров). 5. Старий Дубечанець запив. У безпутної Ульки уже другий день він *тягне чарку*, закушує солоним перестояним огірком і ні перед ким *не ломить шапки* (М. Стельмах).

Завдання 3. Визначте, які професії послуговували появі поданих фразеологізмів:

- 1) *підкручувати гайку, знімати стружку;*
- 2) *між молотом і ковадлом, довести до білого каління;*
- 3) *грати першу скрипку, задавати тон;*
- 4) *натискувати на всі педалі, виходити на фінішну пряму.*

Завдання 4. З якою діяльністю людини пов'язані подані фразеологізми (із значенням “прирівняти”) ?

- а) підстригати (всіх) під одну гребінку;
- б) міряти (всіх) на один аршин;
- в) звести (всіх) до спільного знаменника;
- г) поставити на одну дошку (щабель).

Завдання 5. Розтлумачте зміст і походження фразеологізмів *сім п'ятниць на тиждень, дати прочухана, почастувати березовою кашею, годувати гарбузами.*

Завдання 6. Які стилістичні помітки доцільно вжити при введенні фразеологізмів до фразеологічного словника?

1. Виг.(вигук).	6. Знаважл. (зневажливий).
2. Діал.(діалектний).	7. Інфін. (інфінітив).
3. Етн. (етнографічний).	8. Книжн. (книжний).
4. Жарт. (жартівливий).	9. Народнопоет. (народнопоетичний).
5. Заст. (застарілий).	10. Теп.ч. (теперішній час).

Завдання 7. Оберіть із запропонованих стилістичну характеристику фразеологізмам.

а) *у тридев'ятому (тридесятому, якомусь) царстві, за тридев'ять (за сім, за тридесять) земель, за горами, за долами.*

- 1.заст., 2. народнопоет., 3. етн., 4. книжн.

б) *зав'язати косу (хустку) кому.*

- 1.етн., 2. книжн., 3. теп. ч., 4. діал.

в) *ще й треті півні не співали.*

1. народнопоет., 2. книжн., 3. зневажл., 4. жарт.

г) *покинути світ*.

1. книжн., 2. діал., 3. етн., 4. жарт.

Завдання 8. Встановіть, чи існують функціонально-стильові відмінності між синонімічними словами й фразеологізмами *відмовляти – давати гарбуза, радіти – почувати себе на сьомому небі?*

Завдання 9. У яких випадках надається перевага не слову *попоїсти*, а фразеологізму *заморити черв'ячка?*

Якщо розмова: 1. Урочиста. 2. Жартівлива. 3. Зневажлива.

Завдання 10. Доберіть до фразеологізмів слова-синоніми.

1. Вони не покладали рук з *ранку до вечора* (І. Нечуй-Левицький).

а) увесь час, б) цілий день, в) багато часу.

Завдання 11. Визначте, до якого стилю мовлення належать подані фразеологізми.

1. *Ласті склеїти, відкинути копита, жаба цицьки дала, ноги задер, зіграв у ящик, дуба дав.*

2. *Відійшов у царство небесне, пішов до Бога, пішов від нас, пішов за межу.*

Завдання 12. До наведених вільних словосполучень доберіть за значенням фразеологічні одиниці.

1. Бути непостійним у своїх думках і намірах. 2. Безслідно зникнути.

3. Висловлюватися відверто, прямо. 4. Стежити, спостерігати за кимось.

5. У далекому минулому.

Завдання 13. Укладіть словникову статтю до фразеологізму *не святі горшки ліплять*.

Додаток Г

Твори студентів, які не ввійшли до основного тексту дисертаційної роботи

Одним миром мазані

Цей вислів я почула ще в дитинстві й запам'ятала його походження назавжди, хоча зрозуміла його трактування вже значно пізніше.

Мої тато й мама часто сварилися. Я розуміла, що вони хочуть розлучитися. Боялася цього й плакала потайки. Я їх обох любила. У батька був молодший брат, жив у селі з сім'єю, працював лісником. Він і запросив нашу сім'ю до себе погостювати. Кожного дня брав мене з собою в ліс. Розповідав про дерева, трави, квіти, показував пташок, одного разу навіть спостерігали за лисицею. Мама й тато теж з нами ходили до лісу, правда не кожного дня. Потім дядько з татом у лісі біля кринички зробили гойдалку й змайстрували стіл, лави. Біля лісу була хатинка лісника, невеличкий городик, ставок. Ми розводили біля хатинки вогонь й готували куліш, картоплю. Таким смачним було все приготовлене на природі! Іноді в ставку ловили рибу й варили юшку. Виявилось, що тато й мама люблять ловити рибу. І ось одного разу, коли мама ловила рибу, під'їхав охоронець ставків. Він підійшов до мого дядька й вони довго про щось говорили. Я тільки почула, що охоронець наостанок сказав: "...усі вони жінки одним миром мазані". Коли він поїхав, я запитала дядька, а що означає "одним миром мазані". Дядько відповів приблизно так: "Коли люди ходять до церкви, їм батюшка миром маже хрестик на лобі. Це означає, що всі люди, які ходять до церкви, однаково вірують, вони всі з одного приходу, з одного села". Від такого пояснення я задумалася й більше ні про що не питала. І тільки вже дорослою я пригадала той вислів і зрозуміла його значення. Тато й мама не розлучилися. Вони дуже часто згадували те літо. А я тільки зараз, прокручуючи своє життя, розумію, яким мудрим був мій дядько. Хатинка лісника ще й досі стоїть. І коли мені важко в житті, я мрію поїхати туди й пожити там хоч трішки.

Просимо на хліб – сіль

Дорога хрещена!

Незабаром у моєму житті відбудеться найважливіша подія, про яку мріє кожна дівчина. Я зустріла гарного хлопця, і на його *прохання руки та серця* відповіла «Так».

Люба моя хрещена, ще з дитинства я відчувала, що ви як янгол – охоронець своїм крилом оберігали мене від неприємностей. Я вдячна вам за ваші повчання, розмови, ваші молитви за мене. Тому прошу Вас приєднатися до наших батьків і благословити разом з ними мене та мого нареченого на подружнє життя. Для нас це записка щасливого довгого сімейного життя.

Дорога моя хрещена! Просили батько й мати і ми *просимо на хліб – сіль і на наше весілля*.

Весілля відбудеться ...час і дата.

Ганна й Петро.

Стати на рушничок, пов'язати рушники, розрізати хліб

Своєрідну роль відіграють рушники у весільних обрядах: їх подавали, коли приходили свати, ними пов'язували хрещених батьків, прикрашали гільце на дівеч-вечір, ставали на рушничок під час реєстрації шлюбу.

У мене це було так.

У призначений день прийшли свати. Мама й тато заздалегідь готувалися до сватання, думали, як будуть зустрічати, чим пригощати. Після того, як я *пов'язала рушники сватам і розрізала хліб*, нас з коханим відправили на вулицю погуляти, а батьки сіли міркувати, як весілля буде проходити, де, коли і на які кошти.

У нас почалися радісні клопоти передвесільного свята. Ми бігали, метушилися, обмірковували, як зробити все якнайкраще. За весільний рушник, вирішили, буде рушник моєї матусі. Рушник цей їй подарувала її

мати, моя бабуся, яка сама вишивала його хрестиком червоними й чорними нитками. Ця дорога її серцю річ у свій час перейшла до моєї матусі. Саме цей рушник став оберегом чистої любові між моєю мамою і татом. Скільки я пам'ятаю, рушник завжди лежав у матусі в шафі, схований від лихого людського погляду, як щось суто родинне й недоторкане для чужих. І ось настав той час, коли ми з коханим *ступили на рушничок*. Рідні та друзі з хвилюванням стежили, хто перший з нас ступить на рушник, хто буде головувати в подружжі. А ми, ніби зговорившись, з однієї ноги стали на конопляні крила, які понесли нас по життю. Життя склалося добре. А рушник є згадкою про рідну бабуся, про Батьківщину, бо ми вже переїхали, про тяжкі й разом з тим найкращі роки дитинства та юності. Рушник втратив свої яскраві кольори, на одному кінці є навіть латка. Проте він є оберегом нашої сім'ї, родини. І моя доня каже, що вона теж хоче стати на рушничок, ... саме цей.

Біла ворона

Учитель повинен бути інтелігентною людиною. Для мене такою людиною був Микола Федорович – учитель історії. Надзвичайно талановитий та ерудований. Серед односельців він *був білою вороною*. Ні на кого не підвищував голос, не дорікав нам за незнання, не ставив двійку, а просто казав тому, хто не підготувався до уроку: “Виходь до дошки, будемо вести бесіду”. Часто в своєму житті я керуюсь його крилатими висловами: “не виходити за рамки”, “вдумуємося в суть питання”, “привід зверху, а причини проблеми глибше”. Він так цікаво вів уроки, що нам соромно було чогось не знати. Він міг *ставити на місце* шкільних шибайголів незворушно спокійним ввічливим голосом. Дещо з його розповідей у дитинстві я не розуміла, але зараз пригадую й думаю, наскільки він був правий, як правильно він міг нам вкласти в голови думки, якщо ми це пам'ятаємо через стільки років.

Уже п'ять років Миколи Федоровича немає з нами. Першого вересня хвороба не дала сил дійти до школи, він востаннє присів біля крайньої хати та так і зустрів своїх учнів.

Візьму на себе сміливість і скажу від імені багатьох випускників, що Микола Федорович назавжди залишиться в наших серцях. Мені дуже хотілося б бути схожою на нашого вчителя історії, щоб і про мене з повагою казали: “О, це по-справжньому інтелігентна людина!”

Піти на вічний спокій

У нашому селі жили одна родина: мати, батько і два брати. Старший закінчив інститут, працював головним інженером великого заводу, одним словом успішний, а молодший усе життя працював на фермі біля коней, любив іноді й *чарочку перехилити* в компанії. Старший брат *за ніщо ставив* молодшого, увесь час йому докоряв: “Усе життя довбаєшся в кізках, дітей своїх так виховуєш. П’яничка, чого ти дітей навчиш”. Батьки як могли мирили дітей.

Настав час – і пішли *на вічний спокій* старенькі батько й мати. Брати перестали зовсім спілкуватися. Старший брат приїжджав у село один раз на рік *на Красну горку*. Збирав рідню пом’янути батьків, а молодшого брата не запрошував, бо, мовляв, той любив випити. Йшли роки. *Постукало горе* в сім’ю старшого брата. Він тяжко захворів і невдовзі помер. Поховали його поруч з батьками. Його діти декілька разів на рік приїжджають у село. І всякий раз, відвідуючи могилу батька, дивуються, які гарні квіти вони посадили на батьковій могилі, ростуть – на в’януть. І ніколи навіть не замислювалися, що доглядає ці квіти молодший брат – «п’яничка».

Побити горшки

Цю історію я почула від своєї бабусі.

У селі жив чоловік, звали його Василь. Він був надзвичайно жадібний. Через свою жадібність *побив горшки* з усіма односельцями. Якщо до його двору потрапляла чужа курка чи кіт, легко міг убити та й ще з господарем посваритися. Ні з ким не товаришував, нікого в гості до себе не кликав і жінці забороняв.

Одного разу влітку місцеві хлопці вирішили потрусити черешню, що росла біля хати дядька Василя. Один з хлопців виліз на самісіньку верхівку – там було багато ягід. Аж раптом почувся крики дядька. Хлопці порозбігалися хто куди, а той, що був на самісінькій верхівці, не встиг злізти. Дядько Василь почав лізти до хлопця, щоб надрати йому вуха чи дати штурханів, та раптом гілка тріснула, надломилась і він полетів униз. Тільки до землі він не долетів – зачепився одягом за гілляку й повис догори ногами головою вниз. Спочатку всі злякались, а потім почали голосно сміятися – так кумедно він мотлявся в повітрі. І ніхто не хотів йому допомогти. Жінка дядька Василя бігала по сусідах і просила допомоги. З неохотою ті поставили драбину й допомогли дядькові злізти. Отож, у кого в житті багато ворогів, той у біді не знайде жодного друга.

Хліб – усьому голова

Одного разу ми з подругою поспішали й вирішили піти навпростець через пшеничне поле. На автобус встигли. Поруч з нами сидів старенький дідусь. Він бачив, як ми поспішали, усю дорогу з нами розмовляв, а потім слово за слово й розповів нам одну історію.

Це було під час Великої Вітчизняної війни. Жили впроголодь, уся надія було на пшеницю, що зріє в полі. Фронт був далеко, проте селяни вже могли бачити повітряні бої. Одного спекотного літнього дня два німецькі літаки атакували наш літак. Один ворожий літак збито, другий повернув назад, але й наш яструбок був підбитий. З нього валив дим. Льотчик почав опускатися, та в останню мить побачив, що під ним було пшеничне поле, – тоді вирівняв літак і почав «тягти» до лісу, туди, де кінчалося поле. Оскільки місця було мало, від різкого гальмування літак перекинуло. Хлопці з села бігли чимдуж. Вони застали в літаку льотчика живим. Він просив, щоб підняли хвіст літака і він би зміг вилізти. Але зусилля були марні. Зрозумівши це, льотчик почав кричати: «Відходьте, зараз вибухне, бережіть пшеницю». Льотчика не вдалося врятувати. Ціною власного життя він врятував хліб.

Ця розповідь, цей дідусь, його голос, непідробна доброта й хвилювання так вразили мене, що я стала зовсім по-іншому дивитися на шматочок хліба. І розповідь ця була мабуть тією краплею, яка “пробудила” мою душу, заставила подумати, яка ціна мого життя, що в ньому варте, а що ні, за що я могла б його віддати, на що я його розмінюю кожного дня. Нещодавно подруга приїхала до мене на гостину, ми йшли на автобус, і вона несподівано сказала: “А пам’ятаєш дідуся?”. Я зрозуміла, що та зустріч була недаремною і в її житті. І я подумала: як важливо, щоб хтось посіяв зерно в душу дитини.

Тяжко саду без зозулі, тяжко дочці буз матулі

До нашого інтернату потрапила дівчинка. Вона жила в щасливій, успішній сім’ї. І ось одного разу родина їхала до Харкова, де мама повинна була дебютувати на модельному показі. Проте аварія перекреслила всі плани. Дівчинку віддали до інтернату. Діти не люблять новеньких, часто бувають жорстокі. Віка ніколи не скаржилась, хоча їй діставалося від усіх, переносила все мовчки. Одного разу до інтернату прийшла родина, дорослі уважно роздивлялися дітей. Віка все зрозуміла, підійшла до дорослих й сказала: “Візьміть, будь-ласка, мене”. І так сказала, що у вихователів і гостей заблищали в очах сльози. Стільки болю було в її голосі. Жінка не витримала, обняла Віку й промовила: “Обов’язково”. Додому вони поверталися втрюх. Ми дізнавалися – у Віки все гаразд. Доля посміхнулася їй вдруге – *народилися в сорочці* наша дівчинка.

Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько

Як часто ми не цінуємо те, що маємо. І лише втративши, починаємо розуміти необхідність і важливість втраченого.

Жив у нашому селі один хлопчик. Була в нього щаслива й дружна родина: мати й батько обожнювали сина й доньку, ні в чому не відмовляли, на

свята готували дітям подарунки. Можливо, через надмірну любов, а може на те були інші причини, хлопець постійно тікав з дому. І хто його знає, що було в нього в голові, коли він сідав на перший ліпший автобус чи потяг і прямував у невідомість. Батьки в цей час не знаходили собі місця, подавали на розшук, знаходили й повертали додому сина. Так повторювалося декілька разів, причому батьки ніколи не докоряли хлопцеві за його вчинки, а намагалися знайти в собі вади й недоліки виховання.

Одного разу хлопець поїхав з дому так далеко, що його довго не могли знайти. Коли ж міліція повідомила батькам місцезнаходження їхнього сина, то довелося їм брати квитки на потяг і вирушати за сином аж наступного дня. На цей час хлопця помістили в дитячий будинок, де він повинен був дочекатися своїх батьків. У дитячому будинку тамтешні мешканці розпитували хлопця про його долю й причини втечі з дому. “Тебе що дома б’ють?” – “Ні”. “А може твої батьки п’янички й знущаються з тебе?” – “Ні”. “Чого ж тобі не вистачає? Тобі пощастило, а ти дурний цього не розумієш”. Після цих слів діти з дитбудинку дали стусанів хлопцеві, забрали його новий чистенький одяг, а натомість дали напівхлахміття. Саме у такому вигляді наступного дня його забрали додому батьки. Ці кілька днів, проведених серед дітей у дитячому будинку, навчили хлопця цінувати те, що в нього є. Більше він ніколи не тікав з дому. А розповів цю історію вже своїм дітям.

Шануй отця-матір, будеш довголітен на землі

Мама багато розповідала мені про мою бабусю, її маму. Згадувала, як вона залишилася після війни з трьома крихітними дітьми, зранку до вечора працювала в колгоспі, щоб *підняти на ноги* дітлахів, а потім *вивести в люди*. Мама назавжди запам’ятала бабусині руки, називала її лагідно: “Наш янгол-охоронець”. Бабуся ніколи не скаржилася на лиху долю, була доброю й сором’язливою. А коли з’явилися ми з сестрою-близнючкою, то допомагала в усьому нашій мамі, незважаючи на те, що сама була невиліковно хвора. Я знала змалечку не на словах, що таке милосердя. Моя мама допомагала

сусідці – матері-одиначці. Сусідська дівчинка називала мою маму “мама Марія”, а коли виросла й вийшла заміж, то свою доньку на честь моєї мами назвала Марією. *Пішли за межу* вже бабуся й мама, але я з вдячністю завжди думаю про них, і як приємно, коли односельці добрим словом згадують моїх рідних – бабусю й маму.

Стати на рушничок

Мені пощастило. *Я стала на рушничок* з коханим хлопцем. Зараз у нас двоє синів, міцна родина. Рушничок цей я бережу сином. А дістався він мені від моєї бабусі. Бабуся зростала в сім’ї, де було шестеро дітей. Один хлопчик і п’ятеро дівчат. Сім’я середняків. Якось одного дня дівчатка бігали босоніж по вигону, грали в “Панаса”. А повз проходили люди з церкви й переказали, що батько й мати гукають дівчат додому, бо у двір прийшли свати. Хутчій прибігли додому. У хаті й справді свати з хлібом. Бабусі було тільки шістнадцять років, та вона була найстарша. Хлопця того вона бачила, проте ніяких розмов про кохання, весілля й не було. Засватали її, а невдовзі й *на рушничок стали*. Та не прийшлося їм довго прожити – не повернувся мій дідусь з війни. А бабуся так і не вийшла вдруге заміж. То був єдиний чоловік у її житті. Вона завжди говорила, що він був гарний чоловік, гарний батько, гарний хазяїн, говорила: *на рушничок вступити – навек з другом бути*. І рушничок той берегла для своєї дитини.

Батькова та материна молитва із моря викидає, а прокльони в калюжі топлять

Одного разу, пораючись на кухні й одночасно переглядаючи телевізор, я натрапила, на перший погляд, на цікаву передачу. І тільки пізніше я зрозуміла, що тема передачі дуже важка й неймовірно болюча. На телевізійному каналі

показували маленьких дівчаток, що народилися сіамськими близнюками. Кореспондент розповідала про їхню долю від самого народження: як розвивалися малюки в утробі матері, як трапився збій у їх генній системі. Показували перше побачення матері з новонародженими, демонстрували фотографії дівчаток у різні періоди їх життя. Розповідали, як від відчаю залишив родину батько. Почуте й побачене було неймовірно жахливим. Дівчатка на двох мали чотири руки, три ноги, два серця, дві голови, один таз. Поруч з дівчатками завжди була їхня матір: скромна, тендітна жінка. Держава потурбувалася про цю родину: їм надали довічну пенсію, можливість отримувати безкоштовно ліки, подарували власне житло. Але скільки відчаю й горя було у великих сірих очах жінки, – забути неможливо. З утомленою посмішкою мати сказала: “Я дуже люблю своїх дівчаток, не уявляю без них свого життя”.

А я подумала: у кожного з нас своє життя, кожен з нас *несе свій хрест*, але в порівнянні з цією жінкою ми несемо не хрест, а сірники в кишені.

Годуй діда на печі, бо й сам будеш там

В одному місті жила невелика родина: батько, мати, дід і маленький хлопчик. Батько з матір'ю працювали, а Петрик, так звали хлопчика, залишався з дідом. Їм удвох завжди було добре. Віктор Іванович багато чого знав, бо пройшов усю війну, мав нагороди, і завжди навчав онука бути ввічливим, добрим, дбати про всіх. Будучи навіть дорослим, хлопець любив заходити до кімнати дідуся, сідав на стілець і вів з ним розмову: розповідав про свої справи в школі, ділився секретами. У діда була дивовижна колекція годинників, про які він міг розповідати годинами. Проте Петру навіть мовчки було добре з дідом.

Йшли роки. Хлопець закінчив школу й поїхав до Луганська, але часто писав листи діду. Коли приїжджав додому, то не виходив з дідової кімнати. Дідусь уже був дуже старенький, часто хворів, але завжди дуже радів приїзду онука.

Після навчання Петро одружився й залишився жити в місті, але з дідом продовжував спілкуватися. Одного разу Петру випала нагода приїхати додому

до батьків, усю дорогу пригадував діда, думав, що скаже йому при зустрічі. Але замість дідової посмішки його чекала пуста. Увечері з роботи повернулися батьки. Петро запитав про діда, але матір знервовано почала говорити, що дід вже старий, йому потрібен постійний догляд, а вона не може залишити роботу, і тому вони з батьком віддали його до сиротинця (будинку пристарілих).

Хлопець мовчки вислухав матір і пішов до кімнати діда. Там усе було як і раніше: тікали годинники, на полиці стояли улюблені книги, – але не було господаря. Довгий час Петро роздивлявся фотокартки. У якусь мить відчув погляд діда.

Уранці хлопець поїхав з дому. А через деякий час батьки дізнались, що Петро забрав діда до себе. Віктор Іванович – це мій прадід, а мій батько – той самий Петро.

Додаток Г

Модульна робота

з сучасної української мови (фразеологія).

Завдання 1. Продовжіть визначення.

Фразеологія – це _____

Фразеологізм – це _____

Фразеологізм має такі ознаки: _____

Завдання 2. Пригадайте гімн України і запишіть рядки, де зустрічається вислів з лексемою *душа*. Наведіть 5-6 прикладів фразеологізмів, до складу яких уходить слово *душа*.

Завдання 3. Доберіть синоніми до фразеологізмів *вливати душу*, *точити ляси*, *заводити своє* та антоніми до фразеологізму *душу рве* (*огортає*, *облягає*, *гнітить* тощо).

Завдання 4. Укладіть словничок фразеологізмів з реєстровою домінантою “давно”, “далеко”.

Завдання 5. Поміркуйте, який зміст у XVIII-XIX ст. мала приказка: *Під час сватання питають не про душу, а про душі*.

Завдання 6. Прочитайте текст. Дайте заголовок, використовуючи прислів'я. Випишіть фразеологізми і доберіть до них синоніми. Закінчіть текст висловлюванням повчального змісту.

У невеличкому містечку... поселився новий житель, який назвався майстром. Ніхто не знав його фаху. Але куди б не заходив чоловік, скрізь і всім давав поради.

Заглянув у майстерню до коваля – застеріг його:

– Ти перетримуєш залізо у воді, від чого воно стає крихким... Куй залізо, поки гаряче!

Кравцеві новий майстер тлумачив, як потрібно шити камзол, нагадуючи йому: «Сім разів відміряй, а один – відріж». Шевцеві показував, як прибивати підшви. Теслі зауважив, що той неправильно тримає сокиру і рубас не з руки.

На це йому відповідали: «Не вчи рибу плавати! Як уміємо, так і робимо!»

Пройшов час. Стопталися у нашого майстра чоботи. Звернувся він до шевця. Той відповів:

– Е-е, брате, та я тобі і в підметки не годжусь, не буду перед тобою соромитися, сам роби.

Коваль відмовився йому викувати замок, кравець не схотів пошити йому нові штани, тесля – вистругати дошки, пекар – і той не дав хліба.

Повернувся майстер додому, зажурився... (За О. Паламарчуком).

Завдання 7. Пригадайте, у якій казці народження дитини пов'язано з народженням квітки. Про яких казкових героїв можна сказати, що вони народилися під щасливою зіркою.

Додаток Д

Словники локальних фразеологізмів

Словник локальних фразеологізмів на позначання народження дитини,
укладений студенткою дослідницької групи

(Черкасовою В).

Аїст – *Аїста ждати*, евф. Бути вагітною, чекати дитину – Антрацит, Брянка, Зимогір'я, Лисичанськ, Луганськ, Родакове, Рубіжне, Свердловськ, Стаханов, Старобільськ.

Аїст круг почоту зробив, евф. Народився хтось – Антрацит, Ровеньки.

Аїст приніс, евф. Народився хтось – Луганськ, Перевальськ, Свердловськ, Старобільськ.

Базар – *Купити на базарі* кого, евф. Народити дитину – Алчевськ, Біловодськ, Лисичанськ, Луганськ, Лутугіне, Шульгінка.

Баштан – *Знайти в баштані* кого, евф. Народити дитину – Красний Луч, Суходольськ.

Буряк – *У буряках знайти* кого, евф. Народити дитину – Валуйське, Маньківка.

Вишенька – *У вишеньках знайти* кого, евф. Народити дитину – Свердловськ.

Вишня – *У вишні знайти* кого, евф. Народити дитину – Свердловськ.

Гарбуз – *Знайти у гарбузах* кого, евф. Народити дитину – Західне, Зимогір'я, Краснодон, Садки, Сватове.

Гарбуз – *Серед гарбузів знайти* кого, евф. Народити дитину – Західне, Зимогір'я, Краснодон, Перевальськ, Садки, Сватове, Сіверськодонецьк.

Гарбуз – *Знайти у гарбузинні під листочком* кого, евф. Народити дитину – Західне, Зимогір'я, Краснодон, Садки, Сватове, Третьківка.

Голуб – *Голуби принесли* кого, евф. Народити дитину – Кремінне.

Город – *Знайти в городі* кого, евф. Народити дитину – Бірюкове, Бондарівка, Луганськ, Старобільськ.

Город – *Знайти на городі в картоплі* кого, евф. Народити дитину – Бірюкове, Бондарівка, Луганськ, Лисичанськ, Старобільськ, Рубіжне.

Грядка – *На грядці знайти* кого, евф. Народити дитину – Біле, Бондарівка, Красний Луч, Луганськ.

День – *Подарували на день народження*, евф. Про народження дитини, яка народилася перед/у день народження того, хто говорить – Зимогір'я, Луганськ.

Дорога – *Знайти на дорозі* кого, евф. Народити дитину – Красний Луч, Луганськ.

Журавель – *Журавель приніс* кого, евф. Народити дитину – Бондарівка, Вишневе, Луганськ, Лисичанськ, Сіверськодонецьк, Старобільськ, Рубіжне.

Журавлик – *Журавлика впіймати (вловити)*, евф. Народити дитину – Попасна.

Заєць – *Засць у лісі подарував*, евф. Про народження дитини – Стаханов.

Зозуля – *Зозуля підклала*, евф. Про народження дитини – Дар'їно-Єрмаківка, Луганськ.

Капуста – *Знайти у капусті* кого, евф. Народити дитину – Алчевськ, Антрацит, Бондарівка, Брянка, Вахрушеве, Вишневе, Комісарівка, Красний Луч, Луганськ, Лисичанськ, Лутугіне, Сіверськодонецьк, Старобільськ, Стаханов, Рубіжне, Шульгінка.

Капуста – *У капусті сидів*, евф. Про народження дитини – Алчевськ.

Картопля – *Знайти у картоплі* кого, евф. Народити дитину – Вахрушеве, Вишневе, Комісарівка, Красний Луч, Луганськ, Лисичанськ, Лутугіне, Старобільськ, Фащівка, Рубіжне, Шульгінка.

Кісточка – *Із кісточки у сливах (у вишнях) [взяли]*, евф. Народити дитину – Луганськ, Лисичанськ, Старобільськ, Стаханов, Рубіжне, Шульгінка.

Колодязь – *Знайти в колодязі*, евф. Народити дитину – Брянка, Вахрушеве, Луганськ, Лисичанськ, Лутугіне, Сіверськодонецьк, Старобільськ.

Кукурудза – *Знайти в кукурудзі*, евф. Народити дитину – Бахмутівка, Брянка, Вахрушеве, Кіровськ, Комсомольськ, Красний Луч, Луганськ, Лисичанськ, Лутугіне, Новоайдар, Ровеньки, Старобільськ, Хворостянівка, Чмирівка.

Ліс – *У лісі під кущем знайти*, евф. Про народження дитини – Лисичанськ, Луганськ, Старобільськ.

Магазин – *Купити в іграшковому магазині*, евф. Народити дитину – Кіровськ, Луганськ, Ровеньки.

Подарунок – *У подарунок дати кого*, евф. Про народження дитини – Алчевськ, Ровеньки, Чмирівка.

Цибуля – *Знайти в цибулі кого*, евф. Про народження дитини – Алчевськ, Антрацит, Бондарівка, Вахрушеве, Лутугіне, Ровеньки, Старобільськ, Половинкине.

Щавель – *У щавлі знайти кого*, евф. Про народження дитини – Лутугіне, Успенка.

Ящик – *У поштовому ящику знайшли кого*, евф. Про народження дитини – Луганськ.

Словник

локальних фразеологізмів на позначання весільних обрядів,
укладений студенткою дослідницької групи (Тицька О.)

Бики – *Бики красти*. Назва весільного обряду: На другий день весілля гості крадуть зі столу молодих «бики» (пляшку горілки, пляшку шампанського, дві ложки, гілочка калини), а дружок з дружкою повинні їх викупити (виконати завдання тих, хто викрав) – Вільхове, Лисичанськ, Луганськ, Фащівка.

Бики – *Бики розпивати*. Назва післявесільного обряду: через рік після весілля збираються молоді з дружком і дружкою та святкують річницю весілля, розпивають «бики» – Алчевськ, Брянка, Зимогір'я, Луганськ.

Викурювати – *Викурювати гостей*. Запалювати в горщику гіркий перець на знак завершення частування за весільним столом – Жовтневе, Оборотнівка.

Випивати – *Випивати на посох (посошок)*. Частування поїжджан батьками молодого перед від'їздом за молодою – Булавинівка.

Виряджати – *Виряджати на житво*. Гуляти дівеч-вечір – Шовкунівка.

Витрушувати – *Витрушувати (витрусювать) пиріжки*. 1. Обряд, що супроводжує частування молодої з подругами в домі молодого передвесільного дня. 2. Хлопчики-підлітки ганяються за дівчатами, коли ті повертаються з дому молодого у передвесільний вечір. – Кризьке.

Вільце – *Носити вільце*. Назва весільного обряду: невеличке деревце прикрашають паперовими квітами, стрічками й несуть попереду молодих, танцюючи навколо нього. – Єсаулівка, Нижній Нагольчик.

Вінець – *Вінець запивати*. Післявінчальне частування в домі молодого –Литвинівка.

В'язати – *В'язати снопи*. Обрядова дія, виконувана під час святкування неодруженою молоддю – Євсуг.

Гарбуз – *Повісити (подарити, полушити, почепити, преподнести) гарбуз (гарбуза)*. Відмовити парубкові при сватанні – Залиман, Лизине, Підгірівка.

Гарбуз – *Прийняти з гарбузом*. Відмовити парубкові при сватанні – Осинове.

Гладити – *Гладити дорогу молодій*. Дівеч-вечір – Осинове.

Гладити – *Гладити дорогу молодим*. 1. Передвесільне гуляння молоді – Осинове. 2. Гуляння в наступні дні після весілля – Нова Астрахань. 3. Частування поїжджан батьками молодого перед від'їздом за молодою – Пантюхине.

Гладити – *Гладити дорогу молодому*. Передвесільне гуляння хлопців – Осинове, Писарівка, Пантюхине, Сенькове, Шульгинка.

Глечик – *Бити глечики*. 1. На пародійному весіллі розбивають глечик, коли наряджають когось з гостей у вбрання молодої – Дмитрівка. 2. Родичі молодої розбивають глечик біля воріт при під'їзді молодого з метою побажати щастя молодим – Дем'янівка. 3. Наприкінці весілля розбивають глечик з метою побажання молодим численного потомства, при цьому гості, які хочуть мати дітей, беруть черепок горщика – Курячівка.

Гуляти – *Гуляти вареники* 1. Святкувати сватання неодруженою молоддю – Мусіївка, Пантюхівка.

Давати – *Давати рушники*. Дівчина та її батьки дають згоду на одруження – Безгинове, Попівка.

Забивати – *Забивати кіл (кілок, чіл)*. 1. Обрядова дія, що сигналізує про завершення весілля – Багачка, Верхня Дуванка, Малоолександрівка. 2. Обрядова дія, що сигналізує про одруження останньої дитини в сім'ї – Гончарівка, Жовтневе, Танюшівка. 3. Обрядова дія, що сигналізує про цнотливість молодої – Євсуг, Новорозсош.

Запити – *Запити (пропити) дівку (дівчину)*. Просватати дівчину – Житлівка, Закотне, Піски.

Закріпити – *Закріпити сватання*. Випити горілки на знак остаточної згоди батьків дівчини на шлюб – Бараниківка.

Заробляти – *Заробляти могорич (могоричі, рюмку)*. Виконувати обряд весільного викупу молодої – Жовтневе, Коломийчиха, Павлівка, Танюшівка, Червонопопівка.

Зводити – *Зводити дітей (молодих) [на согласіє]*. Сватання – Багачка, Куземівка, Лантратівка, Стельмахівка.

Іти – *Іти на мир*. Обряд домовляння батьків наречених про майбутнє весілля – Колядівка.

Іти – *Іти кланятися*. Запрошувати гостей на весілля – Варварівка.

Їхати – *Їхати у гаряче*. Звичай, за яким родичі молодої йдуть або їдуть другого весільного дня на частування до батьків молодого – Верхня Дуванка, Оборотнівка, Стельмахівка.

Колупати – *Колупати піч (грубу, комин, плитку, стіну)*. 1. Обрядова дія дівчини під час сватання в разі згоди на одруження – Житлівка, Олексіївка, Петрівка. 2. Обрядова дія дівчини під час сватання в разі незгоди на одруження – Гончарівка, Маньківка, Стативчине. 3. Обрядова дія учасників пародійного весілля, виконувана з метою перевірки працьовитості молодої – Михайлюки, Павлівка, Тецьке. 4. Обрядова дія, що сигналізує про одруження останньої дитини в сім'ї – Булгаківка.

Корчити – *Корчити дурачка*. Гуляти на пародійному весіллі – Колядівка.

Краяти – *Краяти свадьбу*. Гуляти останній день весілля – Заводянка.

Кувати – *Кувати свекруху*. Брати викуп з матері молодої під час пародійного весілля, імітуючи її підковування – Кабичівка, Михайлюки.

Кури – *Іти на кури*. Іти на третій день весілля, коли варять бульйон з курей – Великоцьк, Шульгинка.

Накривати – *Накривати (покривати) молоду [хусткою]*. Виконувати обряд пов'язування молодій хустки, що символізує перехід до стану жіноцтва – Михайлюки, Паньківка.

Одкланятись – *Одкланятись батькам*. Обряд ранкового частування в домі молодої другого весільного дня, під час якого родичі молодого дякують батькам молодої за гарне виховання молодої – Жовтневе, Оборотнівка, Свистунівка.

Пити – *Пити на посошок*. Обрядова дія, що символізує завершення весілля – Нижня Дуванка.

Піднести – *Піднести гарбуза (макітру, чайник)*. Відмовити парубкові при сватанні; *Піднести гарбуза (макітру)* – Нечеретове, *Піднести гарбуза (чайник)* – Підгорівка.

Подарок – *Обмивати подарки*. Частувати гостей після обдаровування гостей на весіллі – Суходільськ, Чмирівка, Чорнухине, Шелестівка.

Пудрити – *Пудрити молодого*. Брати з молодого викуп за проїзд у ворота двору молодої, розбиваючи глечик із попелом перед ним – Жовтневе.

Різати – *Різати коровай*. 1. Родичі молодої йдуть або їдуть другого весільного дня на частування до батьків молодого. 2. Обрядова дія, що сигналізує про завершення весілля. – Білолуцьк, Малоолександрівка, Стативчине.

Руки – *Руки зв'язати*. Одружитися – Алчевськ, Великоцьк, Старобільськ.

Садити – *Садити (садовити) на посад (покуті, поміст)*. Заводити молодих на почесне місце за весільним столом – Євсуг, Литвинівка, Чмирівка.

Сватання – *Розкидалось (розсипалось) сватання*. Невдале завершення сватання – Лиман.

Серебрити – *Серебрити молодих*. Вносити гроші та продукти для продовження гуляння після власне весілля (третій день) – Бараниківка.

Умивати – *Умивати молоду*. Збирати гроші та продукти для продовження гуляння після власне весілля, імітуючи вмивання учасників обряду – Закотне, Новодонбаське, Розпасіївка.

Ямки – *Ямки загортати*. Останній день весільного гуляння – Писарівка.

Додаток Е

Теми для реферату

1. Роль метафори й метонімії у творенні фразеологічних одиниць.
2. Поняття “символ” у лінгвістичному аспекті.
3. Варіантність як одне з джерел утворення фразеологізмів.
4. Експресивно-оцінне значення фразеологізмів.
5. Синонімічні відношення як один із видів семантичних зв’язків фразеологізмів.
6. Антонімія в українській фразеології.
7. Фразеологічна омонімія і полісемантизм.
8. Поетична фразеологія Т. Шевченка.
9. Евфемізми в поемі “Енеїда” І. Котляревського.
10. Імена, увічнені фразеологією.

Уривок з реферату

“Евфемізми в поемі “Енеїда” І. Котляревського”

(студентки 3 курсу Олени Х.)

Спілкуючись, співрозмовники намагаються пристосуватися до певного мовного середовища. Знання мовних звичаїв залежить від культурного та естетичного розвитку мовця. Тому нерідко людина, яка володіє багатим соціальним досвідом та сприйнятливістю, звертається до евфемізмів.

Евфемізми – це вислови, що вживаються для уникнення слів із грубим чи непристойним змістом, неприємним забарвленням.

Причиною введення евфемізму може бути:

1. Страх перед об’єктом, що називається: лихий, нечистий, дідько (чорт).
2. Бажання бути тактовним, уникнути грубого слова: *літній* замість *старий*, *недалекий* замість *дурний*, *відійти* замість *умерти* [Сучасна українська мова: Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко; За ред. О. Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1993.– 336с.].

Евфемізми заступають назви предметів або явищ, які з погляду суспільної моралі вважаються непристойними, сприймаються негативно [Януш О. Евфемізми і мовна естетика /О. Януш // Культура слова. – 1997.– № 50, С.88 – 91]. Евфемізми залежать від характеру образів, ситуації, яку створює автор. У поемі “Енеїда” І. Котляревського в ролі евфемізмів виступають фразеологізми, наприклад:

Було не світі все немило,

Мисліте по землі писав.

Фразеологізм *писав мисліте* означає “ходити у нетверезому стані”.

За принципами естетики, у суспільстві не прийнято говорити про нецнотливість дівчат. Слова, сталі вирази, що позначають вагітність незаміжньої дівчини, виключаються з мовної практики людей, замість них залучаються певні евфемізми.

Поки дівки од перечосу

До самого товстіли носу

Що сором послі до вінця.

Фразеологізм *товстіти до носу* вживається як заміник лексеми «завагітніти».

Естетична функція евфемізмів проявляється у заміні лексеми «красти» з негативною конотацією на фразеологізм *промишлять чужим*:

І восьму заповідь забувши,

Чужим пустився промишлять.

Поряд з евфемістичною, пом’якшувальною функцією фразеологізми виконують роль знаряддя іронічної, навіть зниженої характеристики...

Теми повідомлень

1. Чому ми так говоримо: *сім п'ятниць на тиждень* (зв'язати руки, закон брати, квітку пришивати, лягти на лаву, молоду смалити, ламати шапку, на подзвін придбати, повернути хліб, піч колупати, ряс не топтати тощо).
2. Символіка кохання у фразеології.
3. Про що сигналізують дзвони (на матеріалі фразеології).
4. Що розповідають фразеологізми про підкову на щастя.
5. Гра слів у фразеології.
6. Відображення весільних обрядів у фразеології.
7. Семантика чорного й білого кольору в українській фразеології.
8. “Словарю” Б. Грінченка – 100 років.
9. Родильна обрядовість як джерело походження фразеологічних одиниць.
10. Фразеологізм *дати гарбуза* в українських східнословобожанських говірках.
11. Лінгвістичний код концепту *доля*.
12. Кого закликають шанувати прислів'я та приказки.
13. Як пояснити дітям зміст фразеологізму (*бабина каша, побили горшки, душа компанії, піти на небо, легкий на руку* та ін.).

Уривок з повідомлення “Гра слів у фразеології”

(студентки 3 курсу Олесі К.)

Гра слів використовується для:

1. Привернення уваги для загострення сприйняття семантичних особливостей мовних одиниць, що обігруються, для привернення уваги до значення через форму: *вибори без вибору*;
2. Для створення в такий спосіб комічно-сатиричного забарвлення, тобто явища каламбуру: “– *Як справи? – Як справа, так і зліва*”;

3. Для створення зображувально-виражального ефекту, коли зміст зіставлених слів залишається незачепленим або вгадується тільки як якісь невиразні асоціації з чим-небудь: *Піп сіль тре, пан теля пасе* (швидка вимова українського тексту сприймається як французькомовний).

Гра слів будується на використанні багатозначності, омонімії, паронімії і діє на різних мовних рівнях, наприклад, на

1) лексико-фразеологічному:

– А ми собаку купили... – Показуйте ж! Я ж у собаках *собаку з'їв*, – зареготав Федір Михайлович (В. Чечвянський);

2) фразеологічному:

Вишняк *ішов угору* все та вгору. Вишнячка *йшла ушир* усе та вшир (Л. Костенко) (*Ішов угору* – робив кар'єру; *йшла ушир* – товстішала).

Додаток Є

Завдання для самостійної роботи студентів з розділу “Фразеологія”

Фразеологізм як мовна одиниця. Фразеологізм і слово

Вправа 1. У наведених реченнях знайдіть фразеологізми, випишіть їх і поясніть значення кожного.

1.– Що ти подумаєш, коли дівчина винесе тобі гарбуза? (Ю. Яновський). 2. Так припали їй до серця ті ясні очі, так прийшлись до кохання ті високі брови, що вони ніколи не сходили в неї з думки, навіть часто снились їй (І. Нечуй-Левицький). 3. А з суботоньки в неділю ішла Наталка в шальвію: – Хто ж мене знайде в цім винограді, з тим сяду на посаді (З кн. «Балади кохання та дошлюбні взаємини»). 4. Нащо ж ти запалив мою душу карими очима? – промовила Мокрина жалібно, обертаючись до Миколи і ламаючи руки (І. Нечуй-Левицький). 5.– Мені, мабуть, довіку буде снитися, як я стою, не піднімаю віч. А ті свати лопочуть про куницю, а та дурепа колупає піч (Л. Костенко). 6.– Про те, щоб зовсім кинути полювати, Олексі Івановичу і на думку не спадало...– Хоч на горличку, хоч на горобця... Аж поки вперед ногами з хати не вийду, рушниці не кину! – твердо заявив Олекса Іванович... (Остап Вишня). 7. – Вже ми доживали медовий місяць нашого щасливого подружнього життя, і я, буваючи то в полі, то на току, повертався додому в такому настрої, як колись підходив з невивченим стихом до пана Тимофія Книшевського (Г. Квітка-Основ'яненко). 8 – Гарний парубок! – схилився Житецький над немовлям. – Агу-агу... Отаке добро тобі послано, Ольго. Це ти його в капусті знайшла? (О. Гончар). 9. Маю клопоть батьківської землі, маю голову на плечах. І якось проживемо з Марусею на світі, – сказав Ломицький (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 2. Із поданих словосполучень виберіть ті, які можуть бути фразеологічними. Доведіть їх фразеологічність, складіть із ними речення.

1. Чорне золото, чорна смуга, чорна сукня. 2. Пшоняна каша, березова каша.

3. Приїхати зайцем, приїхати першим. 4. Народна пісня, лебедина пісня, авторська пісня. 5. Права рука, легка рука, поранена рука.

Вправа 3. Замініть підкреслені слова та словосполучення фразеологізмами.

1. У похід ми вирушили зовсім рано. 2. Зимовими вечорами вони часто сиділи без діла. 3. Хитрий продавець зумів обманути покупця. 4. Хата була старенька, але доглянута. 5. До сусіднього села далеко. 6. Сусідка несподівано замовкла. 7. Вишень цей рік уродило небагато.

Вправа 4. До поданих фразеологізмів доберіть синоніми та антоніми.

На серці миші шкребуть, через пень колоду, співати дифірамби, одного гніздечка птиці, бити на сполох, намилити шию.

Вправа 5. Напишіть невелике оповідання чи казку для дітей дошкільного віку, уводячи доцільні фразеологізми із поданих.

І сам не дам, і другому не дам; сім раз одміряй, один раз одкрай, від старого до малого, чудеса в решеті, як кіт наплакав, катюзі по заслугі, терпець увірвався, легкий на руку, світ за очі, чого душа забажає, за царя Гороха.

Вправа 6. У поданих реченнях знайдіть видозмінені фразеологізми, поясніть стилістичний ефект від кожної з авторських трансформацій.

1. Я в основному мовчу, борщу в рот набравши (М. Білкун). 2. Народ складний, з лемком треба пуд солі з'їсти, щоб напитися з одної криниці (В. Земляк). 3. Стежу зрідка за ним – чи не пішла душа хлопця в чоботи (М. Стельмах). 4. А навколо свахи ходять роєм, а зверху Галя котить гарбузи (Л. Костенко).

Вправа 7. До кожного фразеологізму підберіть російський чи англійський (або тієї мови, яку ви вивчаєте) відповідник.

Байдики бити – ...

їсти чужий хліб – ...

крига скресла – ...

пуста балаканина – ...

катюзі по заслугі – ...

друге дихання –...

насторожувати вуха –...

Вправа 8. Поясніть, який звичаї віддзеркалилися у поданих фразеологізмах.

Дати березової каші, каші не звариш з ким, вбиватися в колодочки, слати людей за рушниками, не викурити й ладаном, ставати під вінець з ким, нести до хреста, водити козу, дзвонити у всі дзвони, піднести гарбуза, накрити мокрим рядном, підвернути під корито, топтати ряст.

Вправа 9. Перепишіть подані речення, замінюючи підкреслені слова та словосполучення фразеологізмами.

1. Прокинулися зовсім рано. 2. Батько з матір'ю жили дружно. 3. Було дуже тихо. 4. До сусіднього села далеченько. 5. Зимовими вечорами діти часто сиділи без діла. 6. Хлопець був розумний. 7. Мати весь вечір була мовчазна. 8. Його батько був майстром у всякій справі.

Вправа 10. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Визначте його стилістичну приналежність.

Так само як у природі немає жодного листа, що був би копією другого (кожен лист на дереві чимось відрізняється), так і в мові немає слів абсолютно схожих, рівних, тотожних іншим. Це повністю стосується й фразеологізмів. Відмінні вони і відтінками значення, і стилістичним забарвленням, і стильовою належністю.

Постійне збагачування синонімічних рядів властиве самій суті мови. Людське мислення виділяє ту чи ту ознаку, що викликає і різні форми втілення її. Довірливих – дурять, обманюють, ошукують, *водять за ніс, обводять круг пальця*; про того, хто швидко зник, кажуть: щез, пропав, зслиз, *як у воду впав, тільки його й бачили*.

У кінці 20-х років вітчизняний мовознавець С. Карцевський теоретично обґрунтував принцип асиметрії слова чи словосполучення. За ним предмет намагається бути вираженим багатьма способами. Синоніми і є якраз одним

із різновидів тих “багатьох способів”. І справді, позначуване одне, наприклад “перемогти”, а способів називання – безліч: *узяти верх, поставити на коліна, розбити в пух і прах...* Вони для письменника – золоте дно. Нерідко автор віддасть перевагу зворотам *байдики бити* або *ворон лічити, собак ганяти* або *лежні справляти* перед словом ледарювати.

Порівняно з лексичною, фразеологічна синонімія – що перебірлива дівчина. Вона прихильна до напружених почуттів, переживань і байдужа до суворих логічних понять. Не відмовиш їй і в дивацтвах, бо виділяє з-поміж інших не красенів і тямущих. Відкрийте будь-який твір – і ви побачите, як неохоче вона спілкується з позитивними героями, але звивається коло негативних. Розумних, наприклад, *обійде десятою дорогою*, зате дурних...

У народі чуємо: *Дурнів не сіють, не жнуть – самі народжуються*. Здається, що й фразеологізми про них з'являються як *гриби після дощу* – рясно, на всі смаки, з різною образною мотивацією. Немало серед них висловів-евфемізмів (пом'якшений вираз): *не всі дома, зелено в голові, на розум не багатий*. Г.Квітці-Основ'яненкові не важко було вибрати з цього ряду звороти для характеристики Стецька у “Сватанні на Гончарівці”:

Одарка. Усяк зна, що в вашого сина та *кленки нема!*

Кандзюба. Щоб то як?

Одарка. Та так: *прибитий на цвіту*.

Ніби з мішка сипляться вони в повісті М. Стельмаха “Гуси-лебеді летять”: “І в них теж чомусь *вискакували кленки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум втулявся аж у п'яти* і на в'язах стирчала макітра” (За В. Ужченком).

✓ Підкресліть у тексті фразеологізми. Дайте їх стилістичну характеристику.

✓ Визначте структуру фразеологізмів останнього абзацу.

✓ Випишіть вирази, що постали з професійної сфери.

✓ Поясніть походження фразеологізмів третього абзацу.

Вправа 11. Дайте назву тексту. Складіть до нього план.

Хліб і сіль завжди були для наших народів свяцинею. Стаття із заголовним словом хліб в 11-томному Словникові української мови займає чотири стовпчики, і майже вся вона відведена фразеологізмам. Перше з п'яти основних значень слова *хліб* – “харчовий продукт, що випікається з борошна” – відбите у висловах Хліб усьому голова; жити не хлібом єдиним; садовити на хліб і воду. Друге значення – “зерно, з якого виготовляють борошно” – ілюструється фразою “Сніг на полях – хліб у засіках”. Близьке до нього і третє значення – “зернові культури на пні” – виступає у стійкому сполученні *великий хліб*: так говорять про високий урожай зернових. Особливо щедрі на фразеологізми четверте і п'яте значення – “хліб як засоби до існування» або “заробіток” і “харчі” чи “їжа” – їх біля сорока. Наприклад: *дати у руки хліб, і то хліб, сидіти на чийому хлібі; є хліб і до хліба*.

У народному уявленні поняття хліба виступало все, що могли споживати. У ньому ж – “радість та страждання людські”. Тут і прозорі натяки на гіркий хліб у світі зла й несправедливості; і моральний осуд ледарів або крутіїв: лежаний хліб, перейти на легкий хліб, дурно хліб їсти; і згадка про солоний піт із чола, яким тільки й дістається нелегкий (тяжкий) хліб. Кажуть, що улюбленою примовкою Петра I була така: “Не стільки роса, що падає з небес, скільки піт, що тече з лиця творить поля родючими”.

Хліб завжди символізував достаток. Ним починалася нова сім'я. Ця етнографічна деталь залишилася у фразеологізмі обмінити хліб – молода давала згоду на одруження. Якщо такої згоди не було, то хліб повертали. Молодих обсипали хлібом, ставили в бочку з хлібом, бажаючи їм земних щедрот у спільному житті. На новосілля росіяни посилали хліб і сіль, а білоруси приносили жито, ячмінь і висипали зерно на лаву.

Зараз скрізь проводять Свято врожаю, відзначають обжинки, де хліб на першому місці (В. Ужченко).

✓ Підкресліть у тексті фразеологізми. Складіть словничок сталих висловів з компонентом *хліб*.

✓ Запишіть фразеологізми для характеристики ледарів, користуючись “Словником фразеологічних синонімів” М. П. Коломійця та Є. С. Регушевського (К.: Рад. шк., 1988).

✓ Опрацювавши передмову до “Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка та Д. Ужченка (Луганськ, 2000), складіть перелік фразеологічних словників другої половини ХХ сторіччя.

Вправа 12. Прочитайте текст. Дайте йому назву й складіть до нього план.

Із цікавим весільним звичаєм знайомить нас вислів *пришивати квітку*. Цей вираз ще зрідка подають деякі словники, але частіше вже обходять. Однак він був широко вживаний у кінці XVIII й у XIX ст., наприклад: “Ну, вже й ви, – одказала вона, зітхнувши. – Без того, щоб не пришити квітки, не можна” (Панас Мирний).

Тут – квітка – кольоровий бант, який пришивають до шапки на весіллі молодому та боярам. Вона – символ відзначеності жениха й причетності молоді до весільних урочистостей: “...Котрий же з них молодий? – зашушукались у натовпі... – Ні квітки не має, нічого... (Григір Тютюнник. “Оддавали Катрю”).

Обряд пришивання квітки супроводжувався жартами, сміхом, пікіровками молоді, дотепами. Ось, наприклад, свідчення етнографа П.Литвинової-Бартош про весільні обряд і звичаї в селі Землянці на Чернігівщині: пришиває квітку сестра молодої або старша дружка до шапки молодого. Сміхи, жарти.

Природними, отже, видаються й семантичні переходи словосполучки – од весільного обряду до виразу із значеннями “висміяти кого гострим слівцем, влучною відповіддю”; “образити, вколоти, словом збезчестити»; “сказати гостре слово, пожартувати” – за сміхом та жартами все було. А той до лаконічного “сказати щось дошкульне”.

Відірвавшись од весільно-обрядової сфери, вираз *квітку пришивати (пришпилювати)* пішов сторінками багатьох письменників минулого століття, наприклад, Панаса Мирного: “Бачили Уляну – весела, чули Уляну – співає; слухали – які Уляна вигадки вигадує, квітки пришиває... Сказано, не жур-дівка!” (З книги “Образи рідної мови”)

✓ Підкресліть у тексті фразеологізми. Дайте їх стилістичну характеристику.

✓ Визначте структуру фразеологізмів останнього абзацу.

Вправа 13. Прочитайте речення, випишіть фразеологізми, зробіть їх повний аналіз.

1. Се справжній наш хрест оте оббивання чужих порогів, це ж слава Богу, що я маю як перебирати і вибирати, а інші то й у калюжу сідають (Леся Українка).

2. Максим Полатайко, який пройшов і мідні труби і чортові зуби, доладно пустив низом пісню... (М. Стельмах).

Схема фразеологічного аналізу

1. Виділіть із тексту фразеологізм.
2. Поясніть значення фразеологізму.
3. Визначте типологічні (граматичні й семантичні) ознаки фразеологізму.
4. Назвіть джерело походження.
5. Дайте стилістичну характеристику фразеологізму:
 - а) розмовний, фольклорний чи книжний;
 - б) широко вживаний чи застарілий;
 - в) підвищеної чи зниженої емоційності;
 - г) характер експресії (урочистість, піднесеність, ввічливість, доброзичливість, фамільярність, іронічність, насмішка, лайливість, зневага, жартівливість тощо).

Додаток Ж

Копії екрану ПК з розрахунками (MS Excel), що підтверджують однаковий рівень вираженості мовлення студентів контрольних та експериментальних груп до початку формувального експерименту

Результати КГ1 та ЕГ1 до формувального експерименту		
Двухвыборочный t-тест с одинаковыми дисперсиями		
	<i>КГ1 до</i>	<i>ЕГ1 до</i>
Среднее	29,075	28,9
Дисперсия	10,6825	12,43333
Наблюдения	4	4
Объединенная дисперсия	11,55791667	
Гипотетическая разность средних	0	
df	6	
t-статистика	0,072796964	
P(T<=t) одностороннее	0,472166892	
t критическое одностороннее	1,943180274	
P(T<=t) двухстороннее	0,944333784	
t критическое двухстороннее	2,446911846	
0,072 < 2,446 - розбіжності статистично не достовірні, тобто студенти КГ1 та ЕГ1 мають однаковий рівень вираженості зв'язного мовлення		

**Копії екрану ПК з розрахунками, що підтверджують розбіжності
в навчанні студентів
після проведення експерименту**

Э	Н	І	Ј	К	Л	М
	Результати КГ1 та ЕГ1 після формувального експерименту					
	Двухвыборочный t-тест с одинаковыми дисперсиями				$\chi^2_{\text{емп}}$	$\chi^2_{0,05}$
					12,404372	5,99
		<i>ЕГ1 після</i>	<i>КГ1 після</i>		$\chi^2_{\text{емп}}=12,40 > 5,99 = \chi^2_{0,05}$	
	Среднее	44,5	24,075		Достовірність розбіжностей у навчанні студентів ЕГ1 та КГ1 після експерименту складає 95%	
	Дисперсия	9,84	2,9425			
	Наблюдения	4	4			
	Объединенная дисперсия	6,39125				
	Гипотетическая разность средних	0				
	df	6				
	t-статистика	11,42573534				
	P(T<=t) одностороннее	1,34807E-05				
	t критическое одностороннее	1,943180274				
	P(T<=t) двухстороннее	2,69614E-05				
	t критическое двухстороннее	2,446911846				
	11,425 > 2,446 - розбіжності статистично достовірні, тобто студенти КГ1 та ЕГ1 мають різний рівень у виразненні мовлення					

Додаток 3

Державний заклад “Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

Робоча навчальна програма

з дисципліни : Спецсеминар з фразеології української мови “ Роль фразеології
у формуванні мовної картини світу майбутніх вихователів ДНЗ ”

”

1. Назва курсу.						
Спецсеминар з фразеології української мови “Роль фразеології у формуванні мовної картини світу майбутніх вихователів ДНЗ ”						
Форма(-и) навчання: денна.						
Спеціальність (-ості): Дошкільна освіта.						
2. Код курсу.						
[Дош. навч.] . []						
3. Тип курсу (обов’язковий або за вибором студента).						
Обов’язковий						
4. Рік (роки) навчання.						
3-й						
5. Семестр / семестри.						
5						
6. Кількість кредитів ECTS.						
1						
7. Прізвище ім’я по-батькові, посада, вчене звання та науковий ступінь викладача (викладачів), які викладають дисципліну.						
Маркотенко Тамара Савеліївна – асистент кафедри філологічних дисциплін (1 корпус, ауд. 1-421)						
8. Мета курсу (в термінах результату навчання й компетенції).						
Мета курсу – опанувати теоретичні знання з фразеології та набути практичних умінь роботи з фразеологічним матеріалом, збагатити й удосконалити мовлення студентів, розширити словниковий запас власне українською лексикою.						
9. Передумови (актуальні знання, необхідні для опанування курсу).						
Курс української мови вищої школи						
10. Зміст курсу.						
№	Змістовні модулі та їхня структура	загальна	лекції	семінари / (пр. зан.)	лаб.	самост.

	Перший модуль					
1.	Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні диференційні ознаки. Класифікація фразеологічних одиниць. Явище варіантності у фразеології.	3		2		1
2.	Системні зв'язки у сфері фразеології. Полісімія та омонімія фразеологічних одиниць. Синонімія та антонімія фразеологічних одиниць.	3		2		1
3.	Становлення й розвиток фразеологічних одиниць. Евфемізми. Каламбур. Символи і фразеологія. Особливості функціонування фразеологічних одиниць.	4		2		2
4.	Стилістичні властивості фразеологізмів.	4		2		2
5.	Структурно-семантичні основи авторських видозмін у фразеології. Лексичні видозміни у фразеологізмах. Контамінація фразеологічних одиниць.	4		2		2
6.	Відображення звичаїв і обрядів в українській фразеології	4		2		2
7.	Відбиття матеріального життя народу у фразеології	4		2		2
8.	Роль і місце соціально-обрядових фразеологізмів у мовленні вихователя ДНЗ	4		2		2

9	Прислів'я й приказки та їх використання під час різних режимних моментів у ДНЗ	6		2		4
	ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГОДИН	36		18		18

11. Список рекомендованої навчальної літератури.

Основна навчальна література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко – Х. : Вища шк, 1987. – 133, [2] с.
2. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1971–Ч. 2. – 91 с.
3. Ужченко В. Д. Образи рідної мови / Ужченко В. Д. – Луганськ : Знання, 1999. – 216 с.
4. Ужченко В. Д. Українська фразеологія : [навч. посіб. для філол. фак. ун-тів] / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.

Додаткова навчальна література

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2002. – 407 с.
2. Етнографія України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. А. Макаручук (ред.). – 2-ге вид. перероб., та доп. – Л. : Світ, 2004. – 520 с.
3. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. В. О. Винника. – К. : Рад. шк., 1988. – 198, [1] с.
4. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко (кер), Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. ; гол. ред. С. В. Головка. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
5. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови : близько 2500 виразів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

12. Методи викладання.

Діяльність студента:

- слухання та узагальнення матеріалу;
- виступ з повідомленням (рефератом) на практичному занятті;
- самостійне конспектування першоджерел та їх аналіз;
- написання конспектів;
- виконання тренувальних вправ.

Поточний контроль:**Форма семестрового контролю:**

залік.

13. Критерії оцінювання (у %).

Рейтингова оцінка розраховується за 1 семестр, виходячи з критеріїв:

- письмові творчі роботи	10%
- робота на практичних заняттях	60%
- самостійна робота	30%

Карта оцінювання СРС

№	Види самостійної роботи студента	Максимальний бал рейтингу за вид (%)
1.	Укладання словника фразеологізмів для дошкільників	10%
2.	Розробка фразеологічної вікторини	10%
3.	Укладання фразеологічної гри	5%
4.	Наведення прикладів до тем №№ 6, 7 модуля із художньої літератури	5%
	УСЬОГО:	30%

14. Мови викладання.

Українська